

Könyvtár- és információ- tudomány

Általános kérdések

121/2022

SAVOLAINEN, Reijo: Cognitive authority as an instance of informational and expert power. – Bibliogr. In: Libri. – 72. (2022) 1., p. 1–12.

A kognitív autoritás mint az információs és a szakértői hatalom esete

Információ; Információs társadalom; Terminológia

A szerző az információ és a hatalom viszonyát 25 kulcsfontosságú tanulmány elemzésére támaszkodva vizsgálta. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik a kognitív autoritás (szakmai hozzáértés és befolyás) klasszikus fogalma, amelyet *Patrick Wilson* könyve tett ismertté 1983-ban.

Figyelembe kell vennünk, hogy az autoritás egy bizonyos területre korlátozódik, és egy személy csak ezen belül rendelkezik tekintéllyel. Nemcsak embereknek, hanem intézményeknek (pl. egyetemek, lexikonok, újságok) is tulajdoníthatunk kognitív autoritást.

A kognitív autoritás alkotóelemei az információs hatalom és a szakértői hatalom. Az előbbi a felsorakoztatott érvek és tények meggyőzőerejéből fakad, az utóbbi forrásai a kompetenciák és az információforrások megbízhatósága. Az autoritással rendelkező szakemberek nem mondhatják meg másoknak, hogy mit gondoljanak, viszont befolyásolhatják az emberek meggyőződéseit és attitűdjeit. Az információs és a szakértői hatalom tehát egyaránt meggyőző természetű, amelyet az információkeresők elfogadhatnak vagy elutasíthatnak, főként saját tapasztalati tudásukra támaszkodva.

Az eredmények arra is rávilágítanak, hogy a kognitív autoritás alakzatait ki kell dolgozni, újragondolva annak jelentőségét, hogy a hálózatos információs környezetben a hiteles információforrásokról alkotott hagyományos kép egyre inkább erodálódik. Az is tudnunk kell, hogy hatalom sokrétű jelenség, amely ellenáll minden egyértelmű osztályozási próbálkozásnak.

Kognitív autoritást nem csupán egy tudáskészlet (zárt kérdésekre adott válaszok), hanem vélemény (nyílt kérdésekre adott válaszok) alapján is tulajdoníthatunk valakinek/valaminek. Megbízhatóságának kritériuma az, hogy mennyire találjuk önmagában hihetőnek, meggyőzőnek és hitelesnek.

Megkülönböztethetünk technikai jellegű autoritást, ha az a dolgok pontos meghatározásán és mérésén alapul. A formális kognitív autoritás általában egy adott kulturális kontextus társadalmi és szervezeti normáin nyugszik. A szakmák (pl. orvosok), a formális eredmények és bizonyítványok (pl. doktori fokozat), a társadalmi pozíciók (pl. tanár) és az intézmények (pl. meteorológiai szolgálatok) tipikus példái az ilyen típusú kognitív autoritás elismerését igazoló és befolyásoló formális alapoknak.

Az informális kognitív autoritás viszont erősen szubjektív, ezért nehéz igazolni vagy megmagyarázni. Akkor van jelen, amikor az emberek véleményt, tanácsot és támogatást várnak, főként olyan helyzetekben, amikor fontos döntéseket kell hozniuk. Ez a fogalom napjainkban jelentős változásokon kezd keresztül menni, ami hatással van arra, hogy azok, akik információt keresnek, hogyan ítélik meg a szakértői és az információs hatalmat. Diskurzuselemzésre támaszkodó tanulmányok például kimutatták, hogy a kognitív autoritás nem stabil konstrukció, hanem kontextusspecifikus társadalmi jelenség, amelyet megtárgyalunk, megvédünk és megvitatunk.

Beszélhetünk affektív autoritásról is, amely magában foglalhatja az empátiát és a támogatást, de a negatív minősítéseket is. Az erősen részrehajló forrásokból származó információkat sokan azért tekintik kevésbé hitelesnek, mert általában magasabb fokú negatív érzelmek, például düh és undor társulnak hozzájuk. Mivel az affektív és a kognitív elemek általában együttesen jelennek meg az információ relevanciájának megítélése során, az affektív autoritás jellemzőit a jövőben alaposabban kell majd vizsgálni.

Az elmúlt években nyilvánvalóvá vált, hogy a statikus kognitív autoritásról vallott elképzeléseket egyre nehezebb megvédeni, ami különösen igaz a közösségi média fórumain. A posztigazság korszakában a kognitív autoritás kérdése nagyon is összetetté vált a tények hitelességének értékelése során.

(Koltay Tibor)

Terminológia

Lásd 121, 133

Történet

Lásd 122, 140

Kutatás

122/2022

NUOVO, Angela – COLETTI, Aldo: Gli incunaboli di Umberto Eco. – Bibliogr. In: AIB studi. – 62. (2022) 1., p. 9–25.

Res. angol nyelven

Umberto Eco ősnymtatványai

Bibliofília; Hagyaték; Katalógus; Könyvtörténet -egyetemese; Magánkönyvtár; Ősnymtatvány; Proveniencia; Régi és ritka könyvek gyűjteménye

2021-ben Olaszország Kulturális Minisztériuma megvásárolta *Umberto Eco* magánkönyvtárát, melynek 1200 régi és ritka könyvből álló gyűjteménye a milánói *Biblioteca Nazionale Braidense*-be került. (A minisztérium megvette az író és tudós személyes archívumát – 400 mappányi levelezést és egyéb kéziratokat –, valamint mintegy 44 000 kötetes modern könyvtárát is; ezek kilencven évre a Bolognai Egyetem kezelésébe kerültek, ahol Eco 1971 óta tanított.) Az új fond otthonául a Braidense egy, az olvasók számára is hozzáférhető termet jelölt ki, ahol a könyvek pontosan a szerint a rend szerint lesznek elhelyezve, ahogyan azt a professzor az otthonában kialakította. Eco esszéiben és regényeiben számos esetben utal az általa *Bibliotheca semiologica curiosa lunatica magica et pneumatica*-nak, más néven az okkult tudás és a hamis ismeretek könyvtárának nevezett gyűjteményre, tanúbizonyságot téve a tudományos kutatás, a művészi alkotás és a gyűjtői érdeklődés szoros kapcsolatáról.

A Braidense-be került Eco-kollekció 36 ősnymtatványt tartalmaz. Mindegyik kötet rendelkezik a gyűjtő által készített, számítógépről kinyomtatott és kartonlapokra ragasztott, sokszor az antikvár kereskedelem nyelvezetét követő leírással; a cikk e cédu-

lák átiratait közli az egyedi példányokra vonatkozó információkra összpontosítva. (A teljes bibliográfiai leírások és az ősnymtatvány-katalógusokra való hivatkozások helyett az ISTC-azonosító szerepel.) A cédlulák tartalmának közzététele egy újabb lehetőség arra, hogy belépünk a szerző híres könyvtárába, mely konkrét helyként és metaforaként egész életművén végigvonul.

(Autoref. alapján)

Lásd még 123, 163

Tudománymetria, bibliometria

123/2022

EREMENKO, Tat'ána Vadimovna: Ocenka međunarodnoj aktivnosti v sferu bibliotekovedčeskih issledovanij (2011–2020 gg.) na osnove onlajn platformy SciVal. – Bibliogr. In: Naučnye i tehničeskie biblioteki. – (2022) 1., p. 35–56.

Res. angol nyelven

A nemzetközi tudományos aktivitás értékelése a könyvtártudományi kutatások területén a SciVal online platform alapján (2011–2020)

Adatbázis; Bibliometria; Könyvtártudományi kutatás; Publikálás -tudományos kiadványoké; Tudománymetria

Az Elsevier kiadó SciVal nevű online tudománymetriai platformját sokan használják a tudományos kutatások elemzésére és nyomon követésére. Az egyes kutatási területeken a trendek tanulmányozásához a SciVal egyik eszköze a témák (Topics) és a tematikus klaszterek (Topic Clusters) mérése. A tematikus klaszterek a hasonló kutatási témák egyesítésével jönnek létre: a rendszerben lévő 96 ezer téma a másfél ezer tematikus klaszter egyikébe (és csak oda) tartozik, a publikációt is csak egy témához (következésképpen egy klaszterhez) lehet besorolni. Minden tematikus klaszter legalább 5 ezer, 1996-tól a Scopusban indexelt publikációt tartalmaz. A klaszter alapja a klaszterek közötti közvetlen hivatkozás gyakorisága; a publikációkat témák szerint szintén a közvetlen hivatkozás alapján a SciVal Topics algoritmussal csoportosítják, és ezt használják az új témák meghatározására is (pl. 2021-ben a 112 új téma mintegy fele a Covid19-cel függött össze). A cikk célja a nemzetközi aktivitás értékelése a 2011-től 2020-ig terjedő időszakban a könyvtártudományi kutatások területén, a 128 té-

mát és 2021 júliusában 22 945 publikációt tartalmazó „Könyvtár. Könyvtáros. Információ” tematikus klaszter alapján.

A kutatás eredményei a következők:

- A publikációs tevékenység dinamikája: a publikációk száma a vizsgált időszakban lassan csökkenő tendenciát mutatva, különösebb kiugrás nélkül 2039 és 2780 között ingadozott. Ennek egyik oka az lehet, hogy a publikációk egy része nem a könyvtártudományi klaszterbe került; ugyanakkor a megnevezésében a „könyvtár” szót is tartalmazó másik 4 klaszterből 3-nak az elemzése a publikációs tevékenység viszonylag állandó szintjét mutatja.
- Az országok rangsorolása publikációs tevékenység alapján: az élen az USA áll (10 341 publikáció), majd Nagy-Britannia (1315) és India (1082) következik; Oroszország a 29. helyet foglalja el (103).
- A hivatkozások számát tekintve az élen itt is az USA áll (47 056), a 2. és 3. helyen pedig Nagy-Britannia (6641) és Ausztrália (5289); Oroszország a 60. helyen található (109).
- Az intézmények rangsorában mind a publikációs tevékenység, mind a hivatkozások tekintetében az első az Illinois-i Egyetem (241 publikáció, 1219 hivatkozás). Az első 10 helyen csak egyetemek vannak, nagyrészt az USA-ból, míg Nagy-Britanniából egy sem.
- Tudományos eredményesség: a forrásokat tekintve a legnagyobb számban a *Library Philosophy and Practice* című elektronikus folyóirat cikkei járultak hozzá a klaszterhez (1251 db). Pontosabb mutató azonban a hivatkozottság szakterület szerint súlyozott értéke (*Field-Weighted Citation Impact, FWCI*): ez az adott cikkekre történt hivatkozások számának és a szakterületen várható átlagnak az aránya (értéke 1, ha a hivatkozások száma átlagos). Az élen a *College and Research Libraries* folyóirat áll, cikkeinek FWCI-mutatója 1,98; a klaszterben 12 forrás mutatója nagyobb 1-nél, közülük 8 az USA-ban jelenik meg.
- A könyvtártudományi kutatások aktualitása a kiválósággal (*Prominence*) értékelhető, amely a SciVal rendszer egyik leggyakrabban használt eszköze. A mutatóval meghatározható a tudományos kutatások iránti igény, és mérhető a tudósok érdeklődése az egyes témák iránt. A kiválósági adatokat a kutatások finanszírozását érintő döntéshozatalban használják. A klaszterek és a témák kiválóságának

számított értéke 1 és 100 között lehet. A vizsgált klaszter értéke 50,368, ami közepesnek számít. A cikk 14 olyan témát sorol fel, amelynek kiválósági értéke meghaladja a 75-öt.

- Az egyes témákban megjelent publikációk részletesebb vizsgálatához a kulcskifejezések (*Keyphrases*) és a reprezentatív publikációk (*Representative publications*) mutatóit használták. A legfontosabb 50 kulcskifejezést a címből, az annotációból és a kulcsszavakból nyerik, a kulcskifejezés relevanciájának értéke 0 és 1 között lehet. 10 reprezentatív publikáció (melyek kiválasztását idézettségük határozza meg) képet ad a témával kapcsolatos kutatások lényegéről.

Összefoglalva: a *SciVal* eszközeivel és mutatóival bonyolult tudományometriai feladatokat lehet megoldani; elemző-értékelő potenciálja magas, és eredményesen használható a kutatásokat támogató tudományos könyvtárakban.

(*Viszocsekné Péteri Éva*)

124/2022

VLASOVA, Svetlana Aleksandrovna – KALENOV, Nikolaj Evgen'evič: Mnogofunkcional'naâ veb-sistema registracii i učeta rezul'tatov intellektual'noj deâtel'nosti učenyh. – Bibliogr. In: Naučnye i tehničeskie biblioteki. – (2022) 2., p. 29–48.

Res. angol nyelven

Sokfunkciós webes rendszer a tudósok kutatási eredményeinek regisztrálására és nyilvántartására

Adatbázis; Gépi információkeresés; Gépi információkeresési rendszer; Kutatásnyilvántartás; Publikálás -tudományos kiadványoké; Tudományos kutatás

Oroszországban a tudományos intézményekben folyó kutatások hatékonyságának értékelésére használt rendszerek nagy része a munkatársak intellektuális tevékenységének publikációk és tudományos konferencia-előadások formájában közölt eredményeire épül. Az akadémiai intézetekben az 1930-as évek óta folyik a munkatársak publikációinak nyilvántartása, kezdetben kartotékrendszerben, ma már hálózati adatbázisokban. Az adatbevitel nagyrészt a hagyományos bibliográfiai leírási szabványnak megfelelően történik, aminek következtében problémát jelent például a szerzők nevének különböző leírása (elsősorban a cirill betűk transliterálása miatt), valamint az intéz-

mények átnevezése, átszervezése. Oroszországban a Tudományos és Felsőoktatási Minisztérium előírásai szerint az automatizált rendszernek ún. beszámoló jellegű adatokat is tartalmaznia kell: a szerzőnek a publikációban feltüntetett hovatartozását (munkahelyét), a kutatás finanszírozóját, előadás esetén a tudományos rendezvény státuszát.

A szerzők áttekintették a szakirodalmat, és megállapították, hogy jelenleg nem létezik a fenti követelményeknek eleget tevő rendszer; a cikk a néhány évvel ezelőtti fejlesztésükre épülő önálló megoldást ismerteti. Ez a verzió, az *Intellektuális tevékenység eredményeit nyilvántartó rendszer* (SURID) az Oroszországi Tudományos Akadémia Természettudományi Könyvtárának (BEN RAN) hálózatában ma is működik.

A rendszer a következő objektumok metaadatainak létrehozását és kezelését biztosítja:

- analitikus és monografikus szintű publikációk;
- források (a publikációt közreadó kiadványok);
- előadások;
- tudományos rendezvények, ahol az előadás elhangzott;
- személyek (a publikációk és előadások szerzői);
- intézmények és részlegeik.

Az objektumok között létesíthető kapcsolatok: publikáció–forrás, előadás–rendezvény, publikáció–személy–intézmény, előadás–személy–intézményi részleg, előadás–személy–előadó, előadás–személy–társelőadó, valamint az intézményi hierarchiában egymást követő szinten lévő szervezeti egységek kapcsolata. Az ún. ekvivalens rekord típusú kapcsolattal összekötött objektumokat a rendszer azonosnak tekinti.

A rendszer adminisztrációs modulja a nyilvántartásba vételt és az adatok szerkesztését végzi. A szabad hozzáférésű felhasználói felület (<http://dirmsc.ru/bd>) egy különböző bonyolultságú kérdések feldolgozására képes keresőrendszer. A kérdések az objektumok metaadataiban rögzített, logikai műveletekkel összeköthető elemeket tartalmazhatják. A felhasználó megadhatja, hogy az objektumok melyik osztályában (publikációk, források, előadások stb.) kíván keresni, majd azt tovább szűkítheti. Publikációk keresése esetén a találati lista tartalmazza a bibliográfiai leírást és a következő kiegészítő információkat: DOI, annak az állami feladatnak (projektnek) a száma, amelynek keretében a kutatás folyt, valamint információk a cikkben szereplő kutatások támogatásairól. A forrás megnevezése egyben utaló (link) az abban

megjelent publikációk jegyzékéhez. A publikáció címe akkor aktív utaló, ha metaadatai tartalmazzák a teljes szöveg webcímét (URL); ennek eléréséhez a felhasználónak a rendszertől kapott azonosítóra és jelszóra van szüksége. A DOI-ra kattintva megnyílik a cikk leírása vagy teljes szövege, az állami feladat számára kattintva pedig az adott feladat keretében végzett kutatásokról megjelent publikációk. A szerző neve nyomán láthatóvá válik a személyhez tartozó összes ekvivalens rekord (pl. névváltozatok), az ORCID, *Scopus*, *WoS*, RINC rendszerekben rögzített azonosítók, valamint a szerzőnek a rendszerben a publikációval vagy előadással együtt rögzített intézményi hovatartozása(i). Előadások keresése esetén a találatok tartalmazzák az előadás szerzőit, címét és a rendezvény leírását, ahol az előadás elhangzott. Ha a rendezvény leírása magában foglalja a prezentáció vagy a videófelvétel címét, akkor az előadás leírása alatt található utalók segítségével a prezentáció letölthető, a videófelvétel elindítható.

A rendszer tartalma: 51 intézményből 338 személy, 362 kiadványban megjelent 802 cikk, 34 rendezvényen elhangzott 58 előadás a 2018–2021-es időszakból.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Információszerzés (information management)

125/2022

ZANGERL, Lina Maria – PETERS-KOTTIG, Wolfgang – OSSWALD, Achim: Personal Digital Archiving : eine neue Aufgabe für Öffentliche und Wissenschaftliche Bibliotheken. – Bibliogr. In: Bibliothek. – 46. (2022) 1., p. 152–161. Res. angol nyelven

Egyéni digitális archiválás – a közkönyvtárak és a tudományos könyvtárak új feladata

Adatvédelem; Egyéni dokumentáció; Használó; Információszerzés; Közgyűjtemény; Megőrzés

Az embereket már régóta izgatja, hogyan kezeljék hatékonyan a számukra fontos információkat; ezt a tevékenységet korábban *Personal Information Management*nek (PIM) nevezték. Ebből nőtt ki a *Personal Digital Archiving* (PDA), amely a hosszú távú digitális archiválással foglalkozik, és szorosan

kötődik a kutatási adatok kezeléséhez és a kulturális emlékezethez is. Napjainkban az egyéni digitális archiválás egyre számottevőbb feladatot jelent. E tevékenységben a digitális archívumokat létrehozó egyének mellett azok az intézmények is érdekelték, amelyek ezeknek az archívumoknak a kezelését átveszik, és rájuk építve információt szolgáltatnak. A PDA felöleli a digitális formátumban született dokumentumok (objektumok) létrehozását, összegyűjtését, feldolgozását és tartós megőrzését.

Németországban 2020-tól a <https://meindigitales.archiv.de/> weboldal foglalja össze az egyéni digitális archívumokkal kapcsolatos tudnivalókat. A *Nestor* cég működteti, amely a digitális források hosszú távú archiválásának kompetenciaközpontja. Célja, hogy közérthető, gyakorlatias információkat szolgáltatson a hosszú távú egyéni archiválás elvégzéséhez (az adatok proaktív kezeléséről, a tárolási stratégiákról stb.). A használók döntenek a digitális formátumú személyes dokumentumok kiválasztásáról, a dokumentumok elnevezéséről és strukturálásáról, a tárolási és ellenőrzési megoldásokról. A weboldalt az általános érdeklődésű abszolút kezdőknek, a konkrét céllal rendelkező gyakorló használóknak és a konkrét problémára megoldást keresőknek egyaránt ajánlják. A weboldalra való belépés három, egymással szorosan összefüggő ponton lehetséges: (fiktív) személyek, történeteik, illetve a hasznos információk/eszközök szerint. A „digitális örökség” témára keresve például egy rövid bevezetőt követően eljuthatunk egy infoboxhoz, amely az érvényben lévő rendelkezésekről szól, ajánlásokat, további irodalmat és szoftvereszközök linkjeit tartalmazza. A személyek történetei egy-egy tipikus élethelyzetet jelenítenek meg, és azok kezeléséhez adnak tippeket. Szerepel például *Helena*, aki 38 éves, a *self-coaching*ról készít podcastot, és audiofájljait szeretné megőrizni. Az elképzelt személy példáján bemutatják, mit kell mérlegelniük az érdeklődőknek, milyen forrásokat használhatnak stb. A közkönyvtárak aktív szerepet vállalhatnak a szükséges PDA-kompetenciák átadásában, mivel amúgy is élen járnak az információs és médiakompetenciák oktatásában, a lakosok számára egyszerűen elérhetők, és nem üzleti célú tevékenységet folytatnak. A PDA-val kapcsolatos tanácsadásra eddig inkább a levéltárakban és a családfakutató egyesületekben bukkant fel igény. Az alkalmazandó módszerek és technikák egyelőre még nem feltétlenül állnak rendelkezésre a könyvtárakban, utóbbiak viszont mindenképpen alkalmasak lennének arra, hogy közvetítő szerepet töltsenek be: külső tudásforrásokat vegyenek igény-

be, és felhívják a figyelmet a PDA fontosságára. Ehhez a *Nestor Arbeitsgruppe (AG) PDA* megfelelő információs és szolgáltatási kínálatot fejlesztett ki, amelyet az egyének önállóan, az intézmények pedig az általuk szervezett tájékoztatás és képzés kiindulópontjaiként használhatnak. A személyes digitális fájlok archiválásához kapcsolódó fogalmak és útmutatások lényegében a kutatási projektek tudományos adatainak kezelésére is vonatkoznak, tehát a tudományos intézmények is alkalmazhatják azokat alacsony küszöbű érzékenyítés és képzés céljából.

A Kongresszusi Könyvtár kezdettől élen járt a PDA terén: segédleteket állítottak elő az archiválást végző egyének számára, 2007 és 2013 között pedig kampányt folytattak *Preserving Your Digital Memories [Hogyan őrizzük meg digitális emlékeinket?]* címmel, emellett tanácsokat adtak a digitális fotók, videók, hangzó fájlok, e-mailek, szöveges üzenetek és más, digitálisan született vagy digitalizált személyes dokumentumok kezeléséhez. Módszertani anyagaikat köz- és tudományos könyvtárak egyaránt felhasználták különböző rendezvények során. A tapasztalatokat egy blogon (*The Signal*) gyűjtötték össze. 2010 és 2018 között konferenciákat is tartottak, amelyeken

elsősorban a fotókkal foglalkoztak, később a közösségi média kezelése volt a téma.

Németországban a kölni műszaki főiskola és a kölni városi könyvtár együttműködése bizonyult példamutatónak. A könyvtártudomány szakon tanulókat is érzékenyítették a kérdéskör iránt. Segédanyagaik elérhetők a Nestor-AG PDA weboldalán. Németországban és Ausztriában az utóbbi időben a nagykönyvtárak arra vállalkoztak, hogy ún. kávé melletti előadások (*coffee lectures*) keretében bemutassák a PDA lehetőségeit. A *MeinDigitalesArchiv* platform és a Nestor-AG PDA *YouTube*-csatornája a figyelem felkeltése érdekében rövid (15 perces) videókkal is tájékoztat. Nagy érdeklődésre tartanak számot a természeti katasztrófák és a megőrzés témájával foglalkozó segédanyagok, amelyek sikeres és eredménytelen esettanulmányokat is bemutatnak.

A könyvtárosok mellett könyvtárpedagógusok, önkéntesek, számítógépes klubok és családfakutató egyesületek tagjai is segítik az egyéni digitális archiválást. A közkönyvtárak főként közösségi archívumokkal, honismereti egyesületekkel és népfőiskolákkal működhetnek együtt a terület előremozdításáért.

(Hegyközi Ilona)

Könyvtár- és tájékoztatásügy

Általános kérdések

Lásd 172

Nemzetközi könyvtárügy

Lásd 128, 136, 163, 166, 174

Nemzeti könyvtárügy

126/2022

ZHAO, Yuan – WAN, Yi – CHUN, Jiao: An unbalanced and inadequate development of the Chinese public library

ies' Public Culture Services : an investigation of 31 senior library specialists. – Bibliogr. In: *Libri*. – 71. (2021) 3., p. 293–306.

A kínai közkönyvtárak közművelődési alapszolgáltatásainak kiegyensúlyozatlan és nem megfelelő fejlődése: 31 vezető könyvtári szakember véleménye

Feladatkör; Könyvtárügy; Közművelődés; Közművelődési könyvtár

Válaszul arra az újonnan jelentkező központi ellentmondásra, amely Kínában az emberek jobb élet iránti növekvő igényei és a különböző társadalmi területek nem megfelelő és egyenlőtlen fejlődése között feszül, a kínai közkönyvtárak gyors ütemben kialakították a közművelődési alapszolgáltatásokat (*Public Cultural Services*) a használói igények kielégítése

céljából. A tanulmány azt vizsgálja, hogyan látják a vezető könyvtári szakemberek a kínai közkönyvtárak közművelődési alapszolgáltatásainak kiegyensúlyozatlan és nem megfelelő fejlődését. A kutatás 10 tartomány vagy település 31 vezető könyvtári szakemberétől gyűjtött adatokat online felmérés segítségével. Emellett nyolc közkönyvtári szakértővel is interjú készítették. Az adatokból kiderül, hogy a közművelődési alapszolgáltatásokat nyújtó közkönyvtárak fő szerepei közé tartozik a kulturális forrásokhoz való egyenlő hozzáférés biztosítása, a kulturális örökség védelme, egyedi kulturális termékek vagy szolgáltatások fejlesztése, valamint a nyilvános kulturális termékek népszerűsítése a kulturális sokszínűség biztosítása érdekében. A tartományi és a prefektusi könyvtárak vállalják a legtöbb feladatot a közművelődési alapszolgáltatásokkal kapcsolatban, míg a megyei, városi és falusi könyvtárakra kevesebb feladat jut. Ezenfelül Kínában a könyvtári közművelődési alapszolgáltatások fejlődése egyenlőtlen és nem megfelelő. Az olyan külső tényezők, mint a gazdaság fejlődése, a kulturális tevékenységekre fordított kormányzati kiadások és az oktatás fejlődése, valamint az olyan belső tényezők, mint a belső irányítás gyengesége és a könyvtárak kulturális szolgáltatásokra fordított befektetései képezik a legfontosabb összetevőket. Ez azt jelenti, hogy ha a kínai közkönyvtárak jobban kívánják fejleszteni a közművelődési alapszolgáltatásokat, akkor meg kell próbálniuk pénzügyi támogatást keresni, valamint javítani belső irányításukat. Jelen tanulmány értékes a közkönyvtárak vezetése és a különböző igazgatási szintek döntéshozói számára a kínai közművelődési alapszolgáltatások körüli problémák megértéséhez. Segít továbbá a közkönyvtáraknak abban, hogy jobban megismerjék erősségeiket és gyengeségeiket a közművelődési alapszolgáltatások terén.

(Autoref.)

Lásd még 178

Központi szolgáltatások

127/2022

BYRD-MCDEVITT, Dominic – DEWEES, John: Using DPLA and the Wikimedia Foundation to increase usage of digitized resources. – Bibliogr. In: Information technology and libraries. – 41. (2022) 1., p. 1–18.

Az Amerikai Digitális Közkönyvtár és a Wikimedia Foundation használata a digitalizált források felhasználásának növelése érdekében

Digitalizálás; Elektronikus könyvtár; Enciklopédia, lexikon; Gépi dokumentumleírás; Központi szolgáltatások; Portál

Az Amerikai Digitális Közkönyvtár (*Digital Public Library of America*, DPLA) új munkafolyamata lehetővé teszi az aggregátorszerepet betöltő DPLA által leartott, közkinccs státuszú vagy nyílt licenc alatt közzétett források átemelését metaadataikkal együtt a *Wikimedia Commons* gyűjteményébe. Ennek legfontosabb hozadéka, hogy az így átmásolt fájlok beilleszthetők válnak Wikipédia-szócikkekbe, és a felhasználók egy helyen, a különböző könyvtárak digitális gyűjteményeinek felkeresése nélkül léphetnek interakcióba azok forrásaival.

A DPLA az Amerikai Egyesült Államok több mint 4000 könyvtárának, levéltárának és múzeumának gyűjteményéhez kínál hozzáférést egy egységes keresőfelületen, amihez az intézmények – az egységes technikai és metaadat-követelmények betartása érdekében – mediátor szervezeteken keresztül, illetve közvetlenül is hozzájárulhatnak. A *Wikimedia Commons* a *Wikimedia Foundations* szabadon felhasználható médiafájlokat tartalmazó projektje, amely képekkel, videókkal és hangfájlokkal látja el társprojektjeit, a Wikipédiát és a Wikidatát.

A DPLA által vezetett projekt 2020-ban indult az *Alfred P. Sloan Foundation* finanszírozásával. A DPLA-ba történő aratás következtében jelenleg több mint 42 millió elérhető tétel szerepel az aggregátorfelületen, melyek közül 18 millió elem rendelkezik a *Wikimedia Commons*szal kompatibilis, szabványos szerzői jogi közlésben rögzített *Creative Commons* nyílt licenccel vagy közkinccs jogállással. Noha a *Wikimedia Commons* egy nonprofit és oktatási célú gyűjtemény, a médiafájlok szabad felhasználása érdekében nem gyűjt méltányos használat alá eső, illetve csak oktatási/nonprofit célt megengedő licenc alatt közzétett műveket. A projekt keretében a DPLA-ból a *Wikimedia*

Commonsba történő aratás automatizált módon történik: a forrásfájl az IIIF API-csomag vagy direkt URL-ek segítségével másolják át, a metaadatokat pedig a helyi metaadat-alkalmazásprofil alapján „wikikódolják”. 2022 márciusáig 780 ezer tétel több mint 2,25 millió fájlját importálták a Wikimedia Commonsba.

Egy, a DPLA adminisztrátorai számára elérhető opció megmutatja egy adott gyűjtemény készleteti állapotát, azaz hogy rekordjainak hány százaléka rendelkezik az importáláshoz szükséges feltételekkel. Manuális válogatású kollektió nem másolható. A nyílt licenck miatt további szerződésre vagy nyilatkozatra nincs szükség a donorintézménytől.

Az áttöltött fájlok automatikusan generált fájlnevei tartalmazzák többek között a mű címét, a DPLA-rekord egyedi azonosítóját, valamint komplex dokumentum esetén az adott oldalszámot is. (A Wikimedia Commons nem tud kezelni komplex digitális objektumokat, ezért részeire – oldalakra – bontja azokat.) A közreműködő intézmények Wikidata-azonosítóit a DPLA egy JSON-fájl alapján rendeli a médiafájlokhoz, ami segíti a visszakeresést és a kategorizálást. A Wikimedia Commons *forrás* és *engedély* mezői jelzik a mű eredetét és újrafelhasználási lehetőségeit.

A fenti lépések végső célja az intézmények digitalizált forrásainak megjelenítése a Wikipédia-szócikkekben, ami a Wikimedia Commonsba történő feltöltést követően már csak egy szerkesztésnyi távolságra van. A példaként szereplő Toledo Lucas Megyei Könyvtár közel 130 ezer képpel járult hozzá a Wikimedia Commonsához. Ezek egy részéből 2020 májusa és 2021 februárja között nagyjából 38 órányi szerkesztési munkával 227 szócikket gazdagítottak, melyek összesített megtekintésszáma elérte a 11,7 milliót.

A helyi gyűjtemények DPLA-n keresztül elérhetővé tétele, majd Wikimedia Commonsba történő át-másolása és Wikipédia-szócikkekbe való illesztése kiváló lehetőség a felhasználók közvetlen elérésére, és termékeny kiindulópontot jelenthet a partnerkapcsolatok építéséhez iskolákkal, gyakoronkokkal vagy önkéntesekkel.

(Molnár Bence)

Lásd még 133, 143, 148, 176

Együttműködés

Lásd 137, 142, 149, 151, 153, 155, 165, 176, 179

Jogi szabályozás

128/2022

VOLKOVA, Kseniâ Úr'evna: Konceptii dobrosovestnogo ispol'zovaniâ (fair use) i čestnogo ispol'zovaniâ (fair dealing) v zakonodatel'stve po avtorskomu pravu i ih značeniâ dlâ bibliotek. – Bibliogr. In: Naučnye i tehničeskie biblioteki. – (2021) 10., p. 15–28.

Res. angol nyelven

A méltányos használat (fair use) és a tisztességes felhasználás (fair dealing) koncepciója a szerzői jog szabályozásában, jelentőségük a könyvtárak számára

Digitalizálás; Hozzáférhetőség; Nemzetközi helyzetkép; Szerzői jog

A szerzői jog szinte minden könyvtári tevékenységet érint, így a szerzői joggal védett anyagok hozzáférési feltételeinek biztosítását, az archiválási és állományvédelmi munkát vagy a könyvtárak információközvetítő szerepét. A könyvtáraknak feltétlenül a törvényeknek megfelelően kell működniük, tiszteletben tartva a jogtulajdonosok jogait, ugyanakkor kihasználva azokat a sajátos feltételeket, amelyek által gondoskodhatnak a lakosság érdekeinek kielégítéséről és a tudáshoz való széles körű hozzáférésről. A törvény által megfogalmazott kivételek a méltányos használat (*fair use*) és a tisztességes felhasználás (*fair dealing*) doktrínáival írhatók körül. Mindkét fogalom kiterjed az anyagok szabad, jogszerű felhasználására vagy sokszorosítására a szerzők, illetve a szerzői jogok vagy licenck más jogosultjainak engedélye nélkül, amennyiben említettek jogos érdekei nem sérülnek. E kivételeknek köszönhetően a könyvekből vagy folyóiratcikkekből jogszerűen lehet idézni, bírálat vagy recenzió céljából művészeti alkotások másolatát közölni.

Az USA-ban és Nagy-Britanniában a bírósági gyakorlatban alkalmazott *fair use / fair dealing* olyan törvényben rögzített doktrínák, amelyek tartalmazzák a szerzői jogi védelem alóli kivételeket, előírják a mű szabad, térítésmentes felhasználását, valamint a tisztességes gyakorlatot. A doktrínák a zenei, drámai, művészeti, nyomdai művekre is vonatkoznak, a kottákra azonban nem.

Egyes szakértők szerint a doktrínák két hasonló, de alapjaiban eltérő koncepciót valósítanak meg, mások szerint a különbségeknek történelmi okai vannak. Bár

a koncepciók ösztönösen érthetők, használatuk nem triviális, amit a két fogalom közötti eltérés is nehezít. Az alapvető különbségek oka, hogy a szerzői jog területi (territoriális), azaz a *fair dealing* a Brit Nemzetközösség 54 országára terjed ki, míg a *fair use* az USA-ban használatos.

Nagy-Britanniában a szerzői jogi törvényt 1911-ben fogadták el, 1956-ban pontosították, majd kiegészítették a szerzői jogról, az ipari mintákról és szabadalmakról szóló 1988-as törvény hatályba helyezésével. A doktrína világosan megnevezi a kivételeket: nem üzleti célú, tudományos kutatások és személyes kutatómunka, kritika és recenzálás, aktuális eseményekről történő tájékoztatás (fényképek kivételével), illusztrálás, hivatkozás, valamint paródia és karikatúra céljára történő felhasználás. A méltányosság/tisztességesség (*fairness*) fogalmát a törvény nem határozza meg pontosan.

Az USA-ban a méltányos használat doktrínáját a bírósági gyakorlatban 1841 óta alkalmazzák. Az 1976. évi szerzői jogi törvény 107. cikkelye foglalkozik a méltányos használattal. A könyvtárak és levéltárak kiváltságos helyzete külön megegyezés tárgya, a jóhiszeműséget (*good faith*) az 504(c) cikkely rögzíti. Az USA doktrínája szélesebb körű és rugalmasabb, nem tartalmazza a megengedett műveleteket korlátozó felsorolást.

A régóta létező koncepciók iránt akkor fokozódott az érdeklődés, amikor megjelent a digitális technológia és az anyagok könnyű másolhatósága. Több jogtulajdonos szerint a *fair use* manapság inkább térítésmentes használat (*free use*), míg az internetes tartalomszolgáltatók azt állítják, hogy ők törvényesen járnak el.

A méltányos használat elvének nagy szerepe volt a könyvtárak gyűjteményeinek digitalizálásában. A legismertebb példa a *Google* projektje (2002): 25 millió könyvet sikerült digitalizálni, mielőtt a projekt bíróság elé került. A teljes szövegű adatbázist ma nem lehet szabadon használni, de referenciaként kereshető a *Google Book Search*-ön keresztül, biztonsági állománya a *HathiTrust Digital Library*.

Oroszországban a méltányos használatot nem határozza meg jogszabály, úgy tekintik, hogy annak analógiája a művek szabad felhasználása a szerző vagy egyéb jogtulajdonos beleegyezése, illetve díjfizetés nélkül, ahogy azt az Orosz Föderáció Polgári Törvénykönyvében foglaltak lehetővé teszik. A „méltányos” és a „szabad” felhasználás közötti alapvető különbség abban rejlik, hogy a Polgári Törvénykönyv

megfelelő cikkelyeiben szereplő szabad műfelhasználási esetek köre nem tág értelmezés tárgya.

(*Viszocsekné Péteri Éva*)

Lásd még 132, 147

Könyvtárosi hivatás

Lásd 129

Oktatás és továbbképzés

129/2022

SINGH, Rajesh – WIDÉN, Gunilla: Toward a framework for preparing leaders in a global information context. – Bibliogr. In: *Journal of education for library and information science*. – 62. (2021) 1., p. 87–103.

A nemzetközi információszerzési környezetben dolgozó vezetők képzésének keretrendszere

Egyetemi hallgató; Könyvtárosi hivatás; Könyvtárosképzés -felsőfokú; Oktatási anyag; Oktatási módszer; Vezetés

A könyvtári és információs szolgáltatások területén folyamatos változásokon megy keresztül. A technológiai fejlődés egyszerre bővíti és korlátozza is az információhoz való hozzáférést, az online oktatás egyre elterjedtebbé válik, a digitalizáció pedig arra kényszeríti a könyvtárvezetőket, hogy hozzák összhangba a már meglévő szolgáltatásokat az új feladatokkal. A tanulmány egy három részből álló fogalmi keretrendszert mutat be a könyvtár- és információtudomány vezetőinek felkészítéséhez a könyvtárosképzésben, a tanterv, a didaktika és az értékelés megközelítését használva (CPA – *Curriculum, Pedagogy and Assessment*). A könyvtárosképzés tantervét úgy kell összeállítani, hogy a tantárgyak felkészítsék a hallgatókat a vezetői szerep ellátására, a didaktika a tantervben rögzített ismeretek átadásának módjára irányul, míg az értékelés során összegyűjtik és elemzik a hallgatók tanulására vonatkozó adatokat a kurzusok fejlesztése érdekében.

A hatékony vezetés kulcsfontosságú szerepet játszik a könyvtárak és egyéb információs szervezetek küldetésének, céljainak és célkitűzéseinek elérésében. Ehhez az szükséges, hogy a kijelölt munkatársak

megfelelő vezetői és menedzsmentkézségek kombinációjával rendelkezzenek. A szakirodalom tanúsága szerint a *menedzsmentkézségek* csak a vezető pozícióban lévőkre vonatkoznak, míg az ennél tágabban értett *vezetői készségek* a szervezet több szintjén is hasznosak lehetnek. Ilyen például a jövőképzés, a kommunikációs készség, a kulturális készségek (interkulturális kommunikáció és szervezeti kultúra), a vezetői hatékonyság, az elkötelezettség, valamint a marketing- és PR-ismeretek, illetve a digitális és projektvezetési kompetenciák.

Noha a vezetői készségek oktatását minden szereplő fontosnak tartja a munkaerőpiacon való elhelyezkedés szempontjából, a könyvtár- és információtudományi programok jellemzően nem kötelező kurzusként kínálják a kapcsolódó tantárgyakat. A pedagógiai módszereket tekintve a hagyományos (elméleti) megközelítések dominálnak. Azzal kapcsolatban pedig, hogy milyen mértékben fejlesztik a vezetés- és menedzsmenttantárgyak a hallgatók vezetői készségeit, nem állnak rendelkezésre módszeres értékelések. Mindezek miatt a szerzők szerint a vezetői ismeretek, készségek és stratégiák tantervbe illesztésére, változtatás, az elméletet a gyakorlattal ötvöző didaktikára, továbbá holisztikus, a kurzusok és a program szintjén is véghezvitt, folyamatos értékelésre van szükség.

A cikk egy finnországi (*Åbo Akademi – Governance of Digitalization*) és egy amerikai (*St. John's University – Certificate in Management for Information Professionals*) információtudományi képzési program példáján keresztül mutatja be, hogyan alkalmazható a felvázolt keretrendszer. Mind a két képzési programban nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy az elméleti és a gyakorlati oktatás egyensúlyát fenntartsák a különböző tanulási tevékenységeken (projektmunka, stratégiai terv írása stb.) keresztül, emellett a programokat több szinten (oktatók, hallgatók, teljes program) is értékelik. Míg a finn mesterszak egy *Business School* keretében működik, ezért nem csak könyvtári irányultságú, az amerikai példa hátulütője, hogy kizárólag online valósul meg, ami megnehezíti a „puha” készségek fejlesztését és az együttműködést. A vezetői készségek átadása függ a kontextustól és az érdekelt felek igényeitől, ezért nem könnyű általános érvényű keretrendszert meghatározni a leendő vezetők felkészítésére. A CPA keretrendszer viszont támpontként szolgálhat a könyvtár- és információtudományi képzések tantervének bővítéséhez; segítségével a képzőintézmények didaktikai szempontból felülvizsgálhatják oktatási módszereiket, erősségeik és gyengeségeik figyelembevételével pedig eredmé-

nyesebben készíthetik fel hallgatóikat az információs szervezetek vezetésére.

(Szőnyegi Zsanett)

130/2022

STEPHENS, Michael – RUDIGER, Nikki – FAIRES, Debbie: Student perceptions and use of mobile devices for LIS coursework : implications for educators. – Bibliogr. In: Journal of education for library and information science. – 62. (2021) 4., p. 443–459.

Hogyan látják és használják a hallgatók a mobil eszközöket a könyvtár- és információtudományi kurzusokhoz? Tanulságok az oktatók számára

Egyetemi hallgató; Információtechnológia; Könyvtárosképzés -felsőfokú; Mobilkommunikáció; Oktatási módszer; Távközlés

A tanulmány arra keresi a választ, hogyan használják az egyetemi hallgatók mobil eszközeit könyvtár- és információtudományi tanulmányaikhoz. Egy felmérés segítségével a szerzők feltérképezték a hallgatói percepciókat, azonosították, mely területeken hatékony a technológia, végül ajánlásokat fogalmaztak meg az órák mobilbarát megtervezésére és kreatív megtartására vonatkozóan. A kutatás adatai azt mutatják, hogy a hallgatók „útközben” végzik a kurzusait, és könnyedén váltanak a formális tanulási környezetről az informálisra. Az oktatók számára is megfontolandó, hogy a hallgatók milyen sokféle módon férhetnek hozzá a tananyagokhoz és léphetnek egymással interakcióba a mobil eszközök használatával.

A tanulmány elméleti háttérét az *mLearning* (mobil tanulás) koncepciója adja, amely a mobil eszközök használatának és a tanulási tevékenységnek a fogalmát ötvözi. A mobil tanulás az e-learning részeként kezelhető, jellemzője a bárhol, bármikor és bármilyen eszközön elérhető tananyag, illetve a diáktársakkal való kommunikáció. A kutatás felhasználta a technológiaelfogadás modelljét is (*Technology Acceptance Model, TAM*).

A 2020 tavaszán végzett felmérés során a kaliforniai San José Állami Egyetem Információtudományi Iskolájának (2009 óta teljes egészében online formában megvalósuló) mesterképzésén részt vevőket vizsgálták. Arra keresték a választ, hogyan alkalmazzák mobil eszközeit tanulmányaikhoz a hallgatók, hogyan értékelik a készülékek hasznosságát és hatékonyságát

a tanulásban, továbbá az oktatók hogyan fejleszthetik az online kurzusokat annak érdekében, hogy lehetővé tegyék a mobil eszközön történő hozzáférést.

A weblapú, Likert-skálát, igen/nem kérdéseket és nyitott kérdéseket tartalmazó felmérésre 195 érvényes válasz érkezett. A kvantitatív adatok alapján a résztvevők három leggyakrabban használt eszköze a laptop, az iPhone és az asztali számítógép, a leggyakrabban használt szoftver pedig az e-mail-kliens, majd a Canvas tanulásmenedzsment-platform mobilalkalmazása. Emellett többnyire a Chrome böngészőt, a Zotero hivatkozáskezelőt és az egyéb Google-termékeket részesítik előnyben. A válaszadók a mobil eszközök helyett inkább a laptopokat és az asztali számítógépeket tartják alkalmasabbnak a könyvtári források keresésére, ahogy a beadványok írására is. A szabad szöveges válaszokból kiderült, hogy a hallgatók a mobil eszközöket az osztályzatok, határidők, üzenőfalak nyomán követésére (98%), az oktatókkal és a csoporttársakkal való kommunikációra (77%), az oktatással kapcsolatos tartalmak megtekintésére (46%), kisebb mértékben pedig „útközben” (21%) vagy alkotásra/írásra (13%) használják. Arra a kérdésre, hogy milyen tevékenységekre nem alkalmas szerintük az eszköz, a legtöbben az írást emelték ki (44%), ezt követte az inkompatibilis szoftverek (34%), majd az olvasás (30%) említése.

A legtöbben úgy ítélték meg, hogy oktatójuk a Canvas szoftver használatával járul hozzá a mobil eszközön való hozzáféréshez: az alkalmazás pozitív értékelést kapott, mivel könnyen kezelhető, és új tartalmak feltöltésekor értesítést küld e-mailen vagy a kijelzőre.

A felmérés kvalitatív részének tanúsága szerint a hallgatók igénylik, hogy a tananyagok PDF dokumentumként kerüljenek fel az oktatási felületre, valamint hogy linkek segítségével férhessenek hozzá az olvasnivalókhoz és az előadásokhoz – lehetőleg mobilbarát verzióban feltöltve. Sokan nagyra értékelik a feliratozást, az audiofájl formájában elérhető előadásokat és a prezentációkat is. További kreatív fejlesztési lehetőségekre is javaslatot tettek: ilyen a felhőalapú szolgáltatások használata a hallgatói projektek esetében, a csoporttársak közötti együttműködés a különféle közösségimédia-felületeken, végül a hallgatók és az oktatók által feltöltött és megosztott képek és videók számának növelése.

A könyvtár- és információtudományi képzésen oktató tanároknak a jövőben sokkal nagyobb figyelmet kell fordítaniuk a „tanulni bárhol, bármikor” és „a hall-

gató mint hozzáértő felhasználó” szemléletben rejlő lehetőségekre.

(Szönyegi Zsanett)

131/2022

VARDELL, Emily – NELSON, Sarah Beth: Teaching reference interview skills with improv. – Bibliogr. In: Journal of education for library and information science. – 63. (2022) 1., p. 38–56.

A referenz interjúhoz szükséges készségek tanítása improvizációs módszerekkel

Egyetemi hallgató; Könyvtárosképzés -felsőfokú; Oktatási módszer; Olvasószolgálat; Referenz; Tájékoztató munka

A tanulmány az improvizációs útmutatók és feladatok használatát vizsgálja annak érdekében, hogy feltárja a referenzszolgáltatás biztosításának legjobb gyakorlatait. A szakirodalom tanúsága szerint az improvizációs készségek az élet számos területén bírnak alkalmazási lehetőséggel, és azokat a felsőoktatási tantervekben és a könyvtárakban is használják. A szakirodalom alátámasztja azt a feltevést, hogy az improvizációs gyakorlatok felhasználhatók a referenz interjúhoz szükséges készségek oktatására. Megértve, hogy a puha készségek fontosak a tájékoztató könyvtárosok számára, de nem mindig foglalkoznak velük a tájékoztatás kurzusokon, a szerzők kísérletet kívántak tenni az improvizációs tanórai alkalmazására. Az egyik szerző improvizációs tevékenységeket épített be a tájékoztatás kurzus egy-egy órájába két szemeszter három kurzusa során. Az első félévben az órákat szemtől szemben tartották meg a csoportnak. A második félévben a Covid19-járvány miatt a két csoport szinkron online oktatásban részesült. Az improvizációs tevékenységek után közvetlenül összegyűjtött hallgatói visszajelzések alátámasztják, hogy az improvizáció innovatív oktatási megközelítésként használható a végzős könyvtároshallgatók arra való ösztönzésére, hogy foglalkozzanak a hatékony referenzszolgáltatáshoz szükséges puha készségekkel.

(Autoref.)

Szabványok, normatívák

132/2022

HRZINOVÁ, Jana – JIROUŠEK, Václav: Vyběr archivačních formátů pro povinný depozit e-publikací v ČR : EPUB a PDF. – Bibliogr. In: ITlib. – 26. (2022) 1–2., p. 20–34.

Mi legyen az e-kötelesspéldányok megőrzési formátuma Csehországban – az EPUB és a PDF/A a megoldás?

Elektronikus dokumentum; Formátum -gépi; Kötelesspéldány; Nemzeti könyvtár; Szabvány

Jóllehet az e-kiadványok kötelesspéldány-szolgáltatása a mai napig nem jogszabályi kötelezettség a Cseh Köztársaságban, a nemzeti könyvtár immár több mint 10 éve gyűjti az önkéntes alapon beküldött elektronikus dokumentumokat, ami megfelelő alap lehet arra, hogy kellő tapasztalat birtokában készüljön fel az elektronikus kötelesspéldányok későbbi fogadására és archiválására. A hosszú távú megőrzés szempontjából kulcskérdés a megfelelő fájlformátum kiválasztása, melynek érdekében elengedhetetlen a szükséges könyvpiaci kutatás lefolytatása. Utóbbihoz kiindulópontot jelent az e-kiadványok számára az országban kiosztott ISBN-számok tanulmányozása az elterjedt formátumok feltérképezése céljából.

2010 és 2021 között a legelterjedtebb formátumok az EPUB (40,6%), a PDF (36,1%) és a MOBI (21,1%) voltak. 2020-ban a PDF vált elterjedtebbé, ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a MOBI-formátumban megjelenő kiadványok többsége egyéb, EPUB- vagy PDF-formátumban is napvilágot látott, és ez utóbbiak a hosszú távú megőrzés szempontjából nagyobb perspektívával bírnak.

A formátum kiválasztásakor fontos kritérium az elterjedtség, a nyílt hozzáférés, a jelentős használói közösség, illetve hogy a formátum használatát ne kössék licenckorlátozások. További fontos feltétel, hogy a formátum lehetőség szerint szabványos, azaz valamely nemzetközi szabványosítási szervezet, például az ISO által elfogadott legyen. Miután a másolati példány nem csupán szolgáltatásra készül, hanem megőrzésre is, alkalmasnak kell lennie arra, hogy a forrásdokumentum legfontosabb minőségi jegyeit magán viselje. Az egyes dokumentumtípusok megőrzésére alkalmas formátum ajánlásához és értékeléséhez olyan források vehetők igénybe, mint a Kongresszusi Könyvtár formátumregisztere (<https://www.loc.gov/preservation/resources/rfs/index.html>).

A szóba jövő formátumok közül az EPUB 3.0-ra vonatkozó nemzetközi szabványosítási szervezet által kiadott ISO/IEC TS 30135 (1–7. rész) műszaki specifikáció, továbbá az EPUB 3.0.1-re az ISO/IEC 23736 (1–6. rész) szabvány. A 2020-as kiadású ISO/IEC 22424 (1–2. rész) az EPUB 3-formátumú fájlok elkészítésére fogalmaz meg ajánlást, beleértve a hosszú távú megőrzés kritériumait. Az EPUB mellett sok minden szól, de számos olyan tulajdonsága van, amely hosszabb távon tartalomvesztést okozhat, és amelyet – például a szervezet megőrzési szabályzatában – orvosolni szükséges. Ilyenek lehetnek például: a külső (pl. multimédiás) tartalomtól való esetleges függés, a *JavaScript*-támogatás vagy a DRM-védelem jelenléte.

A PDF ugyancsak szabványháttérrel rendelkezik (ISO 32000 és a PDF/A-ra vonatkozó ISO 19005 szabványcsalád). A PDF használata esetén a hosszú távú archiválás szempontjából a formátum túlzott bonyolultsága jelenthet kockázatot, így például a lehetőség, hogy gyakorlatilag bármilyen más fájlformátum beágyazható, például audiovizuális tartalom, 3D objektum vagy *JavaScript*. Kockázatot jelenthet a digitálisjog-kezelés (DRM) vagy a rosszindulatú programok jelenléte is, ugyanakkor a PDF/A az összes említett kockázatot jelentősen minimalizálja. Ennek a formátumnak viszont az a hátránya, hogy korlátozott mértékben képes hiteles digitális másolatként funkcionálni, mivel bizonyos típusú tartalmak nem konvertálhatók át rá veszteség nélkül. Az is előfordul, hogy jogi tényezők játszanak közre, például az adott licenc nem teszi lehetővé a szükséges betűtípusok fájlba való felvételét, vagy ezek a betűtípusok nem állnak rendelkezésre az átalakítás során. A betűtípus cseréje a hitelesség elvesztésén túl információvesztéshez is vezethet.

Ami a MOBI-t illeti, a szerzők úgy értékelték, hogy – a teljes dokumentáció hozzáférhetetlensége miatt – nem alkalmas hosszú távú megőrzésre.

Összefoglalva, a Csehországban forgalmazott e-kiadványok formátumainak elemzése megerősítette a PDF és EPUB formátumok fokozott jelentőségét. A vizsgálat részét képező, PDF és PDF/A formátumok közötti tesztkonverziók segíthetnek egy olyan formátumpolitika, illetve intézkedési terv megfogalmazásában, amely hosszabb távon képes minimalizálni az írott kulturális örökség elvesztésének kockázatát. Célszerű ugyanakkor további konverziós eszközökkel is kísérletezni a jövőben, valamint szükséges volna részletesebben megvizsgálni a sikeres kon-

verzió gátját jelentő egyes hibatípusokat, és egyúttal kiküszöbölni azokat.

(Dancs Szabolcs)

Lásd 136, 147

Egyesületek

Könyvtárak és tájékoztatási intézmények

Nemzeti könyvtárak

133/2022

MAIXNEROVÁ, Lenka – JANSOVÁ, Linda – ŠTASTNÁ, Petra: Otevírání dat Národní knihovny ČR – současný stav a výhled do budoucna. – Bibliogr. In: ITlib. – 26. (2022) 1–2., p. 66–72.

A cseh nemzeti könyvtár adatainak nyílt publikálása – jelenlegi helyzet és távlati kép

Besorolási adat; Feldolgozó munka; Hozzáférhetőség; Központi szolgáltatások; Kutatás információellátása; Nemzeti könyvtár; Terminológia

A modern könyvtártudományban számos terminus a nyílt (angolul *open*) jelzővel kezdődik: nyílt hozzáférés, nyílt forráskódú szoftver, nyílt tudomány, nyílt adatok. A cikk utóbbiak szolgáltatását mutatja be a cseh nemzeti könyvtár gyakorlatában.

A cseh terminológiában a „nyílt adatok” kifejezés az interneten elérhető, bárki számára, bármilyen célból, technikai és jogi (szerzői jogi és licenc-) korlátozás nélkül használható adatok körét jelenti. A „nyíltság” fogalmát *Tim Berners-Lee* nyomán ötfokozatú skálán szokás értelmezni: 1. az adat nyílt licenccel elérhető az interneten; 2. géppel értelmezhető; 3. nem jogvédelem formátumú; 4. nyílt szabványon alapul (W3C); 5. más adatokhoz van kapcsolva. Az információhoz való szabad hozzáférést lefektető cseh törvény is hasonlóan definiálja a nyílt adatokhoz való hozzáférést, kiegészítve a nyílt adatok nemzeti katalógusában való elérhetőséggel. A nyílt adatok kérdése a cseh belügyminisztérium alá tartozik: ennek *eKormányzás* főosztálya működteti a nyílt adatportált, amelyen keresztül a nyílt adatok nemzeti katalógusa elérhető, kapcsolódva az európai adatbázishoz is (<https://data.europa.eu>).

Miért van szükség nyílt adatokra? A közpénzből finanszírozott tevékenységek nyomán létrejövő adatok közzététele közérdek, továbbá a tudományos és kutatási tevékenységek alapját képezi, így hozzájárul a gazdaság működéséhez. Ezeknek az adatoknak a rendelkezésre bocsátása több országban a nemzeti intézmények kötelező feladata (Németországban a nemzeti könyvtár is ebbe a körbe tartozik). Mindamelllett a nyílt adatok nemcsak az azokat (újra)felhasználók, hanem az adatokat megosztók számára is hasznosak, általuk ugyanis erősíthetik küldetésüket. A 2021–2027 közötti ciklusra szóló cseh könyvtári stratégia fontos része a nyílt adatokhoz való ingyenes hozzáférés biztosítása a digitális környezetben. (Nem minden adat nyílt, léteznek belső adatok is, amelyek hozzáférése korlátozott.) A nyílt adatok megtalálják a használóikat: ilyen a *Wikidata*-közösség, különböző adat-újságírók, honlap- vagy webshopfejlesztők. A külföldi könyvtárak bevett gyakorlata a nyílt adatok elérésének biztosítása (pl. Kongresszusi Könyvtár, német, francia, finn nemzeti könyvtárak), amit az IFLA is támogat. Ehhez a kezdeményezéshez fokozatosan csatlakozik a cseh nemzeti könyvtár is. 2006-ban kezdődött a cseh Wikipédiával való együttműködés, 2018-tól terminológiai kapcsolattartó-projekt indult (*Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy – TDKIV*), majd 2019-től a nemzeti névauthority-adatbázis kapcsolattartó-formában való közzétételével folytatódott a tevékenységük. Létrejött az ún. *NKLink*, amely lehetővé teszi a közgyűjtemények számára, hogy a nemzeti authority-azonosítókön keresztül kapcsolódjanak a Wikidatához, és onnan egyéb adatokat (pl. ISNI-, ORCID-azonosító) nyerjenek ki automatizált módon. (Az *NKLinket* jelenleg például az authority adatbázis webes felületén és az Országos Műszaki Könyvtár katalógusában használják.) 2021-ben a nemzeti könyvtár létrehozott egy munkacsoportot az adatbázisok külső szervezetek számára történő ren-

delkezésre bocsátására. 2022-ben kaptak engedélyt a kulturális minisztériumtól az adatok hozzáféréseinek biztosítására, három területen, ezek: a cseh nemzeti bibliográfia, a cseh nemzeti authority-adatbázis és a cseh könyvtárak név- és címtára. A *CC0 1.0 Universal* licenc értelmében az adatok kereskedelmi és nem kereskedelmi célú újrafelhasználása egyaránt biztosított a szerző megnevezése nélkül. Az adatok a nemzeti könyvtár honlapján keresztül érhetőek el, OAI-PMH protokollal, MARC 21- (MARCXML-) formátumban, a nemzeti bibliográfia *Dublin Core*-formátumban is.

Wikidatával kapcsolatos képzéseket, workshopokat 2019 óta tartanak könyvtárosok számára. 2020-ban és 2022-ben a névauthorityk és a Wikidata összekapcsolásáról szerveztek műhelynapot, 2021-ben pedig a könyvtárak és a nyílt adatok témakörében.

A jövőben a nyílt adatok 5. fokozatának elérését tervezik, a hozzáférés optimalizálásával és a digitális világ egyéb részeihez való kapcsolódás hatékonyabb módszereivel.

(Prókai Margit)

Lásd még 132, 143

Felsőoktatási könyvtárak

134/2022

MUNIP, Lana [et al.]: Lessons learned : a meta-synthesis examining library spaces, services and resources during COVID-19. – Bibliogr. In: Library management. – 43. (2022) 1/2., p. 80–92.

Mit tanultunk? Metaszintézis a könyvtári terek, szolgáltatások és források használatáról a Covid19 idején

Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Munkakörülmények; Munkaszervezés; Szolgáltatások; Szolgáltatások használata

A Pennsylvania Állami Egyetem (*Penn State*) könyvtáraiban 2020 tavasza és 2021 tavasza között összesen 9, különböző módszerű (kérdőív, fókuszcsoporthoz, interjú, chat-átirat, megfigyelés), hatókörű (hallgatók, dolgozók) és tárgyú (terek, szolgáltatások, források stb.) felmérést végeztek a koronavírus-járvány alatti használói igények és szokások jellemzőinek, a kapcsolódó dolgozói és hallgatói attitűdöknek, valamint a szolgáltatások hatékonyságának a vizsgálatára. Az

adatokat a statisztikai jelentésekkel (látogatók száma, kölcsönzések száma, honlaphasználat, gyűjteményhasználat, referenz statisztika, képzések száma, kommunikációs tevékenység), illetve az egyetem IT-támogató egységének (*Teaching and Learning with Technology*, TLT) felméréseivel árnyalták. Az eredményeket a kvalitatív metaszintézis módszerével összesítették, és kísérletet tettek a tanulságok levonására a pandémia utáni időszakra vonatkozóan is.

A Penn State 24 campuskönyvtára több mint 90 ezer hallgatót lát el. Amikor 2020. március 17-én hivatalosan bejelentették az egyetemi campusok bezárását, két cél lebegett az Egyetemi Könyvtárak szeme előtt: 1. megóvni a könyvtárosok és a használók egészségét; 2. biztosítani a szükséges szolgáltatásokat, forrásokat és tudományos támogatást az egyetemi közösség számára. Miközben arra törekedtek, hogy megőrizzék a több telephelyen működő könyvtárak egészségét, több munkacsoport felállításával, alapvetően alulról felfelé szerveződő problémamegoldással képesek voltak gyors választ adni a válságra, amiben építeni tudtak a már meglévő digitális szolgáltatásokra is.

A Covid19-járvány éve a következő szakaszokra osztható az Egyetemi Könyvtárak szemszögéből:

- 1. fázis (2020. március 16-tól május 8-ig): távoktatás az egyetemen, a könyvtárak zárva tartanak, csak digitális hozzáférés és virtuális szolgáltatások lehetségesek.
- 2. fázis (május 11-től augusztus 14-ig): az 1. fázissal megegyező könyvtári működés.
- 3. fázis (augusztus 24-től november 20-ig): hibrid oktatás az egyetemen, a könyvtárak csökkentett nyitvatartással és korlátozott elérhetőséggel üzemelnek, a fizikai dokumentumokat csak könyvtárközi kölcsönzéssel és külsőkönyvtári átvétellel biztosítják, emellett működik néhány további virtuális szolgáltatás.
- 4. fázis (november 21-től december 18-ig): távoktatás az egyetemen, a könyvtárak működésében nincs változás a 3. fázishoz képest.

Az összes felmérésen átívelő téma volt a hagyományos szolgáltatások visszaesése. A könyvtárlátogatás, a kölcsönzés, a hagyományos tájékoztatás értelem szerűen az 1–2. fázisban gyakorlatilag megszűnt, a 3. fázisban az előző évek átlagának töredékét érte el, a 4.-ben ismét csökkent. A honlap látogatottsága és a *LibGuides*-útmutatók megtekintéseinek száma hullámzást mutatott: az 1. fázisban jóval alacsonyabb volt a 2019/2020-as tanévénel, a 2. (nyári) fázisban

tovább csökkent, a 3. fázis adatai meghaladták az elsőét, de nem érték el az előző tanévét, míg a 4. fázisban ismét visszaestek a számok. Egyedül a virtuális referenz tranzakcióinak száma volt az, ahol a 2019/2020-as évnél nagyobb érdeklődést tapasztaltak; 2019 ősze és 2020 ősze között a heti átlagos adat 25%-kal nőtt. (A – már korábban is létező – *Kérdezd a könyvtárost!* szolgáltatás mint fő kommunikációs csatorna kiterjesztett időszávokkal és megnövelt személyzettel működött a járványidőszakban a gyors válaszadás érdekében.) A használói visszajelzések tanúsága szerint szintén sikertörténetnek mondható a – könyvtárba látogatók számára *zoomos* kijelzőn keresztül elérhető – virtuális olvasószolgálati pultok bevezetése a részleges újranyitás idején. A statisztikák szerint ellenben a könyvtári használóképzési alkalmak száma és a résztvevők létszáma egyaránt nagyot zuhant 2019 ősze és 2020 ősze között: az előbbi 30%-kal, az utóbbi 41%-kal esett vissza. Bizonyos megújított szolgáltatások használata különösen alacsonynak bizonyult: a Zoomon keresztül működő kortárs kutatási konzultációkkal 2020 őszén csak 13-an éltek. Az alacsony elérés oka talán az, hogy a könyvtár nem volt kellő mértékben jelen az egyetem tanulásmenedzsment-felületén, a *Canvason*, melyet a hallgatók elsődleges információforrásnak tekintettek. A TLT felmérései kimutatták, mennyire érzékenyen érintették a hallgatókat a járvány alatt a technikai nehézségek és az internetsebesség problémái. Ezért az egyetem rögtön lépéseket tett, és többek között lehetővé tették a számítógéplabor gépeivel való távoli asztali kapcsolatot, valamint a felhőalapú nyomtatási szolgáltatást. A felmérések az idő előrehaladtával rávilágítottak a távoktatással kapcsolatos attitűdökre is. A hallgatókat rosszul érintette az izoláció és a motiválatlanság, de nagyra értékelték a virtuális fogadóórákat, illetve közel háromnegyedük igényelte a felvehető és visszajátszható online tanórákat. (Mindennek dacára általánosságban előnyben részesítették a jelenléti oktatást.)

Többféle részfelmérés is árulkodott arról, milyen nagy kihívást jelentett a forrásokhoz való hozzáférés az oktatás során. Ezért az Egyetemi Könyvtárak bekapcsolódott a *HathiTrust Emergency Temporary Access Service* (ETAS) programjába, amelynek révén a nyomtatott állomány 48%-a vált elérhetővé elektronikusan az egyetem polgárai számára. Az intézkedés hátulütője volt, hogy a részleges újranyitás és a küszöbkönyvtári átvétel idején az elektronikusan elérhető ETAS-címek fizikai példányait jogi megkövetések miatt nem lehetett szolgáltatni. (A hagyomá-

nyos kölcsönzést a kötelező karantén szabályok is nehezítették.) Mindezek miatt sok használó az elégedetlenségét fejezte ki. A nyomtatott példányok iránti igényt bizonyítja az is, hogy 2020 őszén heti 1300 ETAS-letöltés esett heti 1500 fizikai kölcsönzésre a 2019 őszi 8300 fizikai kölcsönzéssel szemben. (Ezzel összefüggésben az Egyetemi Könyvtárak 2021 közepétől az ETAS lemondása mellett döntött.)

A járványügyi korlátozások miatt az újranyitói könyvtárakat nem látogatták sokan: a megfigyelések szerint a 3. fázis során a rendelkezésre álló ülőhelyek kihasználtsága nem haladta meg a 75%-ot. Mivel egy asztalnál csak egy olvasó ülhetett, nem volt lehetséges a csoportmunka sem. Aki felkereste a könyvtárat, jellemzően célorientáltan, a kért anyagok átvétele érdekében tette ezt.

Végezetül a dolgozói felmérések pozitív megerősítést hoztak: azon túlmenően, hogy sokan aggódtak a munkájukért és az egészségükért, illetve kifejezték, mennyire stresszes és megterhelő tud lenni a rendkívüli körülmények közötti munkavégzés, a dolgozók a belső kommunikációval elégedettek voltak, és a felelőseiket támogatóként jellemezték. A küszöbkönyvtári átvétellel foglalkozók kiemelték, hogy milyen hatékony volt a folyamat menet közbeni finomhangolása. A pandémia összességében bebizonyította, hogy a produktivitás távmunkával is fenntartható.

Tanulásként levonható, hogy az Egyetemi Könyvtárak – modellértékű intézményként a Penn State „Egy Egyetem” víziójának megvalósításában – jó munkaszervezéssel, egységes keretben számos szolgáltatást tudott távolról biztosítani, és képes volt reagálni a használói igényekre. A jövőben további észszerősítéssel, a távoktatás és a távmunka előnyeinek beépítésével, az értékelő rendszerek finomításával érdemes felkészülni a kihívásokra és a potenciális krízishelyzetekre, továbbra is támogatni kell a hallgatók és az oktatók változó igényeit, valamint ki kell dolgozni valamilyen stratégiát a könyvtártól elfordult használókkal való kapcsolat szorosabbra fűzésére és az elsőévesek megszólítására a Covid (sokak számára) „elveszett éve” után.

(Szabó Piroska)

Lásd még 139, 141, 142, 146, 154, 155, 156, 158, 159, 161, 163, 167, 168, 169

Közművelődési könyvtárak általában

Lásd 126, 137, 150, 151, 162, 165, 171

Megyei könyvtárak

Lásd 137

Városi könyvtárak

135/2022

KRATZER, Isabella – POST, Mareike – RATJEN, Melanie: *Zwischenspiel : die neuen Standorte der Münchner Stadtbibliothek* In: BuB. – 73. (2021) 11., p. 616–619.

Közzéték: a Münchener Városi Könyvtár új fiókjai

Átépités; Fiókkönyvtár; Játék; Kommunikáció -személyzetten belül; Könyvtáráépület -közművelődési; Szolgáltatások; Városi könyvtár

1984 óta működik a Rosenheimer utcában a *Stadtbibliothek am Gasteig*, a Münchener Városi Könyvtár központi fiókjá, Európa egyik legnagyobb kulturális központja. 37 év után – 2021 nyarán – felújítás miatt bezárták. Az átépítés idejére a szolgáltatást két ideiglenes helyszínen biztosítják.

A könyvtár egyik része München nyugati részébe, Sendlingbe költözött, a – Hans Preißinger utca 8. szám alatti – *Gasteig HP8*-ba, és 2021. október 8-án nyílt meg egy vörös téglából épült néhai ipari csarnokban. Az 1800 m²-es, háromszintes, körfolyósos intézményben rengeteg dokumentumot kínálnak főleg a zene, a nyelvek és az élethosszig tartó tanulás témakörében (60 000 egység – benne regények, ismeretterjesztő művek is). A zenét kedvelők e-zongorán gyakorolhatnak, hangzó székekben ülve indulhatnak akusztikus utazásra, de fel is vehetik dalaikat a zenei laboratóriumban (*MusikLab*), míg a kávézóban a látogatók lazíthatnak és újságot vagy művészeti könyvet lapozgathatnak. A filmeket kedvelők is jól járnak: nem kell nélkülözniük sem a népszerű sorozatokat, sem a nagy gyermek-mozit, de számos rendezvény és tevékenység között is válogathatnak. *Birgit Wimmer*, a HP8 vezetője szerint az intézmény

olyan közkönyvtár, amelyen korábban nem létezett. A jelentősen kibővített nyitott könyvtárnak (*open library*) köszönhetően a látogatók reggeltől késő estig (7-től 23 óráig, kivéve a vasárnapot) időzhetnek a nyitott körfolyósokon: akár társakkal, akár egyedül, könyvvel vagy lappal (150 konnektort építettek be), zenét hallgatva vagy csak nézelődve – mindenki megtalálja a helyét. Meglelni és inspirálni – erre törekszik a HP8 állományával, rendezvényeivel és szolgáltatásaival.

A könyvtár másik fele a *Motorama* bevásárlóközpontba került, közvetlenül a Gasteiggel szemben fekvő Haidhausenbe, ahol a könyvtár új élményeket kínál majd látogatóinak 2021. november 26-tól. A helyiségek mindegyike más színű: a gyermekrészleg piros, a kiállítóterem sárga. A színvilág nem öncélú, el is igazít a tájékozódásban. Itt is 60 000 médiaegység kölcsönözhető vagy használható helyben. A fókuszban a család, a játék és a digitális tanulás áll. A mintegy 3600 m²-en széles kínálat várja a gyermekeket, tinédzsereket és fiatal felnőtteket szépirodalmi és ismeretterjesztő könyvekkel, újságokkal és folyóiratokkal. A földszinten és az első emeleten találhatóak a rendezvényterek és a gyakorlati tevékenységek helyiségei, a munkaállomások és a számítógépek. (Ahogy Gasteigben, itt is működik majd a *Europe direct München*, ahol az Európával kapcsolatos információk elérhetők.) *Michaela Gemkow*, a *Motorama*-könyvtár vezetője várja már a következő éveket, amikor kialakítják majd a következő generáció könyvtárát. Nagyon népszerű a *GameLab*, ahol az újonc és a tapasztalt játékosok konzolokon versenyezhetnek, és ahol olyan aktuális dolgokat is ki lehet próbálni, mint a robotika és a virtuális valóság. A játékosok lelkesedése nemcsak a formátum, hanem a könyvtár mint találkozóhely iránt is számos pozitív következménnyel jár – segítenek az estek lebonyolításában, a közösségi média felületein reklámozzák is ezeket barátaik körében, szívesen jönnek, és közben a könyvtár más lehetőségeivel is megismerkednek. (Németországban szinte minden második ember játszik, a játékosok 82%-a 10 és 59 év közötti; ezen a célcsoporton keresztül azokat éri el a könyvtár, akik különböző okok miatt még nem könyvtárhasználók.) Költöztek a könyvek, játékok, filmek, zenék, hangoskönyvek, rendezvények, szolgáltatások: sok minden más lesz az új helyszíneken. De a könyvtár dolgozóinak számára is új együttműködés kezdődött. Ahogy korábban a zenei, felnőtt-, gyermek- és ifjúsági területen végzett munka egyértelműen elkülönült, az új, átmeneti helyszíneken új kompetenciák szület-

nek. A zenei könyvtárosok, akárcsak a gyermek- és ifjúsági könyvtárosok, megosztják szakértelmüket kollégáikkal – cserébe másoktól tanulhatnak új dolgokat. Annak érdekében, hogy minden munkatárs azonos szintű tudással bírjon mind a HP8-ban, mind a Motoramában, a tudásátadás különböző formáit alakították ki (párban tanulást, szakmai gyakorlatot, digitális előadásokat). A szerzők végkövetkeztetése, hogy a régi városi könyvtár is sokrétű munkát végzett, de a tematika még változatosabb lesz az új helyszíneken. A költözés lehetőséget adott arra is, hogy új ötleteket próbáljanak ki, és kísérletezzenek mind az állománnyal, mind a rendezvényekkel. Jó, hogy a munkatársak között többéves tapasztalattal rendelkező és érdeklődő kollégák is vannak, akik eddig ismeretlen területeket sajátíthatnak el; ez a tudás és az új dolgok iránti kíváncsiság alakítja majd a jövő könyvtárát.

(Murányi Lajos)

Lásd még 149, 173, 175

Tudományos és szakkönyvtárak

136/2022

WILMS, Lotte: Digital humanities in European research libraries : beyond offering digital collections. – Bibliogr. In: LIBER quarterly. – 31. (2021) 1., p. 1–23.

Digitális bölcsészet az európai tudományos könyvtárakban: túl a digitális gyűjtemények szolgáltatásán

Egyesület-könyvtári -nemzetközi; Felmérés; Interdiszciplináris problémák; Kutatás információellátása; Nemzetközi helyzetkép; Szolgáltatások; Tudományos és szakkönyvtárak

A gyűjteményi digitalizációval a könyvtárak egyre nagyobb szerepet kapnak a digitális bölcsészeti kutatásokban, ezáltal a hagyományos tevékenységeik mellett új szolgáltatásokkal is bővülnek. A cikk azt vizsgálja, hogy az európai könyvtárak hogyan kezelik ezeket a változásokat, összehasonlítva a világ más részein lévő intézmények működésével.

Európában eddig kevés felmérés született a digitális bölcsészeti kutatások és a könyvtárak közötti együttműködésekről. 2019 tavaszán a LIBER Digitális Bölcsészeti és Digitális Kulturális Örökség Munkacsoportja (*LIBER Working Group Digital Humanities*

and Digital Cultural Heritage) felmérést végzett a tagintézményei körében, hogy megvizsgálja, milyen szerepet vállalnak jelenleg az európai könyvtárak a digitális bölcsészet kontextusában. A felmérést 20, főként nyugat-európai országban végezték el összesen 54 intézmény részvételével. Ez a LIBER tagintézményeinek 12%-át, a LIBER-tagországok 50%-át jelenti. A résztvevők között kisebb múzeumi könyvtárak és nemzeti könyvtárak is voltak.

A cikk a LIBER eredményeit a világ más részein, jelesül az Egyesült Államokban (*Association of Research Libraries – ARL, 2011–2016*), Hongkongban (2014), Ausztráliában és Új-Zélandon (*CAUL és CONZUL, 2017*), Írországbán (*Irish Consortium of National and University Libraries – CONUL, 2018*) és az Egyesült Királyságban (*Research Libraries – RLUK, 2019*) végzett kutatások tükrében mutatja be. Az eredmények értelmezéséhez fontos figyelembe venni, hogy a felmérések eltérő időben és régiókban születtek. A témát érintő kérdések is némiképp különböztek, négy témakör azonban minden felmérésben jelen volt: az intézményi tevékenységi körök, az anyagi finanszírozás és szervezés, a személyzet és szakértelem, valamint a jövőbeli tervekre vonatkozó kérdések.

A tevékenységi körök vizsgálatánál a LIBER a *TaDiRAH (Taxonomy of Digital Research Activities in the Humanities)* szerinti taxonómiát követte, amely nyolc tevékenységet különböztet meg a digitális kutatás területén: rögzítés/felvételezés, létrehozás, gazdagítás, elemzés, feldolgozás/értelmezés, megőrzés, terjesztés és meta-tevékenységek. A kutatásból kiderült, hogy a könyvtárban végzett tevékenységek közül a „hagyományosabb” rögzítés, gazdagítás és megőrzés tartozik a leggyakoribbak közé. Ebben a LIBER, az RLUK, a CONUL és a CAUL/CONZUL is hasonló eredményeket mutatott. Ettől eltérően az Egyesült Államokban végzett ARL-felmérés szerint a könyvtárak nagyobb hangsúlyt fektetnek olyan tevékenységekre, mint a szoftverfejlesztés és a felhasználói felület megtervezése. Összességében tehát az látszik, hogy míg a többi könyvtár a kutatástámogatásban kap nagyobb szerepet, az ARL-könyvtárak már a kutatásokban is részt vesznek.

A LIBER-felmérés azt mutatja, hogy szinte minden könyvtár az általános költségvetését használja fel a digitális bölcsészeti tevékenységek finanszírozásához, és csak 7%-uk rendelkezik külön erre szánt költségvetéssel. A könyvtárak majdnem fele dolgozik külső forrásokból (ösztdíjakkal, nemzeti és külföldi támogatások). 25%-ukban van digitális bölcsészeti

részleg külön szervezeti egységként, 20%-uk pedig rendelkezik digitális bölcsészeti térrel is, amely a képzéseknek, oktatásoknak és munkaterületnek ad helyet.

A többi kutatás szintén arról tanúskodik, hogy a legtöbb intézmény az általános költségvetést használja a digitális bölcsészeti tevékenységek finanszírozásához, a második leggyakoribb forrást pedig a nem strukturált finanszírozás adja. Itt ismét különbség figyelhető meg az ARL-tagkönyvtárakkal, ahol az intézmények közel egynegyede rendelkezik külön digitális bölcsészeti költségvetéssel. Digitális bölcsészeti részlege az irországi és egyesült királysági könyvtárak 50%-ának, az ARL-tagkönyvtárak 59%-ának van.

A következő kérdéskör a könyvtáron belüli szerepeket és pozíciókat, valamint a készségek és készségfejlesztés témáját vizsgálta. A LIBER által összegyűjtött digitális bölcsészeti munkakörökhöz köthető leggyakoribb kifejezések a *digitális*, a *menedzser* és a *könyvtáros* voltak. A munkakörök sokfélesége arra utal, hogy a digitális bölcsészetnek még instabil a könyvtáron belüli helyzete, és szükség van a szerepek tisztázására. A szerepkörök vizsgálatából az is kiderült, hogy az európai könyvtárak kevésbé aktívak a tartomelemzés területén az amerikai könyvtárakhoz képest. A szakmai készségek terén a technikai készségek hiányossága mindegyik felmérésben előtérbe került. Emellett a CONUL és az RLUK tagkönyvtárainál felmerült a digitális megőrzéshez kapcsolódó kompetenciák hiánya is.

A jövőbeli tervekhez kapcsolódóan a LIBER arra kérte a könyvtárakat, hogy egy 0-tól 100-ig terjedő skálán jelezzék, mennyire tartják prioritásnak a digitális bölcsészetet jelenleg, és milyen változásokat jósolnak 2022-ig. A LIBER és az ARL felméréseiből négy fő célirány rajzolódik ki: a tevékenységek kibővítése (laboratóriumok, rezidenciák létrehozása, adatmegosztás könnyítése), a digitális gyűjteménykezelés fejlesztése (a gyűjteményi digitalizáció bővítése, könnyebb hozzáférhetőség), a belső működés fejlesztése (technikai fejlesztés, szakmai képzések), továbbá a tudományos eredmények nyíltan hozzáférhetővé tétele.

Összességében a LIBER-felmérés rámutat arra, hogy bár a könyvtárak jelenleg a hagyományos tevékenységeiket részesítik előnyben, nyitottak a digitális fejlesztésekre és a technikai képzésekre. A többi kutatásból az is kiderül, hogy bár a tevékenységi körök országonként és intézményenként eltérnek egymástól, a könyvtárak egyre jobban bekapcsolód-

nak a digitális bölcsészeti kutatások folyamatába, és nem csak a digitális gyűjtemények szolgáltatásában kapnak szerepet.

(Varga Emese)

Lásd még 140, 151, 152, 153, 170, 179

Gyermek- és ifjúsági könyvtárak

137/2022

BROWN, Chris – YOUNG, Kelly B. – WONG, Cassandra: Rise Up : a program for at-risk youth. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 61. (2021) 6., p. 710–717.

Kelj fel! Program veszélyeztetett fiataloknak

Együttműködés -regionális; Hátrányos társadalmi helyzetű olvasó; Ifjúsági és gyermekkönyvtár; Ifjúsági olvasó; Közművelődési könyvtár; Megyei könyvtár; Társadalmi követelmények

A cikk a *Kelj fel!* elnevezésű, veszélyeztetett fiatalokkal foglalkozó program kidolgozását és kísérleti alkalmazását részletezi, amelyet a Santa Clara Megyei Könyvtári Körzet (SCCLD) a megyei kerületi ügyéssel, a megyei szociális szolgálatokkal, Gilroy város önkormányzatával és a Déli Megyei Ifjúsági Munkacsoporttal együttműködésben valósított meg. A projekt kifejezetten a droghasználat és az erőszak kockázatának kitett fiatalokra fókuszált, valamint a gondviselőikre és azon gilroy-i felnőttekre, akik ezekkel a fiatalokkal és családjikkal dolgoznak. A *Kelj fel!* program bevezetésének folyamata megmutatta, milyen előnyökkel jár az előzetes elképzelések módosítása, és hogyan nyit utat a rugalmasság a jövőbeli lehetőségeknek. A projekt emellett értékes tanulságokkal szolgált a könyvtárak számára a méltányosság javításának szükségességéről – az olyan alapszükségletek kielégítése, mint a gyermekgondozás és az ételbiztonság, nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy a veszélyeztetett fiatalok és családok kihasználhassák a tanulási lehetőségeket.

(Autoref.)

Iskolai könyvtárak

138/2022

KAPANKA, Heather: School library media specialists : an evolving profession in a pandemic. – Bibliogr. In: IFLA journal. – 48. (2022) 1., p. 41–49.

Res. arab, francia, kínai, német, orosz és spanyol nyelven

Iskolai könyvtári médiaspecialisták: egy fejlődő szakma a világjárvány idején

Használók képzése -iskolában; Információs műveltség; Iskolai könyvtár; Munkakörülmények; Távoktatás

2020 márciusában a michigani iskolai könyvtári médiaspecialisták az egész oktatási közösséggel együtt

példátlan kihívásokkal találták szembe magukat a Covid19-világjárvány kitörése miatt. Ahogy a tanulás az online térbe került, úgy változott az iskolai könyvtári médiaszakemberek szerepe is. A cikk szerzője három délkelet-michigani iskolai könyvtári médiaspecialistával készített interjút, hogy megismerje a távoktatás adaptálásával kapcsolatos nézeteiket, valamint azt, hogy előrejelzéseik szerint hogyan fognak fejlődni az oktatási gyakorlatok a jövőben. A közös tanulóterek, a vezetett kutatás, az egymástól való tanulás és az információs műveltség oktatási gyakorlatai különösen értékesnek bizonyultak a távoktatásra való átállás idején. Az e gyakorlatoktól való, pandémia alatti nagymérvű függés minden valószínűség szerint megnövekedett alkalmazásukat fogja eredményezni, amikor újraindul a hagyományos oktatás.

(Autoref.)

Munkafolyamatok és szolgáltatások

Általános kérdések

Lásd 134, 135

Állomány, állományalakítás

139/2022

MCLEAN, Jaclyn – LADD, Ken: The buyback dilemma : how we developed a principle-based, data-driven approach to unbundling Big Deals. – Bibliogr. In: The serials librarian. – 81. (2021) 3–4., p. 295–311.

Visszavásárlási dilemma, avagy hogyan dolgoztunk ki egy alapelveken nyugvó, adatvezérelt megközelítést a Big Deal-csomagok szétbontására?

Állományalakítás; Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Folyóirat-előfizetés; Igény; Statisztika

A Big Deal-előfizetések visszasságai és a tudományos kiadók oligopóliuma közhelynek számítanak

a szakirodalomban. A lemondások olyannyira gyakorivá váltak a könyvtárak részéről, hogy nyomon követésükre a *Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition* 2017-ben új felületet hozott létre a honlapján (<https://sparcopen.org/our-work/big-deal-cancellation-tracking/>). Jelen tanulmány a kanadai Saskatchewan Egyetem előfizetés-felülvizsgálatának folyamatát mutatja be, melynek során meghatározott alapelveken nyugvó, adatvezérelt döntést hoztak két előfizetés-csomag lemondására, a kiválasztott címekre történő egyedi (újra)előfizetéshez pedig egy matematikai képletet dolgoztak ki. A Saskatchewan Egyetem könyvtárában 2015-ben merült fel a folyóirat-előfizetések felülvizsgálatának gondolata: a kanadai dollár árfolyama esett az amerikai dollárhoz képest, és mivel a beszerzés közel 87%-a USD-ben történik, a rendelkezésre álló gyarapítási keret vásárlóereje jóval kevesebb lett. Néhány évvel később világossá vált, hogy a stagnáló vagy enyhén csökkenő gyarapítási keret nem teszi lehetővé a Big Dealek fenntartását. 2019-ben ezért két előfizetést (*Taylor & Francis* és *Wiley*) lemondtak, egy megadott összeget pedig elkülönítettek a címek egy részének egyedi újbóli előfizetésére. Már csak

az volt a kérdés, mi menjen és mi maradjon a 3855 db címből. A döntés-előkészítő munkacsoport tagjai a cikk szerzői, a könyvtárvezető, egy vezetőhelyettes és egyéb könyvtári dolgozók voltak. Alapelvként megfogalmazták, hogy adatvezérelt döntést szükséges hozni, be kell vonni az oktatókat és a hallgatókat, valamint a lemondásoknak és az előfizetéseknek az egyes karokat/tudományterületeket egyenlő mértékben kell érinteniük.

A rendelkezésre álló adatok alapján összeállítottak egy képletet, amely a következő tényezőket tartalmazta:

1. Érték: a 2019-es listaár elosztva az adott cím évenkénti PDF-letöltéseinek átlagos számával (a 2015–2018. évek COUNTER 4 JR1-riportjai alapján);
2. Használat: az adott cím évenkénti PDF-letöltéseinek átlagos száma (ld. az 1. pontot);
3. Publikációk: az egyetemhez tartozó kutatók publikációinak száma az adott folyóiratban (a 2008–2017. évek adatai a *Jfigr Web of Science*-elemzése nyomán);
4. Hivatkozások: az egyetem kutatóinak hivatkozásai az adott folyóiraatra (ld. a 3. pontot);
5. Felmérés: az egyetemi oktatók és hallgatók „Top10” választásainak súlyozott értéke (ld. alább).

Az egy használatra vetített érték alapján a folyóiratokat három csoportra osztották. „Zöld” minősítést (=automatikusan megtartandó) kapott az 5 dollár alatti ár, „sárga” minősítést (=a felmérés alapján eldöntendő) az 5–75 közötti, „piros” minősítést (=automatikusan lemondandó) a 75 dollár feletti összeg. A „sárga” minősítésű címek kereshető listáját – a listaárral és az egy használatra vetített árral ellátva – egy felmérés keretében a hallgatók és az oktatók rendelkezésére bocsátották (2019. július–szeptember, 975 válaszadó). Arra kérték a kitöltőket, hogy jelöljék meg a szerintük legfontosabb 10 megtartandó címet, és ezek sorrendjét is állítsák fel. Egy megjegyzésmezőben lehetőség volt szabad szöveges kiegészítésekre, véleménymegosztásra is. (A 75 dolláros határt azért így szabták meg, hogy kezelhető mennyiségű címet kelljen a kitöltőknek áttekinteniük.) Az „osztályzatokat” a kitöltők által felállított rangsor szerint súlyozták (10 pontot kapott az első helyre sorolt cím, 9-et a második, és így tovább). Érdekes, hogy a válaszokban említett összes cím megrendelése 74,5%-kal többbe kerülne, mint a két Big Deal együttesen.

A forgalmazói információk alapján témacsoportokba osztották a folyóiratcímekeket, majd egyetemi karhoz rendelték őket. Annak érdekében, hogy egyik kar se szoruljon háttérbe, a rendelkezésre álló keretszeget az egyes karokhoz rendelt címek összesített ára alapján osztották fel a karok között, az említett öt tényező pontszámait pedig az adott karhoz sorolt címek vonatkozó átlagpontszámának viszonylatában határozták meg.

2019 őszén egy második körös elemzést végeztek az az évi használati adatok extrapolálásával, aminek eredményeképpen a 104 db „zöld” és a kiválasztott 116 db „sárga” címet 29 további címmel egészítették ki, így végezetül 249 címre fizettek elő a 2020-as évre. A döntést széles körben kommunikálták az egyetemi közösség számára, feltehetőleg ennek köszönhető, hogy a lemondások nem születtek ellenkezést.

A folyóirat-megrendelések lemondása avagy megtartása munka- és időigényes folyamat. A könyvtár a továbbiakban is építeni kíván a hasonló számításokra annak érdekében, hogy kiszolgálják az egyetemi közösség oktatási, tanulási és kutatási igényeit. A tervek szerint finomítani fognak a képletben: az egy használatra vetített 5, illetve 75 dolláros határokat nem rögzítenék az oktatók és a hallgatók megkérdezése előtt, továbbá a képletben szereplő egyes tényezőket egy-egy meghatározott állandóval súlyoznák. A COUNTER 5 bevezetésével már nem kell választani a PDF- és a HTML-formátumú letöltések mérése között, és egyértelműen ki lehet zárni a *gold open access* cikkeket a számításokból. A könyvtár ezenfelül megfontolná a Kaliforniai Egyetem modelljét is, amely decilisekre osztja az adategyütteseket. További eszközt kínál az *Unsub* (korábban *Unpaywall Journal Tool*), amely több adatforrást kombinálva állít elő egy mérőszámot, illetve lehetővé teszi egy cím több témakörbe/tudományterülethez sorolását is. Az impakt faktort vitatottsága miatt ellenben a Saskatchewan Egyetem könyvtára a jövőben sem kívánja figyelembe venni.

(Szabó Piroska)

Lásd még 142, 161

Állományvédelem

140/2022

MERTZ, Gwendolyn: „Mir Zenen Do!“ – „Wir Sind Da!“ Zur Restaurierung der Displaced Persons-Literatur der Staatsbibliothek zu Berlin – Ein Spendenprojekt des Fördervereins In: Bibliotheksmagazin. – (2022) 1., p. 62–66.

„Itt vagyunk!” A menekültirodalmi gyűjtemény restaurálása – a Berliini Állami Könyvtár Barátainak adománygyűjtő projektjéről

Általános tudományos könyvtár; Könyvtörténet -nemzeti; Különgyűjtemény; Restaurálás; Támogatás -pénzügyi -társadalmi

„Ez egy megmagyarázhatatlan, felfoghatatlan pillanat – a felszabadulás, a háború vége. Eddig minden gondolatunk erre a pillanatra összpontosult. Túl akartunk élni; de azt nem tudtuk elképzelni, mi lesz »utána«” – írta a százéves, holokauszt túlélő Margot Friedländer, aki számára a háború a theresienstadti koncentrációs táborban ért véget. (1944 áprilisában deportálták tizenöt hónap berlini bujkálás után.) Hogyan folytatódjon az élet, amikor semmi sem úgy van, mint azelőtt? Minden túlélő ugyanezt érezte – koncentrációs táborban, bujkálva vagy partizánként. De ez a jövővel kapcsolatos kérdés nemcsak rájuk, hanem a kényszermunkásokra és hadifoglyokra is – mintegy hétmillió emberre – érvényes volt, akiket a szövetségesek *displaced persons*ként (DP), azaz menekültekként tartottak számon. A zsidó menekültek csoportja kezdetben kicsiny, de az üldöztetés miatt súlyosan érintett kisebbség volt. Számukra külön táborokat hoztak létre, főleg az amerikai megszállási övezetben, de míg a legtöbb menekült visszatért hazájába, és táborukat fokozatosan bezárták, a zsidó menekültek száma egyre nőtt. Ennek három fő oka is volt: családjuk és barátaik meggyilkolása és gazdasági megélhetésük elvesztése után a legtöbb zsidó nem látta értelmét, hogy visszatérjen hazájába. Számos lengyel zsidó nyugatra, az amerikai megszállási övezetbe menekült, hogy elkerülje az újraéledő antiszemitizmust. Ezenfelül a túlélők új életet akartak kezdeni és kivándorolni Palesztinába, az USA-ba, Kanadába. Nagy-Britannia Palesztinára vonatkozó korlátozó bevándorlási politikája azt eredményezte, hogy a táborban való átmeneti tartózkodás ideje meghosszabbodott. (Lábukkal Németországban, de

fejben már egy másik országban vagy a váróteremben voltak – jellemezték helyzetüket a zsidó menekültek.) Sebtében felhúzott épületekben éltek, de a bizonytalanság ellenére iskolákat, óvodákat hoztak létre, sportegyesületeket, zenei és színjátszó csoportokat alapítottak – és 1945 ősztől újságokat, könyveket is nyomtattak.

A táborokban készült könyvek és újságok voltak az első zsidó kiadványok a háború utáni Németországban. 2009-ben került a Berliini Állami Könyvtár (*Staatsbibliothek zu Berlin*, SBB) birtokába közel 200 cím a *B.H. Breslauer Foundation* támogatásával, de tovább folyik gyarapításuk, hogy minél teljesebb legyen a gyűjtemény. 2021-ben ismét a Breslauer Alapítvány jóvoltából sikerült nyolc nagyon ritka, gyerekeknek szóló olvasó- és tankönyvet beszerezniük. A bajorországi Föhrenwald tábor 1957-es bezárásáig tartó időszak nyomtatott könyveinek és újságjainak pontos száma nem ismert, de most 430 cím szerepel az SBB katalógusában, így ők rendelkeznek – a Bajor Állami Könyvtár és a hannoveri Gottfried Wilhelm Leibniz Könyvtár mellett – Európa egyik legnagyobb „DP-irodalmi” anyagával. A kiadványok többnyire szerény kivitelűek, nincs bennük kép vagy díszítés: láthatóan gyorsan, egyszerű eszközökkel, olcsó papíron állították elő őket. Mindazonáltal arról tanúskodnak, hogy mi volt fontos a túlélők számára a kezdeti időkben. Tartalmilag négy kategóriára oszthatók: vallásos művek (kb. 255), politikai, illetve a korról szóló művek (kb. 100), szépirodalom (kb. 50), kézikönyvek és tankönyvek (kb. 20). A többnyire jiddis vagy héber nyelvű kiadványok példányszáma alacsony volt, és sokan forgatták őket. Ha még hozzávesszük az egyszerű előállítási feltételeket, nem meglepő, hogy rossz állapotban vannak. Közel hét évtized után a gyűjtemény alapos restaurálásra szorult – és ezen a ponton lépett színre a Berliini Állami Könyvtár Barátai egyesület.

Minden egyes tétel esetében meg kellett határozni, milyen beavatkozásra van szükség, és ennek mi a költsége. A teljes kitűzött összeg 110 ezer euró lett. A Könyvtár Barátai kuratóriuma úgy döntött, hogy 80 ezer euró összegyűjtésére van szükség a 150 legrosszabb állapotban lévő könyv és újság számára, ezért a restauráló projektről egy prospektussal tájékoztatta tagjait. Ezután, 2021. január 27-én, a nemzetiszocializmus áldozatainak emléknapján kezdődött meg a sajtókampány. A rádióműsorok és a napilapok tudósításai hozzájárultak a támogatói kör bővítéséhez: ez idáig összesen 140-en adakoztak a gyűjtemény méltó megőrzésére. (Emellett az *Alfried Krupp von*

Bohlen und Halbach Stiftung, az Alfred Freiherr von Oppenheim Stiftung és a Wüstenrot Stiftung is nagylelkű támogatást nyújtott.) Az első adományok beérkezésekor az SBB megállapodott a lipcei Uwe Loescher Restaurátorműhellyel a munkák első részletről. Azóta az első kötetek már vissza is kerültek az SBB-be. Egy év alatt a gyűjtés elérte célját: rendelkezésre áll a 80 ezer euró a helyreállításra, de az adományozók és az alapítványok segítségével sikerült az eredetileg tervezett 110 ezer eurót is előteremteni. „Tovább akartunk élni, minden veszteségünk és sérülésünk ellenére hittünk a jövőben” – hangsúlyozta Margot Friedländer. Felelősséggel tartozunk tehát ezeknek az embereknek, hogy megőrizzük újradéisdhez való erejüknek a nyomtatott bizonyítékait – zárja cikkét az egyesület képviselője.

(Murányi Lajos)

Lásd még 125

Speciális dokumentumok, különgyűjtemények

141/2022

INGALLS, Dana: From seed to harvest : growing the Macdonald Campus Seed Library. – Bibliogr. In: New review of academic librarianship. – 27. (2021) 1., p. 97–112.

A vetéstől az aratásig, avagy hogyan szökkent szárba a Macdonald Campus vetőmagkönyvtára?

Felsőoktatási könyvtár; Kölcsönzés; Különgyűjtemény; Marketing

A Macdonald Campus a québeci McGill Egyetem mezőgazdasági és környezettudományi karának, illetve annak oktatófarmjának ad otthont. A hallgatók és dolgozók körében nagy az érdeklődés a fenntartható élelmiszerrendszerek és az igazságos élelmiszer-elosztás iránt; a campus közösségi kerttel és termelői piaccal is rendelkezik, és számos diákklub foglalkozik a fenntarthatósággal, a permakultúrával és a helyi élelmiszer-termelési mozgalmakkal. Ez az egyetemi kultúra ideális otthont teremtett egy magkönyvtár számára.

Az első feladat, aminek utána kell nézni egy vetőmagkönyvtár alapításakor, az adott állam jogi szabályozása. Kanadában a törvény lehetővé teszi a magok

kis mennyiségben való cseréjét, ezért magkönyvtár létesítésének sincs akadálya. A magkönyvtárak egyik jellemzője, hogy nagyon szűkös költségvetésből is működtethetők, mivel sok vetőmagtermelő szívesen adományoz magokat ilyen célra. Ezek a vetőmagok általában az előző évi termésből származnak, így értékesítésre nem alkalmasak, de megfelelő (száraz, sötét, közepes hőmérsékletű) tárolási körülmények között még ki fognak csírázni. A Macdonald Campus Könyvtára is elsősorban adományokból kapta a 2017-es induláshoz a magokat különböző szervezetektől, 2000 kanadai dollár értékben. Ez a mennyiség, mint később kiderült, kevésnek bizonyult, így a következő évben már 4250 dollár értékben szereztek be magokat. A tárolást egy leselejtezett katalógusszekrény és fel nem használt borítékok alkalmazásával oldották meg, a vetőmaggyűjteményt pedig kertészeti szakirodalommal egészítették ki.

A vetőmagok katalogizálására a három szintből álló alfabetikus rendszert választották. Az alapkategóriákon (virágok–fűszernövények–zöldségek–gyümölcsök) belül a vetőmagokat tovább osztályozták általános fajtacsoportok, majd fajták szerint. Minden egyes vetőmagfajta kapott egy rekordot, amely tartalmazza a vetőmag köznapi és tudományos elnevezését, a vetőmag leírását és az alapvető termesztési információkat. A vetőmagok „katalógusát” a honlapra töltötték fel böngészhető formában, ezt a könyvtáros mindig tudja frissíteni. Emellett a honlapon elérhető egy útmutató, valamint regisztrációs és vetőmagkérdő űrlap is. Ez utóbbi mellett a magok kölcsönzése a használók által kitöltött papíralapú nyomtatványokkal is lehetséges; a cél nem az, hogy a könyvtáros tudja, kinél mi van – nincs például vonalkód vagy visszahozatali határidő –, hanem inkább az, hogy naprakészen számon tudja tartani a magkészletet. A könyvtárhasználók fejenként egyszerre 25 csomagot vihetnek el, a betakarítás után pedig a saját növényeik magjait hozzák vissza a vetőmagkönyvtárba.

A szolgáltatás bevezetése előtt a magkönyvtárnak külön logót terveztek, és számos promóciós anyagot juttattak el a különböző egyetemi szervezetekhez. A 2016/2017-es tanévkezdéshez szórólapokat készítettek a leendő vetőmagkönyvtárról. A tavaszi megnyitónapján a könyvtár nagyszabású rendezvényt tartott, amely nagy visszhangot váltott ki az egyetemisták és a dolgozók körében. A nyitás óta folyamatos a népszerűsítés a közösségimédia-felületeken, de a hagyományos médiában is.

A magkönyvtár hatékony eszköze lehet a könyvtár és a közösség összekapcsolásának. E küldetés része-

ként workshopokat szerveztek olyan témákban, mint a kerttervezés, a vetési módszerek, a magok betakarítása és a házi befőzés, tartósítás. Ezek a workshopok lehetőséget adtak az egyetemi közösség tagjaival való kapcsolatteremtésre és együttműködésre is.

A vetőmagkönyvtár közel kétéves működése során időről időre problémák merültek fel. Ezek egy része előre látható volt, míg mások váratlanul jelentkeztek, és menet közben kellett megoldani őket. A GMO-magok viták által övezett kérdésében a könyvtár nem foglalt explicit módon állást, mindazonáltal a gyűjteményben nincsenek genetikailag módosított fajták. A legnagyobb kihívás azonban logisztikai volt: a vetőmagkönyvtár hirtelen vált népszerűvé, ami azt eredményezte, hogy a magok 2 hét alatt kifogytak. Idővel sikerült pótolni a hiányokat, és a következő évben eleve nagyobb beszerzéssel indították el a vetési szezont.

A 2017 márciusa és 2018 decembere közötti statisztikai adatokból kiderült, hogy a vetőmagkölcsonzések többségét az online úrlapon keresztül kéri, nem pedig személyesen a könyvtárban. A legforgalmasabb hónapnak a március bizonyult. 2018 decemberében a magkönyvtárnak 524 regisztrált használója volt, közel kétharmaduk diák. Mivel a legtöbbjük csak kis méretű kertészkedésre alkalmas földhöz fér hozzá, a könyvtár igyekszik a gyűjteményben olyan magokat is biztosítani, amelyek ládában vagy akár beltérben is megteremnek. Emellett a hallgatók számos könyvet is tudnak kölcsönözni a kis méretű kertekről, a beltéri vagy virágládás kertészkedésről, a szükséges kellékekről, a beltéri komposztálásról, valamint a városi kis lakásokban élők számára hasznos egyéb kertészeti tudnivalókról.

Összességében elmondható, hogy a Macdonald Campus magkönyvtárának működtetése időigényesebb, mint ahogy előre gondolták, de közösségi szerepvállalása kivételesnek bizonyult. Pozitív fogadtatása a könyvtárat is segítette, hogy láthatóbb részévé váljon az egyetemi életnek.

(Pataki Fruzsina)

Lásd még 122, 140, 159, 170, 176

Raktározás

142/2022

MICHAELS, Sherri – NEEL, Becca: Conducting an inventory with shared print in mind. – Bibliogr. In: Collection management. – 46. (2021) 2., p. 142–156.

Állomány-ellenőrzés, tekintettel a közös megőrzési programokra

Állományellenőrzés; Együttműködés -szakterületi; Felsőfokozó munka; Felsőoktatási könyvtár; Leltárhány; Megőrzés; Raktározás; Szabadpolic

Ahogy egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a nyomtatott dokumentumok közös megőrzését (*shared print*) célzó kezdeményezések, úgy válik megkerülhetlenné az alapvetés: e programok sikere azon áll vagy bukik, mennyire megbízhatók a katalógusokban szereplő adatok. Megvan-e ténylegesen az a példány, amelynek a megőrzését garantálják, és amely más könyvtárak apasztási döntéseinek alapját képezi? Tudjuk, hogy semelyik könyvtár nyilvántartása és katalógusa sem tökéletes, ezért mindig kell egy (megengedett) hibahatárral számolni. A pontosságot egyedül az állomány fizikai ellenőrzésével és a rekordok naprakészen tartásával lehet biztosítani, arra vonatkozóan azonban kevés szakirodalom áll rendelkezésre, hogy ténylegesen mennyi hibát tárnak fel az elvégzett állomány-ellenőrzések – különösen a nagy felsőoktatási könyvtárakban, amelyek kulcsszerepet játszanak a közös megőrzési programokban. A cikk egy olyan esettanulmányt mutat be, melynek során egy egyetemi könyvtár nagy méretű szabadpolicos gyűjteményét leltározták a hibák felderítése céljából.

Az Indianai Egyetem Herman B. Wells Könyvtára több mint 2 millió nyomtatott kötetével az egyetem könyvtári rendszerének legnagyobb tagja. Amikor az állomány egy részét az intézmény külső tömör raktárába szállították, aggasztó hiányosságokkal szembesültek, ezért pilot projektként ellenőrizték három, találmra kiválasztott jelzettartomány 10 ezer kötetének meglétét. A tapasztalt hibaarányok (a tételek 5,7%-a hiányzott, további 10,9% rekordjaiban pedig hibákat találtak) és a „pluszban” talált kötetek miatt teljes körű leltározásba fogtak, amelynek során 2015 májusa és 2018 decembere között 354 830 kötetet ellenőriztek. (A munkálatok azóta is folynak, de ennyi idő elteltével érdemesnek tartották mérleget vonni a részeredményeiről.)

A leltározásban a raktári és a feldolgozó részleg, valamint a tömör raktár munkatársai vesznek részt. (Az állomány ellenőrzése munkaidőben, rendes dolgozói létszám mellett történik.) Első lépésként lappal és kézi vonalkódolvasóval felszerelve beolvassák egy megadott polc- és jelzettartomány kötetének vonalkódjait – menet közben félretéve a vonalkóddal nem rendelkező köteteket –, majd a kapott fájlt a feldolgozókhöz továbbítják, akik összevetik azt a katalógusból nyert adatbázissal, és a hibákat kategóriákra bontva listázzák. Végezetül a problémamegoldás és a hibajavítás fázisa következik, amelyben a raktárosok és a katalogizálók működnek közre szakértelmük függvényében. Az összetettebb esetek felfejtéséhez sokszor az intézményi emlékezetet is mozgósítani kell.

A hibák első fő kategóriájába a katalogizálási hibákat (létező vonalkód mellett hiányzó vagy hiányos bibliográfiai rekord; hibás raktári jelzet; érvénytelen vagy rosszul felismert vonalkód) és a státusszal kapcsolatos hibákat (a nyilvántartás szerint kikölcsonnózték, elveszett, törölték, más tagkönyvtárnál szerepel) sorolták. A katalogizálási hibák (5038 db) közül kiemelhetők a felcserélt számok és a félreolvasott kézírásos raktári jelzetek (pl. F3000 helyett P3000), a státusszal kapcsolatos hibák (2620 db) közül pedig a nyilvántartásokban elveszteként elkönyvelt kötetek (utóbbiak meglétének tényét 1796 esetben tudták javítani a katalógusban). Az első fő kategóriába sorolható hibák előfordulási aránya a vizsgált állományrészhez viszonyítva összesen 2,16% volt, de jelzettartományként igen nagy szórást mutatott (0,1–12,03%).

A második kategóriát a rossz helyen lévő kötetek képezik. Ezek egy részén (2162 db) rossz címke szerepelt, míg többségüket (14 387 db) egyszerűen félreosztották – általában a megfelelő hely közelébe, de teljesen eltérő jelzettartomány alá osztásra is akadt példa. A rossz helyen lévő kötetek (az ellenőrzött állomány 4,66%-a) funkcionálisan hiányzóknak tekinthetők, inkonzisztenciát hozva létre a katalógusban reprezentált állomány és a polcon lévő állomány között. (Természetesen az állomány-ellenőrzés munkafolyamatainak részeként ezeket a könyveket visszaosztották a helyükre.)

A harmadik kategóriába azok a kötetek tartoznak, amelyek rendelkeznek rekorddal, de a leltározás során nem olvasták be a vonalkódjukat. A dolgozók ellenőrzik a katalógus alapján, tartozik-e a kötethez egyáltalán vonalkód (régén feldolgozott köteteknél fordulhat elő, hogy csak példányazonosító létezik):

ha nem, akkor megnézik, hogy nincs-e ott a könyv az addig félretett vonalkód nélküli kötetek között, ha viszont igen, akkor a példányt későbbi esetleges felbukkanásáig hiányzóknak tekintik. A kategória összesen az állomány 3,05%-át érintette (10 839 db); egy második körös ellenőrzésen közel egyharmaduk megkerült (a hibát sokszor az okozta, hogy a vonalkódolvasó eszköz nem érzékelte a vonalkódot). Az utolsó kategóriát a polcon lévő, de vonalkóddal és példányrekorddal nem rendelkező kötetek alkotják. Ezeket megkeresik a katalógusban, és ha szükséges, megtartják őket és frissítik az adataikat, ha pedig úgy ítélik meg, apasztásra kerülnek. (Sokszor másodpéldányokról van szó, amelyek raktári felszerelése félbemaradt, vagy a mostani IKR és a vonalkódolvasó rendszer előtti örökséget képviselik.) Az állomány-ellenőrzés során összesen 10 552 ilyen kötetet találtak, ami a vizsgált állományrész 2,97%-át teszi ki. Mind a többlet, mind hiány, mind pedig a hibás rekordok és a félreosztások hatással vannak a dokumentumok megtalálhatóságára, így a közös megőrzési programokra is. A fent felsorolt hibakategóriák összesített aránya 12,84% volt, ami jelentős számnak mondható. (Az esettanulmány korlátja, hogy a rekordhibákat csak a „gyanús” esetekben tárták fel, így bizonyos típusú hibák rejtve maradhattak.) A szerzők javaslata szerint a közös megőrzési kezdeményezések megbízhatóságának javításához minimumkövetelményként fel kellene tüntetni az adott könyvtárban végzett utolsó leltár időpontját. Másik lehetőségként az kínálkozik, ha pusztán a tömör raktárakban őrzött anyagokra hagyatkoznak ezekben a kezdeményezésekben – tekintve, hogy a zárt raktárak kevesebb hibalehetőséget hordoznak, mint a szabadpolc –, mint azt teszik az Indianai Egyetem könyvtárai is a *HathiTrust Shared Print* repozitóriumában való részvételükkor. További kutatások szükségesek ahhoz, hogy a szakma megállapodjon egy megengedett hibahatárban a közös megőrzési programok terén.

(Szabó Piroska)

Feldolgozó munka

143/2022

APENĪTE, Mārīte: Subject indexing at the National Library of Latvia : new approach, challenges, and benefits. – Bibliogr. In: *Cataloging & classification quarterly*. – 59. (2021) 4., p. 334–354.

Tárgyi feltárás a Lett Nemzeti Könyvtárban

Besorolási adatok egységesítése; Feldolgozó munka; Gépi információkeresési rendszer; Központi szolgáltatások; Nemzeti könyvtár; Tárgyi feltárás; Tézaurusz

A Lett Nemzeti Könyvtárban 2000 óta használják az amerikai Kongresszusi Könyvtár tárgyszórendszerének (*Library of Congress Subject Headings, LCSH*) lett nyelvre adaptált és saját tárgyszavakkal is bővített változatát. Az adaptáció nem pusztán szó szerinti fordítás, hanem figyelembe veszi a nyelvi és kulturális különbségeket is. 2004-ben kezdtek építeni egy egyetemes authority-adatbázist. Ez két részre bontható: a lett authorityadatok országos tezauruszára (témák, földrajzi nevek, forma/műfaj kifejezések) és az RDA-entitások authorityadataira (személy- és családnevek, testületi nevek és művek). A lett tárgyi feltárás újdonsága az utóbbi években az LCSH-val kompatibilis, ám eltérő szintaxisú FAST (*Faceted Application of Subject Terminology*, tárgyi terminológia fazettás alkalmazása) bevezetése.

A hatalmas mennyiségű (26,5 millió) fogalmat tartalmazó LCSH egyik hátránya, hogy nem képes authoritykontrollt biztosítani a prekoordinált tárgyi karakterláncok mindegyik kombinációjára. A másik kritika, hogy az információ visszakereséséhez pontosan kell ismerni a tárgyszavakat, és a használóknak gyakran több munkamenetben vagy több mezőben kell keresniük, hogy az őket érdeklő forrásokat megtalálják. Sokan a FAST adaptálásában látják a problémák megoldását, amely egy teljesen kontrollált szótárat ad, megfelelően egyúttal az online környezetben történő információkeresés igényeinek.

Az OCLC a FAST fejlesztésekor a következő alapelveket tűzte ki célul: kompatibilitás már létező metaadatokkal, könnyű tárgyszavazás, hatékony visszakeresés, olcsó fenntarthatóság, szemantikus interoperabilitás. A FAST támogatja a MARC 21-formátumú bibliográfiai és authorityrekordokat, illetve a *Dublin Core*-formátumot is, elősegítve ezzel mind a nyomtatott, mind az elektronikus források tartalmi

feltárását. Az 1,8 millió authorityrekordot tartalmazó FAST kilenc fazettába osztja posztkoordinált módon a kontrollált tárgyszavakat: személynevek, testületi nevek, rendezvények nevei, preferált címek, események, kronológiai fogalmak, témák, földrajzi nevek, valamint forma/műfaj. A személy- és testületi nevek forrása a Kongresszusi Könyvtár névauthority-állománya (LCNAF), összekapcsolva a Virtuális Nemzetközi Authorityállománnyal (VIAF) és a Wikipédiával. A rendezvénynevek forrásai ezeken felül kiegészülhetnek még a *WorldCat* és más OCLC-tagkönyvtárak rekordjaival. Az események például csaták, különböző krízisek, környezeti katasztrófák stb. kontrollált névalakjait takarják. A kronológiai korszakok történelmi (köztük vallás- és művelődéstörténeti) korszakokat jelentenek. A FAST-rekordok egyben kapcsolt adatok is: összeköthetők a Kongresszusi Könyvtár authorityrekordjaival és egyéb hasonló szolgáltatásokkal (pl. VIAF, *GeoNames*, *DBpedia*, *Wikidata* stb.).

A Lett Nemzeti Könyvtár 2015-ben határozta el, hogy minden információs forráshoz önálló hozzáférési pontként bevezeti a forma/műfaj tárgyszavakat. Ekkor a műfaj tárgyszóként (650-es mező), a formát pedig formai tárgyszóindexként (655-ös mező) kódolják. Nagy figyelmet fordítanak a különgyűjtemények tárgyszavazására és a tárgyszavak egységesítésére. Az új bibliográfiai rekordok ily módon való tárgyszavazása mellett retrospektíve a régi rekordokhoz is hozzáadják a forma/műfaj tárgyszavakat. Ezek kiterjednek audiovizuális művekre, elektronikus forrásokra és kartográfiai anyagokra is. A forma/műfaj tárgyszavakat a FAST szintaxisának és fogalomközi kapcsolatrendszerének megfelelően készítették el lett és angol, illetve kisebb részben cseh nyelven. 2017-től az authorityrekordokba illesztett módszertani megjegyzésekkel segítik a forma/műfaj tárgyszavak alkalmazását. A lett nyelv eltéréseit figyelembe véve számos kisebb-nagyobb változtatással szabták saját igényeikre a FAST szókészletét, és az angol változatban előforduló átfedéseket (pl. az *art* témát és formát/műfaj egyaránt jelent) is egyértelmű kifejezésekre cserélték. A forma/műfaj tárgyszavak nagy előnye a visszakeresés pontosságának javítása mellett, hogy lehetővé teszik a használók számára annak megkülönböztetését, egy adott forrás miről szól (téma) attól, hogy micsoda (forma/műfaj). Az ismételtető mezők újabb hozzáférési pontokat biztosítanak a különböző forrásokhoz ahelyett, hogy a forma/műfaj megjelölést egy másik tárgyszó almezőjében tüntetnék fel. A FAST és az LCSH forma/műfaj kifejezésein

felül időnként a cseh nemzeti authority-adatbázisból (NKCR AUT) is emelnek át specifikus tárgyszavakat. Ha egyik forrásban sem találunk megfelelő fogalmat, saját forma/műfaj tárgyszavakat hoznak létre. 2019-től külön alprojekt foglalkozik a szépirodalmi formák/műfajok tárgyszavaival, továbbá megkezdődött a lett tezaurusz authorityrekordjainak kiegészítése külső forrásokra (azonosítókra és enciklopédiákra) hivatkozó linkekkel. Ennek következtében a nemzeti könyvtár authorityadatai is strukturált kapcsolt adattá váltak. A fazettás keresés előnyeit a felhasználók a nemzeti könyvtár által is használt *Ex Libris Primo* keresőfelülettel tudják igazán kiaknázni.

Lettország egyike azon kevés nem angol nyelvű országoknak, ahol adaptálták a FAST fazettás rendszert. A munka még nem ért véget, 2021-től az *események* FAST-fazetta adaptálásának elméleti kérdéseinek dolgoznak a szakértők, 2022-re pedig el kívánják érni, hogy a nemzeti tezaurusz és a fazettás keresés alkalmazható legyen a lett kulturális örökséget őrző összes intézmény digitális gyűjteményeiben.

(Bódog András)

Lásd még 127, 133, 142, 177

Katalógusok

Lásd 122, 145

Információkeresés

144/2022

MATYSEK, Anna – TOMASZCZYK, Jacek: In quest of goldilocks ranges in searching for information on the web. – Bibliogr. In: *Journal of documentation*. – 78. (2022) 2., p. 264–283.

A weben való információkeresés arany középútjának nyomában

Felmérés; Használói szokások; Online információkeresés; Relevancia

Az arany középút elvét – amely angol nyelvterületen az *Aranyfűrtöcske és a három medve* című mese után *Goldilocks principles* néven is ismeretes – számos tudományterület kamatoztatja a feltételek megfelelő

egyensúlyának vagy egy rendszer optimális állapotának meghatározására. A tanulmány szerzői az információkeresés területén is be kívánták vezetni ezt a megközelítést. Ahhoz, hogy meghatározzuk, hogy egy átlagos felhasználó számára a webes információkeresés során mi a „pont megfelelő”, a következő paramétereket kell számításba venni: a megtalált weboldalak száma; a kereséssel eltöltött idő; a lekérdezések (a keresőkifejezések módosításának) száma; a keresőfelületen megtekintett találati oldalak száma. A tanulmány szerzőinek hipotézise szerint ezekkel az értékekkel meghatározható a webes információkeresés aranyközépút-tartománya. Az így kapott optimális zóna tükrözi a felhasználók azon vágyát, amikor valamiből nem kívánnak sem túl keveset, sem túl sokat, tehát amikor nem elégedetlenek a túl kevés releváns találattal, viszont a túl sok találat áttekintésébe vagy a keresőkérdések finomításába sem szeretnének túl sok energiát (időt) fektetni. A szerzők célja az volt, hogy igazolják az információkeresés ezen arany középútjának kimutathatóságát.

A kutatást öt fázisban végezték a Sziléziai Egyetem számítógéplaborjában, összesen 68 elsőéves könyvtár- és információtudomány vagy információs architektúrák szakos hallgató részvételével. Azt a feladatot adták nekik, hogy keressenek önállóan dokumentumokat/weboldalakat Lengyelország 1918 és 1939 közötti történelméről egy prezentáció elkészítéséhez. A diákokat – tudtukon kívül – három csoportra osztották, amelyek három különböző keresőmotort használtak: a *Binget*, illetve két, a *Bing Custom Search* (BCS) alapján létrehozott kísérleti keresőt. Az első kísérleti keresőrendszerbe kizárólag a témához releváns több száz weboldalt táplálták manuálisan, a második kísérleti rendszerbe pedig ugyanígy kizárólag a témához nem releváns oldalakat. A résztvevőknek korlátlan idő állt a rendelkezésükre a feladat teljesítéséhez. *Chrome* böngészőt kellett használniuk, ahol egy erre létrehozott mappában kellett összegyűjteniük az általuk relevánsnak gondolt weboldalakra tett könyvjelzőket. A kutatás paramétereit (a keresésre fordított idő, a lekérdezések/módosítások száma, a megtekintett találati oldalak száma, a könyvjelzőzött weboldalak száma) hagyományos kérdőívvel gyűjtötték össze a résztvevőktől, melyben az elégedettségükre és a keresés abbahagyásának okára is rákérdeztek. A megtalált weboldalak tényleges tartalmát és relevanciáját nem vizsgálták.

A kutatás a következő eredményeket hozta a vizsgált négy paraméter legjellemzőbb tartományainak összesítésével:

- az 1. és a 2. csoport tagjai 4–32, illetve 4–23 releváns weboldalt gyűjtöttek össze (körülbelül felük 5–8 weboldalt jelölt meg releváns találatként), míg a 3. (nem releváns oldalakat mutató BCS-t használó) csoport 1–12 weboldalt talált;
  - csoporttól függetlenül a hallgatók 60%-a 21–35 percet szánt a feladatra;
  - 79%-uk 3–7 lekérdezést végzett;
  - 64%-uk 1–3 közötti találati oldalt tekintett át az egyes keresőkérdésekhez kapcsolódóan (leggyakrabban a második oldalon fejezve be a böngészést).
- Az 1. csoport szinte minden résztvevője elégedett volt a keresése eredményeivel, ám – a várakozásokkal ellentétben – a 2. csoportnak csak az 55%-a nyilatkozott így (a válaszok szerint főként az ismétlődő találatok miatt). A 3. csoport többsége elégedetlen volt. Ez utóbbi résztvevők viselkedése az időt, a lekérdezések számát és a megtekintett találati oldalakat tekintve ellenben hasonló volt, mint a másik két csoporté.

A kutatók felhívják a figyelmet a kísérlet korlátaira (pl. specifikus célcsoport, egy adott téma keresése), és leszögezik, hogy mindenképpen további vizsgálatokkal kell alátámasztani, hogy a kapott értéktartományok valóban az információkeresés arany középútját jelentik-e.

(Bódog András)

145/2022

ZAJCEVA, Ekaterina Mihajlovna: Organizaciã poiskovogo interfejsa bibliotecno-informacionnyh sistem : prostata versus éffektivnost'. – Bibliogr. In: Naučnye i tehničeskije biblioteki. – (2021) 11., p. 131–146.

Res. angol nyelven

A könyvtári-információs rendszerek keresőfelületének strukturálása: egyszerűség kontra hatékonyság

Ember-gép kapcsolat; Gépi információkeresési rendszer; Hatékonyság; Igény; Online katalógus

Oroszországban és külföldön egyaránt a meglévő rendszerek keretében vagy új szoftver bevezetésével folytatódik a könyvtári információs rendszerek keresőfelületeinek továbbfejlesztése. Ugyanakkor a felhasználók továbbra is kifogásokat emelnek a rendszerek keresési lehetőségeivel szemben. A cikk célja, hogy megtalálja a használói elégedetlenség okait, és kiutat mutasson ebből a helyzetből.

A 2000-es évek eleje óta az elektronikus katalógusok keresőfelületével szemben támasztott követelmények az egyszerűség, az érthetőség, az áttekinthetőség és a kényelem voltak, aminek eredményeként megjelent az egy hozzáférési pontból történő elérés lehetősége, az ún. egységes keresőmező. Ezt a módszert vették át az elektronikus könyvtárak és a nyílt archívumok. A honlapokon megjelenő keresőfelületek elemzése a nyitóoldalak különböző változatait tárta fel:

1. „merev” keresőmező (a továbblépéshez valamit feltétlenül be kell írni, ld. például a *Rossijskaâ nacional'naâ biblioteka* honlapját);
2. „rugalmas” keresőmező (üres kérdéssel is tovább lehet lépni, pl. a *Rossijskaâ gosudarstvennaâ biblioteka* honlapján);
3. részletes keresési opciót is tartalmazó keresőmező (lehetőség a keresés különböző módszerekkel történő folytatására, pl. a *British Library* honlapján);
4. keresőmező az alapvető opciók rövid leírásával (pl. a Kongresszusi Könyvtár nyitóoldalán lévő *Browse*, *Advanced Search* és *Keyword Search* opciók);
5. a keresőeszközök strukturálását, a részletes keresést és annak alapvető opcióit biztosító keresőmező, változatai a következők:
  - 5.1. bibliográfiai, azaz a bibliográfiai leírás elemei szerinti keresés;
  - 5.2. tematikus keresés: osztályozási rendszerrel vagy természetes nyelven megfogalmazott keresőkérdés alapján, amelynek további felosztása: szakrendi keresés (osztályozási rendszer alapján) és tárgyi keresés (kulcsszavak vagy tárgyi rubrikák alapján);
  - 5.3. teljes szövegű keresés;
  - 5.4. kombinált keresés: lehetőség a fentiek egyidejű használatára.

A keresőfelületek elemzésével lehetővé vált az ismert követelmények tipizálása és konkretizálása (a szerző az egyszerűséget nem tekinti alapvető követelménynek, ezért nem foglalkozik vele), továbbá újabb követelmények megfogalmazása:

- A felület legyen többszintű, többlépcsős (a követelmény az IFLA vonatkozó dokumentumában, a *Guidelines for subject access in national bibliographies* címűben is szerepel). A fejlesztők egyetértenek abban, hogy minden rendszerben kell lennie egyszerű és részletes, néhány esetben professzionális keresési lehetőségnek. Jó lenne, ha az egyetértés a keresőeszköz-készletre és annak megjelenési formáira is kiterjedne.

- Áttekinthetőség: a keresési módok legyenek áttekinthetők, tegyék lehetővé a gyors választást.
- Érthetőség: a keresőeszközöknek érthetőeknek és egyértelműeknek kell lenniük.
- Differenciálhatóság: a keresőeszközök legyenek pontosan megkülönböztethetők.
- A többféle keresési lehetőség követelménye: biztosítani kell a keresés alapvető (bibliográfiai, tematikus, teljes szövegű) fajtáit; a kombinált (összesített) keresés a részletes és/vagy professzionális kereséshez tartozhat.
- A többszintű tematikus keresés követelménye, amelynek lehetőségei a következők: a) egyszerű = egyetlen keresőmezővel (ha a keresés a bibliográfiai rekord összes mezőjét érinti, célszerű a találatokat rangsorolni); b) közepes = egyszerűsített osztályozási rendszer (pl. rövidített ETO-táblázatok) használatával; c) bonyolult = a teljes osztályozási rendszer, tematikus rubrikátor, tezaurusz alapján.
- Navigáció a tematikus kereséshez használt szótárban, osztályozási rendszerben, rubrikátorban a megfelelő indexek, rubrikák, kulcsszavak kiválasztásához, továbbá annak biztosítása, hogy az osztályozási rendszerbe vagy a szótárba természetes nyelven megfogalmazott kifejezéssel is be lehessen lépni (ilyen pl. a *GPNTB Rossii* elektronikus katalógusában az ETO-hoz használt navigációs rendszer).

(*Viszocsekné Péteri Éva*)

Lásd még 124, 143, 168

Olvasószolgálat, tájékoztatómunka

146/2022

MICHALAK, Russell – RYSAVY, Monica: Keeping library staff safe : using Zoom TVs to bridge the gap between in-person and virtual service consultations during COVID-19. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 61. (2021) 5., p. 588–596.

A könyvtári személyzet biztonságáért: a Zoom TV áthidalja a szakadékat a személyes és a virtuális tájékoztatás között a Covid19-járvány idején

Felsőoktatási könyvtár; Információtechnológia; Munkakörülmények; Olvasószolgálat; Referenzs; Tájékoztató munka

A Delaware állambeli Goldey-Beacom Főiskola 2020 márciusa és augusztusa között a koronavírus-járvány miatt teljes egészében távoktatásra állt át. A 2020/2021-es tanév őszi félévében a főiskolán már hibrid formában hirdették meg az alsóéveseknek szóló kurzusokat, a kollégiumokba is visszaköltözhetek a rászorulóak, és a könyvtár is újranyitott – igaz, a kölcsönzést nem tették lehetővé, és a könyvtári programok és képzések is a virtuális térben maradtak. A cikk azt mutatja be, hogyan vezették be a könyvtárban a *Zoom TV*-t mint a személyes referenzst is virtuálissá tevő megoldást a járványügyi óvintézkedések részeként.

A szakirodalom tanúsága szerint virtuális referenzs immár közel két évtizedes múltra tekinthet vissza: a chatszolgáltatás után egyes könyvtárak már a 2000-es évek közepén kísérletezni kezdtek a videós tájékoztatással. A Covid19-járvány alatt azonban ez a kommunikációs forma hamar elterjedt, és számos intézmény vásárolta meg az üzleti licenccel Zoomot, de egyéb megoldásokra is akadt példa.

A Goldey-Beacom Főiskola Hiron Library and Learning Center (Hiron Library and Learning Center) a lezárások alatt az e-mail, a chat, a telefon és az előre egyeztetett Zoom-megbeszélés volt a tájékoztatás és a kommunikáció eszköze. Amikor 2020 őszen újranyitottak, a használóknak ismét volt lehetőségük a tájékoztató pulthoz fordulni, amivel a campusra visszatérve egyre többen éltek. A szolgálatot ellátó könyvtárosok azonban azt tapasztalták, hogy sem az oktatók, sem a hallgatók nem követik a közösségi távolságtartásra vonatkozó előírásokat, és hiába voltak a padlóra ragasztva a megfelelő távolságot jelző matricák, rendszeresen megkerülték a plexifalat, és a könyvtáros mellé állva tették fel a kérdéseiket. A maszkviselés előírásának dacára így a munkatársak úgy érezték, túl nagy a személyes tájékoztatás járványügyi kockázata, ezért beadvánnyal fordultak a vezetőséghez, amelyben egy korábban megvásárolt eszköz (DTEN ON 75") *Zoom Room TV*-vé alakítását kérték. A pozitív választ követően 2021 elején el is tudták indítani a szolgáltatást, amelynek segítségével a könyvtárat felkereső használók tájékoztatása személyes kontaktus nélkül, képernyőn keresztül valósulhat meg.

Az eljárás lényege, hogy a tájékoztatást ellátó munkatárs immár nem a pult mögött ül, hanem egy hátsó irodából látja el feladatát, míg a használó a könyvtár

bejáratánál található TV-n „csengetve” kérhet segítséget. A kapcsolat megteremtéséhez a könyvtáros a műszakja elején bejelentkezik a saját számítógépén a Zoom alkalmazásba, majd csatlakozik a „virtuális támogatás” nevű megbeszéléshez, melyre meghívja a Zoom TV-t is, utóbbihoz odasétálva pedig elfogadja a meghívást, valamint bekapcsolja a webkamerát és a mikrofont. A munkatárs emellett a saját gépéről megosztja a képernyőképét, amely alapértelmezetten a szolgáltatást bemutató tájékoztató és útmutató, és az irodában várja a Zoom TV-n keresztüli kérdéseket. Arra az időre, amíg nincs a helyén, egy türelmet kérő feliratot oszt meg képernyőképként.

A cikk megírásának idejéig a 2021-es tavaszi szemeszterben 18 virtuális konzultációt tartottak a Zoom TV segítségével. A könyvtár úgy látja, hogy egyszerű, hatékony és biztonságos megoldást találtak a személyes kontaktusok csökkentésére és a közösségi távolságtartásra a tájékoztató szolgáltatásának fenntartása mellett az újranyitó campuson. (A tavaszi félévben már lehetséges a nyomtatott dokumentumok kölcsönzése, de az állomány használata elsősorban továbbra is a könyvtár online gyűjteményein keresztül valósul meg.)

Amellett, hogy szimulálja a hagyományos referenz interjúkat, a Zoom TV lehetővé teszi a megbeszélések rögzítését és a fájlok megosztását is, azaz hozzáadott értékkel bír a hagyományos tájékoztatáshoz képest. A jövőben fel kívánják mérni, hogyan tudnának több használót elérni ezzel az új szolgáltatással.

(Szabó Piroska)

Lásd még 131, 159

Kölcsönzés

147/2022

SCHLEIHAGEN, Barbara: #BuchistBuch : oder: Der lange Weg zur gesetzlichen Regelung für E-Books in Bibliotheken. – Bibliogr. In: BuB. – 74. (2022) 2–3., p. 96–101.

Res. angol és francia nyelven

#BuchistBuch, avagy a könyvtári e-könyvek törvényi szabályozásához vezető hosszú út

Egyesület -könyvtári -nemzeti; Elektronikus könyv; Jogszabály -könyvtárügyi; Kölcsönzés; Szerzői jog

A nyomtatott könyvek világában a szerzők, a kiadók és a kereskedők hagyományosan jól együttműködnek a könyvtárakkal. Az elektronikus könyvek esetében viszont a kiadók kezdettől fogva attól tartanak, hogy a könyvtári kölcsönzés miatt veszélybe kerül az e-könyvek értékesítése, ezért az új megjelenésű e-könyveket csak több hónap elteltével bocsátják a könyvtárak rendelkezésére. Jelenleg mintegy 7200 kiadó közel 500 ezer e-könyvcímet licencelt az *Onleihe* nevű német e-kölcsönző platform számára, de ezeknek kevesebb, mint 2%-át adták ki az aktuális, 2021-es évben. Emellett az e-könyvek kereskedelmi piaca is virágzik, egy év alatt 16,2%-kal nőtt. 2020-ban ezzel szemben 6,44 millió volt a közkönyvtárakba beiratkozott olvasók száma – ez a lakosság kevesebb mint 10%-a.

Németországban 1972 óta a szerzők és a kiadók minden egyes könyvtári kölcsönzésért jogdíjban részesülnek a szövetségi és tartományi kulturális miniszterek konferenciájának (KMK) döntése alapján. Erre évente 15 millió eurót költenek. Az összeget könyvtári használati mérések után egy jogdíjkezelő szervezet (*VG Wort*) osztja el.

A német közkönyvtárak gyűjteményében 109 millió fizikai dokumentum és 4,6 millió e-könyv található. A könyvpiac védelme érdekében az e-könyvek kölcsönzésénél a fizikai könyvekkel folytatott gyakorlatból indulnak ki: egy-egy e-könyvet egyidejűleg egy beiratkozott használó kölcsönözhet, legfeljebb három hétre, utána a dokumentum már nem nyitható meg. E megoldás technikai kivitelezésében jelenleg két cég működik közre. Az aggodalmakkal szöges ellentétben a kölcsönzés nem csökkenti az eladásokat, hanem serkenti az e-könyvek forgalmazását. A közkönyvtárak a szerzők számára ingyenes reklámat biztosítanak, például író-olvasó találkozók szervezésével.

A Német Könyvtárak Egyesülete (DBV) már tíz éve követeli, hogy az e-könyvek megjelenésük után rögtön legyenek licencelhetők, azonnal lehessen beszerzésre válogatni belőlük, majd meghatározott időre méltányos feltételekkel kölcsönözni őket, a digitális kölcsönzésért a szerzők kapjanak megfelelő jogdíjat, továbbá hogy a nyomtatott és az e-könyvek kölcsönzésének feltételei is legyenek azonosak.

A DBV 2020 szeptemberében indította a *#BuchistBuch* (magyar fordításban: „a könyv az könyv”) kampányt, amelynek alcíme: *Azonos jogokat az e-könyveknek a könyvtárakban*. A kezdeményezés kiaknázza a szer-

zói jogi törvény folyamatban lévő megújítását, és el kívánja érni az e-könyvek kölcsönzésének szabályozását. Az egyesület tagjai számára állásfoglalást és más háttéranyagokat dolgoztak ki. A jogszabály tervezete 2021 januárjában került a *Bundestag* elé. A DBV nyílt levelet fogalmazott meg, amelyet a könyvtárvezetők aláírtak. A szaksajtóban is számos cikk és interjú jelent meg az e-kölcsönzésről. A kampány a 2021-es választásokat is végigkísérte, a különböző pártok is bevették az e-kölcsönzést a programjukba. 2021 márciusában a *Bundesrat* betérjesztette a szerzői jogi törvény módosítására vonatkozó törvényjavaslatot, amely szerint a kiadók kötelesek a nem üzleti alapon működő könyvtárak számára meghatározott feltételekkel biztosítani az újonnan megjelenő e-könyvek használati jogát. A kérdést egy új bekezdés (42 b) tárgyalja. (Kartelljogi okokból a *Börsenverein des deutschen Buchhandels* [a német könyvkiadók és könyvkereskedők egyesülete] és a DBV nem tárgyalhat közvetlenül a digitális kölcsönzés licencfeltételeiről, a méltányos licenckérdését ezért is kell törvényben rendezni.) A kölcsönzés továbbra is bizonyos korlátozások megtartása mellett lesz lehetséges, ezzel egyensúlyt teremtve a szerzők kizárólagos joga (hogy tudniillik eldöntsék, ki, mikor és milyen módon olvashat el egy e-könyvet) és a szabadon hozzáférhető források iránti igények között. A DBV üdvözölte ezt a kezdeményezést. A szövetségi kormányzat úgy vélte, hogy elengedhetetlen, hogy a lakosság széles köre a közkönyvtárak révén hozzájuthasson az e-könyvekhez, ám korainak ítélték a módosítást, és kevésnek a 2021 júniusáig kijelölt időkeretet. A módosító javaslat elfogadása végül nem történt meg.

Eközben a frankfurti könyvvásáron *Fair Lesen* [Méltányos olvasás] címmel a kiadók és a szerzők kampányt indítottak, amely ismét felelevenítette, hogy a közkönyvtárak az e-könyvek kölcsönzésével megzavarják az e-könyv-piacot; óvtak ugyanakkor attól, hogy politikai okokból kényszerű licenclésre kerüljön sor, amelynek keretében az e-könyveket ingyenesen kínálnák. A DBV úgy véli, hogy ez a felhívás téves információkon alapul, másrészt a könyvtári e-kölcsönzéshez szükséges licenckérdés jelenleg a magánszemélyekénél magasabb tarifáért lehetséges. A DBV felhívta tagjai figyelmét, hogy a *Fair Lesen* azt a téves benyomást kelti, mintha a közkönyvtárakon múlna az e-könyvek piacának fejlődése és a szerzők javadalmazása.

A DBV úgy látja, hogy a szerzők jobb díjazása érdekében a könyvtári jogdíj kiterjesztése és emelése

lenne a megoldás, a döntés azonban mások kezében van (a közös jogkezelőkében és a KMK-ében). Az újonnan felálló kormánykoalíció lefektette, hogy „méltányos keretfeltételeket kell biztosítani az e-kölcsönzéshez a könyvtárakban”. A DBV ennek érdekében áll ki a továbbiakban is, a kormányzat pedig az új törvényhozási ülészakban is napirenden tartja a könyvtári elektronikus kölcsönzés kérdését.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 141

Könyvtárközi kölcsönzés, dokumentumszolgáltatás

148/2022

SOUKALOVÁ, Kateřina: ZÍSKEJ – pomocník pro meziknihovní výpůjční služby In: Čtenář. – 73. (2021) 10., p. 348–350.

Szerezd meg – a könyvtárközi kölcsönzés segédeszköze

Gépi könyvtárközi kölcsönzés; Központi szolgáltatások; Portál; Szoftver

A ZÍSKEJ [*Szerezd meg*] egy könyvtárközi dokumentumkérésre szolgáló platform, melyet a cseh Országos Műszaki Könyvtár (*Národní technická knihovna*, NTK) fejlesztett és üzemeltet. Használatával a könyvtárak közvetlenül megrendelhetik olvasóik számára a könyvtárközi kölcsönzéssel elérhető dokumentumokat, de az olvasók önkiszolgáló módon is igénybe tudják venni a szolgáltatást.

A ZÍSKEJ lényegében egy komplex webmodul a kérések feldolgozására. A platform – NCIP protokoll és ALEPH *RESTful* API révén – adatforrásként a *knihovny.cz* portálon elérhető információkat használja; a kért dokumentumot először a portálon kell megkeresni, a kiválasztott címtől pedig link vezet a ZÍSKEJ oldalára. (A *knihovny.cz* csak akkor teszi lehetővé a megrendelést, ha a ZÍSKEJ-hez csatlakozott könyvtárak közül legalább egy aktuálisan rendelkezik a kért címmel.)

A webes alkalmazás formájában elérhető felület használatához elegendő internetkapcsolattal rendelkezni. Segítségével a könyvtárosok könnyen beállíthatják az intézményi profiljukat és a kontaktinformációkat, valamint kezelhetik a hozzájuk tartozó kéréseket, és

nyomon követhetik – az NTK-nál vezetett – pénzügyi egyenlegeiket. (A rendszer számlázási és statisztika-funkciókkal is bír.)

A szolgáltatásba kapcsolódó olvasók bárhol és bármikor megrendelhetik a kért dokumentumot, követhetik a kérés aktuális állapotát, és kártyás fizetésre is lehetőségük van.

A ZÍSKEJ működésének alaplépései: 1. a kérés leadása; 2. küldő felek keresése; 3. az egymást követő lehetőségek listázása; 4. a küldő fél kiválasztása; 5. fizetés; 6. dokumentumküldés (szállítás); 7. a kérés teljesítésének befejezése.

Akár önkiszolgáló olvasói, akár könyvtárosi kérést rögzített a rendszer, a kérő könyvtár dönti el, hogy automatikus vagy kézi kérésfeldolgozást valósít-e meg. Automatikus feldolgozás esetén a rendszer három potenciális könyvtárat választ ki, amelyeknél a dokumentum rendelkezésre áll. Ezt követően megvárja a reakciójukat: elfogadják-e vagy sem a kérést, és milyen feltételeket támasztanak. Elutasítás esetén a rendszer automatikusan a következő könyvtárhoz fordul a kéréssel. Amikor végül beérkezik a dokumentum, a könyvtáros kölcsönzi azt az olvasónak. (A rendszer minden egyes lépést dokumentál.)

A folyamatban kulcsszerepet játszó algoritmus előnye a könyvtárközi kérést teljesítő jelöltek automatikus listázása, és a legalkalmasabbak kiválasztása a dokumentum olvasóhoz való mielőbbi eljuttatása és a könyvtárak közötti méltányos tehermegosztás érdekében. A kiválasztási paraméterek közé tartozik az egyes könyvtárak könyvtárközi kérésteljesítési előzményeinek feldolgozása, a könyvtárközi kölcsönzési részlegek munkaideje, a bejelentett szabadságolási vagy zárva tartási időszakok, a választható listák a preferált és nem preferált könyvtárakról, a könyvtár állományában lévő példányok száma, valamint a kölcsönzési feltételek (helyben használat/kölcsönzés). Miután a küldő könyvtár gondoskodott a dokumentum szállításáról, a kérő könyvtár pénzügyi egyenlegét megterhelik a szolgáltatás költségével. Arról neki kell gondoskodnia, hogyan hárítja át a díjat az olvasóra: eltekinthet a befizetéstől (jellemzően a diákok vagy a személyzet esetén), de a 70 koronás fix díjat mindig levonják az NTK-nál vezetett számlájáról.

A szolgáltatásba való belépés feltétele a könyvtárak részéről két megállapodás megkötése az NTK-val: az egyik a ZÍSKEJ szolgáltatásainak biztosítására és igénybevételére, a másik a személyes adatok védelmére vonatkozó nyilatkozat. Szükséges emellett egy könyvtáros kijelölése fő kapcsolattartó gyanánt, akinek számlát is kell nyitnia. A szolgáltatással kap-

csolatos útmutatók a <https://ziskej-info.techlib.cz/> honlapon érhetők el.

2021. augusztus 31-ig 35 könyvtár csatlakozott a ZÍSKEJ-hez. A 2021-es év első 8 hónapjában összesen 1008 dokumentumot kölcsönöztek a rendszeren keresztül 37 730 korona térítési díj ellenében, ebből 265 olvasói önkiszolgáló kölcsönzéseként valósult meg (a Prágai Városi Könyvtár olvasói éltek ezzel a lehetőséggel a leggyakrabban).

(Prókai Margit)

Hátrányos helyzetű olvasók ellátása

149/2022

LINNEBERG, Sylvia: Diversitätsorientierte Öffnung in Öffentlichen Bibliotheken am Beispiel der Bücherhallen Hamburg. – Bibliogr. In: Bibliothek. – 46. (2022) 1., p. 74–81.

Res. angol nyelven

A közkönyvtárak nyitása a sokszínűség érdekében a hamburgi városi könyvtári hálózat példáján

Együttműködés -szakterületi; Hátrányos helyzetű olvasó; Társadalmi követelmények; Városi könyvtár

2018-ban indította a Szövetségi Kulturális Alap (*Kulturstiftung des Bundes*, KSB) a *360 fok: Alap az új városi társadalom kultúrájért* (röviden: *360 fok*) programot. Célja azok erősebb láthatósága, részvétele és képviselete, akik diszkriminációra és rasszista viselkedésre alapuló kirekesztést élnek át. Ebbe a körbe tartoznak mások mellett a migrációs háttérrel rendelkezők, a fizikai hátrányokkal élők, a kényes élethelyzetben lévők. 39 intézmény kapcsolódott be a programba (13 színház, 16 múzeum, egy zeneiskola, egy szimfonikus zenekar és 8 közkönyvtár). A *360 fok* négy évre fedezi a részt vevő intézményekben egy-egy teljes állású munkatárs fizetését, akinek feladatai: a sokszínűséget célzó nyitás kezdeményezése és levezénylése, tanácsadás, kommunikáció, külső és belső hálózati együttműködés, továbbképzés, tudásátadás, visszacsatolások begyűjtése.

Németországban a lakosság száma 82 millió, közel 19,3 millió fő rendelkezik migrációs háttérrel, és 10,8 millió ember él komoly hátrányokkal. A vallási közösségek száma meghaladja a 400-at, és a népesség 7,45%-a vallja magát az LMBTQI közösséghez tar-

tozónak. Ez a sokszínűség egyáltalán nem tükröződik az intézményekben és szervezetekben (az oktatásban, a politikában, a kulturális intézményekben), sem a közösség tagjaihoz való viszonyulásban. Az egyenlő bánásmódról szóló törvény 2006-ban született meg. A felmérések szerint a lakosság közel egyharmadát éri megkülönböztetés, a leggyakrabban etnikai hovatartozása miatt, és az esetek száma nő. A diszkriminációban általában egyszerre több, egymást erősítő tényező kapcsolódik össze.

A hamburgi városi könyvtári hálózat 32 fiókkönyvtárból, két bibliobusból és egy központi könyvtárból áll. Azt a célt tűzték ki, hogy a város minden közössége számára nyílt fórumot biztosítsanak, és munkatársaik összetételében is tükrözzék a társadalom sokszínűségét. A nyitást három területen valósítják meg: a személyzet, a programok és a közönség tekintetében (*3P: Personal, Programm, Publikum*).

A személyzet számára továbbképzést szerveznek, hogy elsajátíthassák a sokszínűség kezeléséhez szükséges kompetenciákat (a sokszínűség előítélet-mentes kezelését, a nyelvi érzékenységet, a diszkrimináló és rasszista struktúrák felismerését). Elengedhetetlen, hogy a munkatársak megismerjenek migrációs történeteket, konstruktívan kezelni tudják a diszkrimináló megnyilvánulásokat és összeesküvés-elméleteket, legyenek ötleteik a hozzáférési korlátok lebontására, együttműködjenek különböző partnerekkel, megfelelő helyet biztosítsanak, és továbbadják tudásukat kollégáiknak. A sokszínűséggel foglalkozó munkacsoportok platformot teremtenek a szervezeti egységeken és hierarchiakon átívelő együttműködéshez. Évente 2-3 szakmai napot tartanak külső szakemberek bevonásával. Azt tervezik, hogy az 1950–1960-as években születettek nyugdíjba vonulása után az intézmények munkatársai közé felvesznek migrációs háttérrel rendelkezőket is.

A *programokhoz* a könyvtárak helyet kínálnak. „Harmadik helyként” funkcionálnak a város minden lakója számára, ahol biztonságban és jól érezhetik magukat, és érdekes olvasnivalót és programokat találhatnak. Ehhez állandó kapcsolatot kell tartani a potenciális közönséggel, hogy eleget tegyenek sokszínű igényeiknek. Egyik nagy sikerű program volt 2020-ban és 2021-ben a négynapos *Fluctoplasma* fesztivál, ahol helyet kaptak a sokszínűséget tükröző művészeti produkciók, beszélgetések, kiállítások. A rendezvények közül sokat élőben közvetítettek. A városi könyvtár 35 helyszínén nyílt fórumot (konkrétan: helyszínt, technikát és személyzetet) biztosítottak a különböző közösségek számára.

A *közönséget* szemügyre véve meg kell vizsgálni, hogy a társadalom minden csoportja ugyanolyan jól van-e képviselve, és egyszerű nyelven (németül és egyéb nyelveken) megfelelő tájékoztatást kapnak-e a programokról, eligazodnak-e a kínálatban. A városi könyvtárban barátságos, kompetens munkatársak, akadálymentes környezet, érhető eligazító szövegek, áttekinthető weboldal és olvasótermi jelzések várják a látogatókat. Útmutatót állítottak össze a diszkriminációmentes, korrekt szóhasználatról. A szolgáltatások fogadtatásáról rendszeresen végeznek felméréseket, amelyeket gondosan kiértékelnek.

A *360 fok* program félidejében a Szövetségi Kulturális Alap ajánlásokat fogalmazott meg annak érdekében, hogy a kulturális intézményekben a sokszínűség fenntarthatóan érvényesüljön. Ezek értelmében a kultúrpolitikai döntéshozók gondoskodnak az intézményvezetők kompetenciáinak bővítéséről és sokszínűségi felelős kijelöléséről, biztosítják a pénzügyi, személyi és időbeli feltételeket, a képzést, támogatják a fiatal munkatársakat, együttműködést kezdeményeznek többek között a városi bevándorlóközösségekkel, valamint regionális és tartományi szintű tanácsadó központokat állítanak fel. A közkönyvtárakban a sokszínűség már ma is sokkal jobban érvényesül, mint a színházakban vagy a múzeumokban. A közkönyvtárak ingyenesen használhatók, nincs fogyasztási kötelezettség, vonzóak a szolgáltatások; jó példái a harmadik helyeknek. A sokszínűséget tűzik zászlajukra, és fellépnek a rasszizmus és a megkülönböztetés minden formája ellen.

(Hegyközi Ilona)

150/2022

UDELL, Emily: Relief for renters : libraries assist patrons facing eviction In: American libraries. – 53. (2022) 3/4., p. 18–19.

Esély a bérlőknek – könyvtárak segítik a kilakoltatás előtt álló használókat

Hátrányos társadalmi helyzetű olvasó; Közművelődési könyvtár; Társadalmi követelmények

A koronavírus-járvány okozta válságból való kilakoltatást segíti az Illinois-i Közegészségügyi Minisztériumnak a Gail Borden-i Közkönyvtári Körzettel (GBPLD) megkötött támogatási szerződése, amely a pandémia miatt nehézségekkel szembenező embereket és az őket segítő közösségi és önkormányzati erő-

forrásokot kívánja összekötni egymással egy 415 ezer dolláros pályázati programon keresztül. Ebből részesült az a nyolcfős család is, ahol a szülők egyikének csökkent a munkaideje a járvány miatt, a másik pedig veszélyeztetett terhessége miatt nem tudott dolgozni, így jócskán elmaradtak a lakbérrel, és kilakoltatás fenyegette őket.

Habár az Egyesült Államokban 2020 szeptemberében moratóriumot rendeltek el a lakbérfizetések elmulasztása miatti kilakoltatásokkal szemben, ez 2021 júliusában lejárt, és a lakásügyi szakértők a kilakoltatások számának növekedését jósolták. A helyzetet súlyosbítja, hogy hitel igénylésére is kisebb eséllyel pályázhatnak az érintett családok, így mindenképpen szükség volt a szervezett segítségre, amely számos esetben a könyvtárakon keresztül érkezett. 1500 családnak a GBPLD könyvtárosai nyújtottak segítséget. A 415 ezer dolláros pályázati keretet a lakberek befizetése mellett közüzemi díjak kifizetésére, élelmiszer-vásárlásra, az oltások időpontjának megszervezésére, valamint a vilá járványhoz kapcsolódó egyéb nehézségek leküzdésére fordítják, tompítva a rekordméretű munkanélküliség okozta lakhatási válságot.

A könyvtárosok egy része habozik, ha jogi kérdésekről van szó, mert nem tud szakszerű tanácsot adni. Nekik *Deborah Hamilton*, a *Helping library users with legal questions [Hogyan segítsünk a könyvtárhatalmasoknak jogi kérdésekben]* című könyv szerzője azt tanácsolja, hogy a siker érdekében működjenek együtt a környékbeli jogi és lakásügyi szakemberekkel, és szorítkozzanak a segítségért fordulóknak továbbirányítására, hiszen a könyvtárosoknak sokkal inkább a megszerzendő információ forrásával szükséges tisztában lenniük, mintsem a tartalmával.

A minnesotai Hennepin Megyei Könyvtár (HCL) workshopjai a Közép-minnesotai Jogi Szolgálat (CMLS) együttműködésével a bérlők jogairól, a kilakoltatási eljárások nyilvántartásokból való törléséről és a jogi ügyek intézésével kapcsolatos költségekről szólnak. A 2020 ősze óta havonta megtartott online foglalkozásokon alkalmanként körülbelül 20-25 ember vesz részt, s a szervezők, elmondásuk szerint, amíg látják rá az igényt, addig elkötelezetten folytatni is fogják a munkát.

(Bíró Bettina)

Lásd még 137, 157

Tájékoztatás, tájékoztatási rendszerek

Hálózatok, regionális rendszerek

151/2022

BARANKO, Dávid: Predstavenie projektu partnerských knižnic CVTI SR. – Bibliogr. In: ITlib. – 25. (2021) 3–4., p. 48–52.

Az Együttműködő Könyvtárak projekt bemutatása

Digitalizálás; Együttműködés -belföldi; Gépi könyvtári hálózat; Használók képzése; Információs műveltség; Információtechnológia; Közművelődési könyvtár; Tudományos és szakkönyvtárak

A könyvtárak régóta nem csak dokumentumok fizikai tárolását szolgálják: az internet és a digitális technológiák következtében képzési, kulturális és közösségi központokká váltak. A szlovák kormány ennek jelen-

tőségét felismerve támogatja a széles nyilvánosság hozzáférését a digitális információs forrásokhoz.

A szlovák Tudományos-Technikai Információs Központ (*Centrum vedecko-technických informácií SR*, a továbbiakban: TTIK) tudományos könyvtárként és információs központként kiemelten figyelemmel kíséri a 4. ipari forradalommal bekövetkező változásokat. Feladata a lakosság információs írástudásának fejlesztése, a szlovák könyvtárak felkészítése a jövőre. Fontos szerepet kapnak ebben a járási és regionális könyvtárak, amelyek minden generációhoz közel állnak, és megfelelő felszereltséggel rendelkeznek innovatív szolgáltatások bevezetésére és a lakosság széles körű képzésének megvalósítására. Az *Együttműködő Könyvtárak* projektet azért indították, hogy a könyvtárakban felkészítsék a lakosság minden generációját az új ipari forradalommal járó információkeresési, élethosszig tartó tanulási, számítástechnikai készségek elsajátítására a kreativitás és az innováció fejlesztése érdekében. A projektben együttműködő

könyvtárak hálózatot alkotva nyújtanak innovatív szolgáltatásokat. Ehhez bármely könyvtár csatlakozhat együttműködési megállapodással, az általa választott területekhez kapcsolódva. 2021 októberéig a résztvevők száma elérte a 34-et, a többségük járási vagy regionális közkönyvtár.

A partnerkönyvtárak a csatlakozással digitalizálási, komplex feldolgozási, online hozzáférési és archiválási lehetőségeket kapnak a saját gyűjteményükhöz. A digitalizálást vagy a TTIK, vagy a helyi könyvtár végzi, amihez a központ egy ún. utazó (vándor-) szkennert juttat el a könyvtáraknak. A személyzet továbbképzése után megfelelő szoftverek biztosításával is segítik a munkát. A TTIK virtuális szakirodalmi tanulószobája révén a partnerkönyvtár részese lesz az oktatásügyi minisztérium projektjének is. Az elektronikus információs hozzáférést a TTIK adatbázisai biztosítják ingyenes regisztrációval; a legújabb szolgáltatás a BOOKPORT, ahol több mint 8500 cseh nyelvű szak- és szépirodalmi cím érhető el.

A TTIK és a partnerkönyvtárak együttműködésének célja, hogy bárki élhessen az információs műveltség fejlesztésének lehetőségével: a helyi könyvtárban a gyerekek játszva elsajátíthatják a programozási ismereteket, az idősebbek az információs technológiákat, a dolgozó vagy munkanélküli felnőttek fejleszthetik digitális készségeiket. A 3D technológiának köszönhetően a könyvtár kreatív műhelyként is működhet, segítve a diákokat és a vállalkozásokat.

2021 tavaszán 26 partnerkönyvtár és 150 könyvtáros részvételével a TTIK online képzéseket indított az információs források használatáról, ehhez összesen 25 könyvtárból 84 könyvtáros csatlakozott. A partnerkönyvtárakat meghívták a *Biblioszféra 2021* innovatív programba, ahol a mesterséges intelligencia, a 3D technológia és a *micro:bit* programozóeszköz könyvtári alkalmazásait ismerhették meg személyes konzultációk keretében. Augusztus és szeptember folyamán több könyvtárba (poprádi, nyitrai, beszercebányai, trencsényi) kitelepültek a kreatív műhely munkatársai, ahol kétnapos program keretében átadták a 3D nyomtatás és a digitális írástudás készségeit, hogy a könyvtárosok aztán továbbadhassák azokat használóiknak. Ezen a képzésen 19 partnerkönyvtár 49 könyvtárosa vett részt, akik a későbbiekben gyermekek számára indítottak foglalkozásokat. A TTIK munkatársai jelenléti továbbképzést is tartottak az elektronikus információforrások használatáról, amelyen 20 partnerkönyvtár 50 könyvtárosa vett részt. 2021 szeptemberében megkezdődött a digitalizálás, melynek sorrendjét a személyzeti kapacitás, a gyűj-

temény regionális vagy országos értéke és egyéb tényezők alapján határozták meg. Az önkiszolgáló vándorszkenner elsőként a dunaszerdahelyi könyvtárba érkezett, ahol a munkatársak két hónap alatt 8000 oldalt szkenneltek a regionális időszaki kiadványokból. A szkennert útja ezután a galántai, a roznyói és további felső-zempléni könyvtárakba vezetett. Novemberben indult a központban a partnerek periodikagyűjteményeinek digitalizálása.

Végezetül a TTIK a *micro:bit* készletek kölcsönzését is biztosítja néhány hónapra a partnerkönyvtárak számára a programozás oktatásához, amennyiben részt vettek a kapcsolódó képzésen; eddig 42 készletre mutatkozott igény. Emellett széles körű tanácsadást is nyújtanak az információtechnológiához kapcsolódó kérdésekben.

A jövőben a hálózat konzorciummá alakítását tervezik, *Könyvtárak Szlovákiáért* néven, amelyről további információk a projekt honlapján érhetők el (<https://nvk.cvtisr.sk/o-kniznici/partnerske-kniznice/>).

(Prókai Margit)

Lásd még 153

Szakterületi tájékoztatási rendszerek

152/2022

DANIEL, Silvia–WEISS, Philipp: ImFokus der Wissenschaft: eine Online-Befragung der Fachinformationsdienste Geschichtswissenschaft und Altertumswissenschaften
In: Bibliotheksmagazin. – (2022) 1., p. 57–61.

A tudomány fókuszában: online felmérés a történet- és az ókortudományi szakinformációs szolgálatról

Általános tudományos könyvtár; Felmérés; Kutató -mint olvasó; Tájékoztatás -humán tudományi; Tudományos és szakkönyvtárak

A szakinformációs szolgálatok (*Fachinformationsdienste*, FID) könyvtári, gyakran digitális szolgáltatásokkal segítik a kutatókat Németországban. Ez magában foglalja, különösen az ún. könyvigényes tudományterületek esetében, a szakirodalom és országos licencek gyűjtését, (könyvtárközi) kölcsönzését, továbbá számos tudományterületen a kutatáshoz szükséges eszközöket, digitális bibliográfiákat,

nyílt hozzáférésű publikációs lehetőségeket, esetleg a kutatási adatokkal kapcsolatos szolgáltatásokat is. A Német Kutatási Alap (DFG) programja keretében a könyvtárak szolgáltatásai egy részét kifejezetten az érintett tudományos közösség igényei szerint alakítják: a program alapeleme a fejlesztés és az értékelés, amely párbeszédben zajlik a felhasználókkal. A Bajor Állami Könyvtár (*Bayerische Staatsbibliothek*, BSB) partnereivel (*Deutsches Museum*, *Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden*, *UB Heidelberg*) közösen felel a történet-, a zene- és az ókortudomány, valamint Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa kutatásának témaköréért. Szakinformációs szolgáltatásait gyűjtik a tudományos tanácsadó testületek és a szakértők visszajelzéseit. Ennek kiterjesztése érdekében a történettudomány és az ókortudomány területén a második FID-finanszírozási szakaszban (2019–2021) online felmérést végeztek. (A részletes értékelést a *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* c. folyóiratban közzé tették, ld. <http://dx.doi.org/10.3196/186429502068519>.)

A 2020 decemberében végzett felmérésben arra kérték a tudósokat, tekintsek át szakterületük szakinformációs szolgáltatási kínálatát, és tegyenek javaslatot a továbbfejlesztésre; emellett rákérdeztek mindkét felhasználói csoport (a történészek és az ókortudatók) információs és kutatási szokásaira is. Az e-mailben megkeresett tudósokból és a szakmai egyesületektől sokan válaszoltak (közel 900 fő); a szabadon kitölthető kérdésekre adott válaszok megerősítették, hogy nagy az érdeklődés a szolgáltatások fejlesztése iránt. Mindkét szakinformációs szolgálat célja a releváns szakirodalom biztosítása, kereshetővé és digitálisan elérhetővé tétele. A *historicumSEARCH* és a *PropylaeumSEARCH* keresőportálok például számos, a tárgyhoz kapcsolódó adatforrás kereshető. A *Deutsche Historische Bibliografie* (DHB) és a *Gnomon Bibliographische Datenbank* (GBD) révén digitális szakkönyvtárak is rendelkezésre állnak, ezért a felmérés kezdeti fókuszja a szakkönyvtárakra irányult. Egyértelművé vált, hogy a SEARCH-portálok és a digitális bibliográfiák bevált munkaeszközök, főként a bibliográfiák élveznek magas státuszt a vizsgált tudományokban. Hasonló eredményeket hozott a használók által elvárt funkciók rangsorolása is (teljes szövegekhez való hozzáférés, keresési lehetőség kulcsszavakkal vagy osztályozási rendszer használatával, hozzáférés a kívánt címhez a választott könyvtár dokumentumrendelési rendszerén keresztül).

A gyűjteményfejlesztés és a könyvtárközi kölcsönzés kérdésében nyilvánvaló volt, milyen fontos az országos szakirodalmi ellátás a történelem- és az ókortudomány művelői számára. Szinte minden válaszadó igényli a szakirodalmat, melyet a könyvtári dokumentumforgalmazás keretében, esetleg könyvtárközi kölcsönzéssel szerez be. Ez megerősíti a feltételezést, hogy a helyi könyvtár sok esetben nem elégíti ki a speciális igényeket. A BSB magas könyvtárközi kölcsönzési adatai mellett a kapott eredmények is azt bizonyítják, hogy a történet- és ókortudományi szakirodalmi szolgáltatásnak központi szerepe van a tudományos szakellátásban. Ezt a szakinformációs szolgálatok digitális kínálata egészíti ki (licenck, országos szakadatbázisok, e-folyóiratok és e-könyvcsomagok).

A nyílt hozzáférés és a kutatási adatok kezelésének kérdései már a könyvtárak és a tudományos kutatás, tudományos publikálás gyakorlatának közös metszéspontjaira vonatkoztak. A kutatási eredmények szabadon hozzáférhető első és másodközlésének lehetőségeiről való tájékozottság tudományáganként eltér: a klasszika-filológusok 71%-a vallotta magát „alig tájékozottnak” a kutatási eredmények nyílt hozzáférésű közzétételében, míg az ókori kelet kutatóinak csak 29%-a válaszolt így. Az is kiderült, hogy a történelem és az ókortudományok kutatói által használt források és szakirodalom zöme digitális, míg tudományos eredményeik közreadásakor továbbra is nagy jelentőséget tulajdonítanak a nyomtatott monográfiáknak. A kutatási adatok szabványosított kezeléséről főleg a Kutatási Adatok Nemzeti Infrastruktúrája (*Nationaler Forschungsdateninfrastruktur*, NFDI) keretében esik szó. A válaszadók közel fele ugyan igényli a kutatási adat-kezelési struktúrákat, de még mindig nagy a bizonytalanság a kutatási adatok meghatározásában vagy szakszerű kezelésében.

Az utolsó kérdés csoport a tudományos kommunikációval, a portálokkal (*historicum.net* és *Propylaeum*) és a közönségkapcsolati munkával foglalkozott; a tudományágakban él és fontos a belső eszmecsere számos hagyományos formája (pl. a kollégákkal folytatott konferencia-beszélgetések), de van digitális kommunikáció is. Ebben az összefüggésben pozitívum, hogy a szakportálokat jól ismerik mind a két tudományág kutatói. Végül az olyan digitális formátumokat is alkalmasnak értékelték, mint a videó oktatási anyagok és a kurzusokon való virtuális részvétel.

Összességében az eredmények megerősítették, hogy mindkét szakinformációs szolgálat kínálata releváns a

tudományos kutatók szempontjából. A felmérés időzítése kedvező volt, hiszen a 2022-ben induló harmadik FID-finanszírozási szakaszban az eredményeket figyelembe tudják venni.

(Murányi Lajos)

Kutatás és termelés információellátása

153/2022

HARTL, Nathalie [et al.]: Bibliotheken als Akteure bei NFDI : Herausforderungen, Chancen, Zukunftsaussichten. – Bibliogr. In: Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. – 69. (2022) 1–2., p. 18–25.

Res. angol nyelven

A könyvtárak részvétele a Kutatási Adatok Nemzeti Infrastruktúrája Egyesület (NFDI) munkájában: kihívások, esélyek, kilátások

Együttműködés -szakterületi; Gépi könyvtári hálózat; Kutatás információellátása; Tudományos és szakkönyvtárak

Németországban a könyvtárak aktívan részt vesznek a Kutatási Adatok Nemzeti Infrastruktúrája Egyesület (*Nationale Forschungsdateninfrastruktur*, NFDI) munkájában, akár egyénileg, akár anyaintézményeik részeként. Úttörő tevékenységet vállalnak a FAIR (*Findable, Accessible, Interoperable, Reusable* – megtalálható, hozzáférhető, interoperábilis, újrafelhasználható) adatkezelési irányelvek megvalósításában, továbbá fontos kapcsolódási pontot jelentenek az információk előállítói, a kiadók, az intézmények és a felhasználók között.

A könyvtárak és az NFDI együttműködésének vizsgálatára a cikk szerzői online interjúkat készítettek könyvtári szakemberekkel a következő témákról: a könyvtárak helyzete a digitális korszakban, szerepük az NFDI-ben, továbbá a könyvtárakat érő kihívások a kutatási adatok kezelése, a kutatási adatok nemzeti infrastruktúrájának létrehozása és jövőbeli fejlesztése terén.

A könyvtárak hagyományos gyűjtési, feltárási, megőrzési és szolgáltatási feladatai az utóbbi években jelentősen differenciálódtak. Új feladatok merültek fel, mint a publikáláshoz és a kutatási adatok kezeléséhez szükséges infrastruktúra kiépítése, a szöveg- és adatbányászat, a mesterséges intelligencia alkalmazása.

Paradigmaváltás van folyamatban – ennek részeként hozták létre a 2010-es évek végén az NFDI-t. Az egyesületben a könyvtárak közül főként a nagy tudományos intézmények képviseltetik magukat.

Az NFDI keretében 2023-ra 30 konzorcium jön létre. Az egyesület az új kezdeményezések mellett befogadja és támogatja az egyes tudományterületeken már létező szolgáltatásokat és infrastruktúrát is. A nagykönyvtárak több konzorciumnak is tagjai lehetnek különböző szerepekörökben. A könyvtárosok szorosan együttműködnek a számítóközpontokkal és a kutatóintézetekkel. A használók egyelőre még nem feltétlenül a könyvtárosokhoz fordulnak a kutatási adatokkal kapcsolatban; a könyvtáraknak még bizonyítaniuk kell, hogy megbízható források ezen a téren is. A könyvtárosok kompetenciáit ki kell egészíteni korszerű információs, informatikai és média-kompetenciákkal, ez már kezd tükröződni a képzési és továbbképzési tantervekben. Jó lenne képzett informatikusokat alkalmazni a könyvtárakban, de a közalkalmazotti fizetések nem vonzóak a számukra. E kihívások mellett különböző esélyek és lehetőségek is adódnak. A konzorciumi tagok olyan kérdésekben ülhethetnek tárgyalóasztalhoz, amelyek a kutatási adatok kezelését és a nemzeti infrastruktúra létrehozását érintik; tapasztalataikat felhasználva közreműködhetnek szabványok és hosszú távú megoldások kidolgozásában, és erős partnerekkel dolgozhatnak együtt hálózati keretben. A NFDI szervezetében szekciókat alakítanak ki (a jelenlegiek: metaadatok, terminológia, proveniencia; oktatás és továbbképzés; etikai, jogi és társadalmi szempontok). Igyekeznek minél közelebb kerülni a használói közösségekhez, erre a könyvtári tájékoztató és egyéb szolgáltatások kiváló lehetőséget adnak. A tudósokkal és kutatókkal való kapcsolattartás sok előnnyel jár az NFDI jövője szempontjából. A könyvtáraknak ebben nagy szerepük lehet, mivel szolgáltatásaik finanszírozása tartósan biztosítva van. Az NFDI és a könyvtárak együttműködése tehát mindkét fél számára kedvező. Az NFDI keretében a jövőben megvalósulhat, hogy a kutatási adatokat a FAIR elvei szerint kezeljék. 2023-ban indul a harmadik támogatási ciklus. Ebben az időszakban a konzorciumok mindegyikét kiszolgáló, úgynevezett bázisszolgáltatások létrehozása várható. 2025-re, amikor az NFDI tevékenységét a Tudományos Tanács értékelni fogja, már láthatónak kell lennie a kutatási adatok infrastruktúrájának és a vonatkozó fejlesztési elképzeléseknek. A 2021-ben felállt új szövetségi kormányzat normaként a nyílt hozzáférést és a tudománybarát szerzői jogi rendel-

kezéseket nevezte meg programjában. Az NFDI a tervek szerint szerves része lesz olyan nemzetközi kezdeményezéseknek, mint az EOSC (*European Open Science Cloud*), és a könyvtárak is aktívan részt vesznek egy fenntartható infrastruktúra létrehozásában, az NFDI-vel szoros együttműködésben. Partnereink ebben a Szövetségi Oktatási és Kutatási Minisztérium. Kitértek a tudomány és a gazdaság közötti információcseré egyszerűsítését is. A könyvtárak és az információs infrastruktúra intézményei mindehhez jelentősen hozzájárulnak, érvényesítve sokoldalú látásmódjukat az NFDI felépítésében.

(Hegyközi Ilona)

154/2022

XIAO, SiZhe – NG, Tsz Yan – YANG, Tao T.: Research data stewardship at the University of Hong Kong. – Bibliogr. In: Library management. – 43. (2022) 1/2., p. 128–147.

A kutatási adatok kurátori gondozása a Hongkongi Egyetem könyvtárában

Adatfeldolgozás; Felsőoktatási könyvtár; Kutatási információellátás; Megőrzés; Szolgáltatások

A Hongkongi Egyetemen a kutatási adatok és nyilvántartások kezelésével kapcsolatban lépcsőzetes fejlesztési programot indítottak. A kiinduló szintet a korai ötletek és a kurátori gondozás struktúrájának tudatosítása jelentette. Ennek érdekében, figyelembe véve az oktatókkal folytatott megbeszéléseket és más országok előírásait és gyakorlatát, a tudományos integritás fenntartását és a kutatások megismételhetőségét állították a középpontba.

A következő (első) szinten munkacsoportokat hoztak létre, és kidolgozták a szükséges intézményi ajánlásokat, amelyek a kutatási adatokkal és nyilvántartásokkal szemben támasztott követelmények listájában testesülnek meg, lehetővé téve, hogy az adatok pontosak, teljesek, hitelesek és megbízhatóak legyenek, és szükség esetén azonosítható és visszakereshető formában álljanak rendelkezésre. Leszögezték, hogy a nyílt hozzáférés támogatása iránti elkötelezettségnek megfelelően az adatokat mások számára is hozzáférhetővé kell tenni. Az adatok és nyilvántartások megőrzési idejére vonatkozó előírások megkövetelik, hogy a kutatási eredményeket legalább közzétételüket vagy nyilvánosságra hozatalukat követően három évig, vagy amíg azok a jövőbeni újrafelhasz-

nálás szempontjából vagy a szélesebb tudományos közösség számára értékesek, őrizze meg az egyetem. A második szint célja a könyvtári munkatársak tudásának és az adatokkal kapcsolatos ismereteinek fejlesztése volt, új munkatársak alkalmazásával és a meglévő szakkönyvtárosok belső képzésével. Ami a szolgáltatásokat illeti, ezen a szinten valósult meg az adatkezelési tervek támogatása. Az egyetemen folyó minden kutatáshoz kötelezően kell tartoznia adatkezelési terveknek, amennyiben az adatokat valamely kutatási projekt során gyűjtik vagy állítják elő. Azon adatok esetében nem szükséges adatkezelési terv benyújtása, amelyek szabadon hozzáférhetők az interneten, könyvtárakban vagy archívumokban, vagy olyan licenccel vásárolták meg őket, amely kifejezetten tiltja a kutatásvezető ellenőrzésén kívül eső tárolóhelyen történő elhelyezést. Mentességet élveznek az olyan projektek is, amelyekben nem használnak fel adatokat. A *DMPTool* nevű ingyenes, nyílt forráskódú online alkalmazás felhasználásával létrehozta egy olyan sablont, amely lefedi az adatkezelési tervek hét alapvető aspektusát, vagyis az adatgyűjtés, a dokumentáció és a metaadatok, az etikai és jogi megfelelés, a tárolás és a biztonsági mentés, a kiválasztás és a megőrzés, az adatok megosztása, a felelőségek és az erőforrások kérdéseit. Automatizált rendszert alakítottak ki az adatkezelési tervek benyújtásához. Számos angol nyelvű tananyagot is kidolgoztak, amelyek a <https://hub.hku.hk/researchdata/> oldalon olvashatók. Emellett belső képzéseket és workshopokat indítottak az oktatók és a hallgatók számára a kutatási adatok és az adatműveltség témájában, és tanácsadó szolgáltatást is elérhetővé tettek e-mailen és telefonon, valamint személyes konzultációkon keresztül.

Az összes alapszolgáltatást létrehozva az egyetem készen állt arra, hogy fejlett adatgazdálkodási szolgáltatásokat kínáljon, így az átfogó adatkezelés harmadik szintjére lépve arra összpontosítottak, hogy az adatok letétbe helyezésének és megőrzésének területeire is kiterjesszék támogatásukat, különös tekintettel a FAIR elveknek (*Findable, Accessible, Interoperable, Reusable* – megtalálható, hozzáférhető, interoperábilis, újrafelhasználható) való megfelelésre. Az adatok megőrzésének és az ehhez szükséges infrastruktúra kialakításának fontos lépése volt az ingyenes, nyílt forráskódú *DataHub* nevű intézményi adattár (<https://datahub.hku.hk>) létrehozása. A kutatásiadat-kezelésért felelős munkacsoport minden egyes benyújtott adatkészlet esetén szerzői jogi és metaadat-ellenőrzést végez, továbbá meggyőződik

arról, hogy a nyilvánossá tett adatkészletek nem tartalmaznak beazonosítható szenzitív adatokat.

A jövőben szinkronizálni kívánják a tudományos teljesítménnyel kapcsolatos eszközöket és platformokat (intézményi publikációs repozitórium, adatrepozitórium, *DMPTool*, kutatási pályázatkezelő, *Open Journals System*, tudományometriai mutatók), adatvizualizációs labor létesítését tervezik, és a nagy adatok (*big data*) kezelése és tárolása céljából együtt kívánnak működni a kari adatközpontokkal. Szükségesnek látják továbbá a nyílt adatok koncepciójának népszerűsítését annak érdekében, hogy ösztönözzék a kutatási adatok letétbe helyezését, megosztását és újrafelhasználását a hongkongi tudományos közösségben.

(Koltay Tibor)

Lásd még 124, 133, 136, 180

Oktatás információellátása

155/2022

ISUSTER, Marcela Y.: From students to authors : fostering student content creation with Scalar. – Bibliogr. In: College & undergraduate libraries. – 27. (2020) 2–4., p. 133–148.

Tanulókbl szerzők: a hallgatói tartalom-előállítás támogatása a Scalar segítségével

Együttműködés -helyi; Felsőoktatási könyvtár; Információtechnológia; Oktatás információellátása

A szemináriumi dolgozat bevett értékelési formának számít, de nem mindig a legjobb választás, ha házi feladatról van szó. Strukturált formátuma megfojthatja a kreativitást, és gátolhatja az egyéb módszereket a tudás létrehozására. Annak érdekében, hogy választ adjanak ezekre a felvetésekre, egy kapcsolattartó (*liaison*) könyvtáros az oktatókkal együttműködve Scalar-projektek készítettett a hallgatókkal. A *Scalar* egy ingyenes és nyílt forráskódú publikációs platform, amely megkönnyíti a multimédiás digitális kutatási anyagok létrehozását, így kiváló platformot biztosít olyan magával ragadó interaktív vizuális esszék készítéséhez, amelyek túlléphetnek a tudományos élet keretein, és elősegíthetik a hallgatók tartalom-előállítását. Jelen esettanulmány a Scalar-feladatok kiosztásának több megismételt változatát

mutatja be, amelyeket hat tudományterület hét kurzusán, négy különböző oktatási módszert alkalmazva valósítottak meg. Az e módszerek hatékonyságában tapasztalt eltérések bizonyítékokkal szolgáltak az interaktív tantermi oktatás szükségességére, valamint a könyvtárosok és az oktatók közötti együttműködés előnyeire.

(Autoref.)

156/2022

SYMULEVICH, Allison – HAMILTON, Mark: Using open access institutional repositories to save the student symposium during the COVID-19 pandemic. – Bibliogr. In: Information technology and libraries. – 41. (2022) 1., p. 1–12.

Nyílt hozzáférésű intézményi repozitóriumok alkalmazása a hallgatói szimpóziumok megmentésére a Covid19-pandémia idején

Elektronikus könyvtár; Felsőoktatási könyvtár; Hozzáférhetőség; Információtechnológia; Megőrzés; Oktatás információellátása; Rendezvény

2020-ban a Covid19-járvány és az azt követő lezárások miatt a világ felsőoktatási intézményei távoktatást vezettek be. Emiatt a hallgatók tudományos bemutatkozását szolgáló hivatott szimpóziumok és konferenciák szintén az online térbe kényszerültek. A Longwood Egyetem és a Dél-floridai Egyetem (St. Petersburg campus) néhány hét alatt kidolgozta a megoldást a hallgatói szimpóziumok online megtartására, miközben arra törekedtek, hogy a jelenléti rendezvényekhez hasonló élményt nyújtsanak a résztvevőknek.

A szakirodalom tanúsága szerint a virtuális konferenciák egyik legfőbb hozadéka a rendelkezésre álló technológiák (*Canvas, YouTube, Zoom, Google Drive* stb.) kiaknázása, továbbá a regisztrációs díjak vagy az utazás jelentette korlátok megszűnése, ami elősegíti az információ demokratizálódását, mindazonáltal az interakció korlátozottsága jelentős hátrányt is képez. A hallgatók tantervi követelményeken túlmutató tudományos tevékenységének becsatornázása az egyetemek számára értékes lehetőséget jelent, amit a hallgatói tudományos konferenciák számának nemzetközi növekedése is alátámaszt. A hallgatók formális részvétele, illetve a személyes találkozásból kialakuló kapcsolati háló és tőke támogatóan hat a szakmai előmenetelre. A hallgatók tudományos ered-

ményeinek megőrzésében emellett növekvő szerepet játszanak az intézményi repozitóriumok is.

Mind a Longwood Egyetem, mind a Dél-floridai Egyetem St. Petersburg campusa a *bepress* cég *Digital Commons* platformját használja intézményi repozitóriumaihoz. A Longwood Egyetem eredetileg 2020. április 22-én tartott volna egy hallgatói tudományos és kreatív szimpóziumot, azonban a járványhelyzet miatt ezt egy háromnapos aszinkron eseményre alakították az intézményi repozitóriumba integrált *Intense Debate* kommentplatform segítségével. A résztvevők a könyvtár támogatásával feltölthették posztjeiket és videóikat, míg az előadó–néző interakciót a kommentelési funkció biztosította. A 200 előadás anyaga 2021. december 31-ig 16 190 oldalátogatást és 2541 videómegettekintést generált. A Dél-floridai Egyetem St. Petersburg campusa 2020. április 16-ára szervezte a hallgatók tudományos szimpóziumát. Az egyetem a személyes élmény megőrzésére törekedett, amit a repozitóriumban a posztjelek megtekinthetősége, valamint az audiovizuális és kommentelési funkció szolgált. Ez esetben is az *Intense Debate* szoftver beépítésére volt szükség az aszinkron interakció biztosításához. A kérdések megválaszolására az előadóknak két hétig volt lehetőségük. Az 55 előadás 2021. december 31-ig 2068 oldalátogatást és 1168 videó- és audiómegettekintést generált.

A vizsgált példák tapasztalatai alapján érdemes a szimpóziumot kezdettől fogva nyílt hozzáférésüként szervezni – volt előadó, aki későbbi publikálás okán végül csak az absztrakt közzétételéhez járult hozzá. A repozitóriumra való hivatkozhatóság szintén segíti a hallgatók tudományos pályakezdését. Egy esemény online térbe költöztetésekor elengedhetetlen a szervezői rugalmasság és a szervezeti egységek közötti együttműködés, valamint egy megfelelő jelentkezési felület (pl. *Canvas*, *Microsoft Forms*) használata. Végezetül nélkülözhetetlen az interakció (kérdés, hozzászólás) lehetővé tétele (lehetőleg moderálással), továbbá a rendezvény és a hallgatók tudományos eredményeinek népszerűsítése az egyetemen.

A jelenléti események visszatérésével az online állásból származó tapasztalatok felhasználhatók az egyre inkább elterjedő hibrid rendezvények szervezéséhez.

(Molnár Bence)

Lásd még 180

Közérdekű tájékoztatás

157/2022

ZÁBOJNÍK, Jakub: Možnosti knižnic v oblasti podpory zdravia. – Bibliogr. In: Knižnica. – 23. (2022) 1., p. 26–33. Res. angol nyelven

A könyvtárak lehetőségei az egészség támogatásának területén

Feladatkör; Használók képzése; Hátrányos helyzetű olvasó; Információs műveltség; Közérdekű tájékoztatás

Az egészség (a testi, lelki és szociális jóllét) témája mindig aktuális, amit a pandémia is megerősített, az egészségügyi információk terjedésének jelentőségére is felhívva a figyelmet. A könyvtárak az egészség támogatásában új szerepet, lehetőségeket kaptak, mivel a közösségek számára könnyen elérhetőek, nyilvánosak, rendelkeznek technológiai eszközökkel és internet-hozzáféréssel, továbbá értékteremtő és segítő funkciókkal bírnak a társadalom számára. Ezek nem csupán az orvosi szakkönyvtárakra, hanem általában a nyilvános közkönyvtárakra is jellemzőek – az egészség szempontjából is.

A járvány ideje alatt a könyvtárak alkalmazkodtak a lehetőségekhez, szolgáltatásaikat rugalmasan, az igényekhez alakították: fontos feladat lett a fertőtlenítés, a közvetlen kontaktus kerülése. A könyvtári weboldalak az intézkedésekről gyors tájékoztatást nyújtottak. Lehetőség nyílt arra is, hogy a köz- és felsőoktatási könyvtárak részt vegyenek a tesztelési folyamatban, mivel általában a közösségek szívében, sűrűn lakott helyeken találhatók. Máshol a könyvtárak oltópontként működtek. A könyvtárak felkészültek arra is, hogy részt vegyenek az oltásregisztrációban, a kérdőívek kinyomtatásában, segítsenek az adatok kitöltésében, az online jelentkezésben, főként olyanok esetén, akik nem rendelkeznek a megfelelő technológiával vagy készségekkel. Számos könyvtár szervezett (online) egészségügyi felvilágosító előadásokat. Tájékoztattak a közösségi médiában a friss információkról, a megváltozott szolgáltatásokról, a koronavírussal kapcsolatos fejleményekről. A közösségi felületek nemcsak az általános információk, hanem az egészséggel kapcsolatos tájékoztatás szempontjából is közvetítő csatornaként működtek. A járványügyi védekezésen túlmenően a könyvtárak hosszú távú szerepe is nélkülözhetetlen az egész-

ség támogatásában. Rendkívül fontos a felvilágosítás, képzések, oktatás biztosítása, ami összefügg az ún. egészségügyi írástudással: az egészségügyi információk keresése, értelmezése és felhasználása hozzájárulhat az egyének és közösségek egészséges életmódjához. Az egészségügyi írástudás a digitális környezetben valósul meg; fejlesztésére képzések, előadások, szemináriumok, webináriumok, workshopok stb. szervezhetőek.

A nyilvános könyvtárak az előregedő társadalomban egyre több kihívás elé néznek. Az idősek számára fontos az egészségügyi információkhoz való hozzájutás, az ehhez szükséges technológiai ismeretek elsajátítása. A könyvtárak a világon mindenütt felvállalták az ezredfordulót követő évtizedben az idősek oktatását, a korosztály digitális írástudásának fejlesztését, aminek rendkívül pozitív visszhangja lett.

Az egészségügyi írástudásra nem csak az idősebb generációknak van szükségük. A rosszabb szociális helyzetűek vagy kisebbségben élők többnyire egészségi problémákkal is küzdenek. Egy 2015-ös, 8 európai országban végzett kutatás szerint a megkérdezettek felének voltak egészségügyi írástudás-

sal kapcsolatos hiányosságai. A könyvtárhasználók képzése mellett a köz- vagy orvosi könyvtárosok számára is szerveznek egészségügyi információkkal kapcsolatos képzéseket. Ezeket a következőket lehet elsajátítani: közösségi és fogyasztói ismeretek, egészségügyi információk értékelése, kommunikáció, egészségügyi írástudás, továbbá technológiai, etikai és jogi kérdések.

A könyvtárak számos egészségügyi területhez kapcsolódhatnak, kiemelhetők például a függőséggel (alkohol- és drogproblémákkal) élőköt érintő szolgáltatási lehetőségek. Végezetül sok könyvtárban szerveznek stresszoldó foglalkozásokat (meditáció, jóga, kutyaterápia, egzotikus sportok, tánc stb.), ami szintén ide köthető.

Az egészséget támogató könyvtáraknak etikai és jogi (adatvédelmi) kérdések kezelésével is foglalkozniuk kell. Az egészség érzékeny téma, diszkrét párbeszédet, a magánélet tiszteletben tartását és nagyfokú bizalmat igényel. A könyvtáraknak, könyvtárosoknak tehát föl kell készülniük az egészség támogatásához nyújtott szolgáltatásokra.

(Prókai Margit)

Vezetés, irányítás

Általános kérdések

Lásd 129, 158, 163

Tervezés

Lásd 162, 172, 173

Munka- és rendszerszervezés, értékelés

158/2022

YEH, Shea-Tinn – ARTHAUD-DAY, Marnie – TURVEY-WELCH, Michelle: Propagation of lean thinking in academic libraries. – Bibliogr. In: The journal of academic librarianship. – 47. (2021) 3., 102357

A lean gondolkodás népszerűsítése a felsőoktatási könyvtárakban

Felsőoktatási könyvtár; Hatékonyság; Munkaelemzés; Rendszerelemzés; Vezetés

A közelmúlt gazdasági kihívásait követően elengedhetetlen, hogy a felsőoktatási könyvtárak megtalálják a módját, hogy fenntartsák szolgáltatásaikat. Számos folyamatfejlesztési módszertan létezik egy szervezet működési hatékonyságának és eredményességének növelésére. E módszerek közül a karcsúsító (*lean*) gondolkodás azért érdemel figyelmet, mert a fő hangsúlya jól illeszkedik a felsőoktatási könyvtárak küldetéséhez – az ügyfelek által meghatározott értékteremtéshez. Ez a cikk a *lean* gondolkodás filozófiáját, módszereit és a felsőoktatási könyvtárakra alkalmazható eszközeit ismerteti. A szerzők kidolgoztak egy úszósávós (*swim lanes*) folyamatértékelést a Kansasi Állami Egyetem Könyvtárának elektronikusforrás-menedzsment munkafolyamatáról, hogy

bemutassák, hogyan használható a *lean* gondolkodás a nem értékteremtő tevékenységek azonosítására. Egy szabványos költségvetési jelentést is elemeznek, hogy azonosítsák a digitális pazarlást, amely a gyarapítási tevékenységekből származó, nem értéknövelő adatokban nyilvánul meg.

(Autoref.)

Lásd még 134

Pénzügyi és gazdasági kérdések

Lásd 140, 173, 176

Személyzet

159/2022

WARREN, Kellee E. – SCOULAS, Jung Mi: Excessive workload in special collections public services librarianship : challenges, feelings, and impact. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 61. (2021) 3., p. 312–331.

Túlzott munkaterhelés a különgyűjtemények kutatószolgálatain: kihívások, érzések és hatások

Felsőoktatási könyvtár; Különgyűjtemény; Munkakör; Munkakörülmények; Munkapszichológia; Olvasószolgálat; Személyzet

A szerzők kérdőíves kutatás végeztek 2020-ban. Ennek előzménye egy 2019-ben lefolytatott vizsgálat volt, melynek két célja a különgyűjtemények szakképzettséget igénylő munkaköreinek álláshirdetések alapján történő elemzése és összehasonlítása, valamint azoknak a feladatoknak az azonosítása volt, amelyek túlterjednek a munkaköri leírásokon. Mindezt annak érdekében vizsgálták, hogy hozzájáruljanak a munkahelyi kiégés, valamint a munka és magánélet egyensúlya témájának diskurzusához. A kutatás nagy mennyiségű túlmunkára derített fényt. A szakirodalmi áttekintésből kiderül, hogy a könyvtárosok kiégésének egyik oka az intézmények krónikus létszámhiánya. A túlzott munkaterhek rossz közérzetet, alacsony munkamorált és elégedetlenséget okozhatnak, ami a munkahely egészére rossz hatással van. A munka és a magánélet egyensúlya nem könnyen megfogható fogalom: sok tényezőtől függ, és

a határ a kettő szféra között gyakran elmosódik. Az idő- és összpontosításiigényes munkát a könyvtáros szakemberek gyakran hazaviszik, ezzel megkurtítva saját szabadidejüket.

A jelen kérdőíves kutatás az egyesült államokbeli felsőoktatási könyvtárak keretében működő különgyűjtemények azon kutatószolgálattal (is) foglalkozó könyvtárosaira irányult, akik legalább három éve dolgoznak mostani munkakörükben. A vizsgálatnak három célja volt: 1. azonosítani a munkaköri leírásban szereplő feladatokon felüli kötelezettségeket; 2. felderíteni, hogyan kezelik ezeket a szakkönyvtárosok; 3. feltérképezni azokat a hatásokat, melyeket a túlmunka gyakorol a munka-magánélet egyensúlyra és a produktivitásra. A kérdőív feleletválasztós és nyitott kérdésekből állt, 2020. április és június között gyűjtötték be a válaszokat. A beérkezettek közül összesen 91 értékelhető kérdőívvel dolgoztak. A munkakörök és az azon túlnyúló feladatok osztályozására az *Association of College and Research Libraries* (ACRL) régikönyves szekciójának (*Rare Books and Manuscripts Section*) különgyűjteményi könyvtáros kompetenciákról szóló útmutatóját használták. A túlmunka hatásait tartalom-elemzés segítségével határozták meg a válaszokból. A kitöltők többségében fehér (81%), könyvtáros MA diplomával rendelkező (57%) nők (72%) voltak. Munkakörük és képesítési besorolásuk szerint három nagy kategóriába sorolták őket: szakértő (*expert level* – 32%), szakképzett (*skilled level* – 60%) és egyéb munkatárs (*staff level* – 8%). Azok a feladatok, amelyekre a szakkönyvtárosok számítottak a munkakör alapján, és azok, amelyeket ténylegesen végezniük kell, nincsenek teljesen átfedésben. Például sokkal többen jelölték meg a referenszt általuk elvárt feladatként, mint ahányan a tényleges feladatok között, ezzel szemben az információtechnológia nagyobb számban jelent meg a tényleges feladatok listájában. A válaszadók nagy többsége (80%) gondolta úgy, hogy a napi munkája lényegesen tágabb körű, mint ami a munkaköri leírásban szerepel, és ez a válaszadók több mint felében (56%) negatív érzeteket keltett (túlterheltség, stressz, boldogtalanság). 11% gondolkodott az állás elhagyásán. A többletmunkák nagy része a státuszok csökkenése miatt hárul a munkatársakra. Nem ritka, hogy egy szakkönyvtáros határozatlan ideig két munkakört lát el. Többen arról számoltak be, hogy az eredeti munkakörük – hivatalosan vagy nem hivatalosan – folyamatosan bővült, egészen addig, hogy az alapfeladataikkal már alig van idejük foglalkozni.

A munkaköri feladatokon felüli teendők hatása megjelenik a munkaidőn túli munkaórák kényszerében, a befejezetlen vagy késedelmes feladatteljesítésben, a rövid és hosszú távú munkák közti kétes eredményű egyensúlyozásban, a frusztráció, stressz, szorongás, kimerültség érzetében és a gyakornokok, munkatársak, hallgatók által végzett munka időigényes ellenőrzéséből fakadó nyomásban. (Ezek mindegyikére szemléletes példák olvashatók a résztvevők válaszaiból.) A többletmunka csökkentését legtöbbször a vezetői felelősség körébe sorolják, megoldását több munkatárs, több adminisztratív segítség, magasabb fizetés megadásával képzelik el.

Nincs kellőképpen feltárva, de létezik pozitív stressz is. Ez azoknál jelentkezik, akik az új feladatokat kihívásként értékelik, szívesen tanulnak új dolgokat. Ám jellemzőbb a kihasználtság érzése, mely kiegészítést és gyenge munkamorált eredményezhet.

Munkahelyi EDI (*Equity, Diversity, and Inclusion* – egyenlőség, sokszínűség és befogadás) kezdeményezésekről a válaszadók 84%-a számolt be, 78% már részt is vett ilyenben. Saját részvételükkel kapcsolatban sokféle akadályt soroltak fel, melyek közül 42%-ban az időhiányt jelölték meg legfőbb tényezőnek. Nagyon sok intézmény küzd létszámihiánnyal. A vizsgálat nyomán felmerülő kérdések: hogyan tudják a könyvtárvezetők orvosolni ezt a problémát? Képesek lennének-e az érintett intézmények és szakemberek a szolgáltatások csökkentését elfogadni a kiegészítés érdekében?

(Fazokas Eszter)

Marketing, közönségkapcsolatok

160/2022

GOEDERT, Kyle H.: #PowerInNumbers : how digital libraries use collaborative social media campaigns to promote collections. – Bibliogr. In: Journal of web librarianship. – 15. (2021) 4., p. 195–218.

#EgységbenAzErő, avagy hogyan használják a digitális könyvtárak az együttműködésen alapuló közösségimédia-kampányokat a gyűjtemények népszerűsítésére?

Elektronikus könyvtár; Kommunikáció -használókkal; Közgyűjtemény; Marketing

A közösségi média lehetőséget kínál a digitális könyvtárak számára, hogy népszerűsítsék a gyűjteményeiket, de ennek ellenére az intézmények ritkán működnek együtt egymással a közösségi platformokon. Jelen tanulmány az amerikai szövetségi kormányzati levéltár, a *National Archives and Records Administration* (NARA) minden hónap első péntekén rendezett közösségimédia-kampányának, az *#ArchivesHashtagParty*nak a hozadékait vizsgálja. ANARA 2017-ben indította az *#ArchivesHashtagParty* kampányt: az első alkalommal több mint 200 intézmény csatlakozott, és bár eredetileg a projekt hosszát csak hat hónapra tervezték, a hatalmas sikernek köszönhetően az állandó közösségimédia-stratégia részévé vált. A 2021. június 22-i állapot szerint 1240 intézmény vesz részt rendszeresen az *#ArchivesHashtagParty*ban.

A kutatás arra a kérdésre kereste a választ, nő-e a felhasználók aktivitása a kampány hatására, valamint kapcsolatba lépnek-e egymással a kampány idején a részt vevő szervezetek (digitális könyvtárak, levéltárak, különgyűjtemények). Ennek érdekében a 2021. áprilisi kampányt vizsgálták a *Twitter*en. (Az aktuális *#ArchivesHashtagParty* mindegyik hónapban rendelkezik egy egyedi *hashtaggal*, tematikával is – a kutatás az áprilisi *#ArchivesTipOfTheHat* [kb. *LevéltáriEmeljükKalapunk*] *hashtaget* követte nyomon.) Az analitikus adatok kinyerésére a *TrackMyHashtag* elemzőeszközt használták. Ez információt szolgáltat az egyes *tweetekről* (URL, közzététel ideje, tartalom, típus) és a felhasználókról (név, felhasználónév, bemutatkozás, hitelesítési státusz, profil URL, követők és követések száma, profil létrehozásának dátuma). A szoftver által nem biztosított egyéb adatokat manuálisan gyűjtötték össze a kampány idején. Mivel az esemény 2021. április 2-án volt, a különböző időzónákat figyelembe véve az *#ArchivesTipOfTheHat* *hashtag* nyomon követése április 1. 15:00 órától április 3. 23:00 óráig tartott. Mindenkit megvizsgáltak, aki a *hashtaget* használta, és két kategóriába sorolták őket: „könyvtári felhasználó” (könyvtárak, múzeumok, levéltárak, különgyűjtemények, oktatási intézmények, történelmi társaságok) és „normál felhasználó” (nincs kapcsolata ilyen típusú szervezetekkel). Az azonosítás manuálisan történt, ugyanis a normál felhasználók között is akadtak hitelesített státusszal rendelkezők, míg sok könyvtárnak nem volt hitelesített fiókja.

A vizsgált időszakban az #ArchivesTipOfTheHat hashtaget 3291 tweet használta, amit 1523 felhasználó posztolt. A tweetek 10 249 822 felhasználó idővonalán jelentek meg, összesen 61 632 901 alkalommal. A tweetek 88,7%-át péntek 12:00 és 00:00 között posztolták; a hashtag pénteken 15:00-kor volt a legaktívabb, ekkor 421 posztban jelent meg. A legtöbb interakciót (hozzászólást, retweetet) a *John F. Kennedy Presidential Library*, a *Jimmy Carter Presidential Library*, a *National Archives*, a *Getty Museum* és a *Franklin D. Roosevelt Presidential Library* kapta. A résztvevők közül a normál felhasználók száma (1158) jelentősen nagyobb volt, mint a könyvtári felhasználóké (365). A posztok 59,7%-át normál felhasználók írták, az ő posztjaik elsöprő többsége (97,1%) retweet volt, a többi (2,1% és 0,8%) tweet és hozzászólás. Ez azt jelzi, hogy a normál felhasználók elsősorban reagáltak a tartalmakra, nem pedig létrehozták azokat. A könyvtári felhasználók posztolták az eredeti tweetek 98,1%-át, ám nemcsak saját tartalmat hoztak létre, hanem más intézmények tweetjeire is reagáltak, ezzel is segítve egy online közösség létrehozását.

A kampány hozadékainak számszerűsítésére megvizsgálták a befektetések megtérülési rátáját (*Return On Investment*, ROI). Ha a posztokra érkezett reakciók számát tekintjük, még a kisebb intézmények is 5–10-szeres megtérülést – és így az elérésük megsokszorozódását – könyvelhették el; ha pedig az új

követők számát vizsgáljuk, itt is minden esetben növekedést tapasztalunk a kampány után.

Az együttműködésen alapuló hashtag-kampányok előnye, hogy a felhasználóknak nem kell ismerniük a különböző közgyűjtemények fiókjait, elég az is, ha csak tudnak a hashtagről, vagy valamelyik ismerősük megosztja azt. Még a legkisebb intézmények Twitter-fiókjainak is nagymértékben megnövekedett az elérése az áprilisi #ArchivesHashtagParty nyomán, alátámasztva azt a feltevést, hogy a közösségi média képes növelni a gyűjtemények láthatóságát. Arra is több példa volt, hogy a könyvtári felhasználók átvettek egymástól tartalmakat vagy ötleteket, illetve megosztották egymás tweetjeit vagy hozzászólást írtak azokra. A kampány alatti efféle közösségimédia-interakciók egyszerűek és nem igényelnek nagyfokú tervezést, aminek köszönhetően bármekkora méretű és költségvetésű intézmény profitálhat belőlük.

Az #ArchivesHashtagPartyhoz hasonló sikeres kollektív közösségimédia-kampányok jellemzője, hogy kiemelik a gyűjteményt és felkeltik iránta az érdeklődést, továbbá „könnyedebb” témákkal alacsony részvételi korlátokra törekszenek, ami lehetővé teszi a bekapcsolódást bárki számára, és a „digitális szájhagyomány” és a láncreakció-szerű terjedés révén megsokszorozza a felhasználók elérését.

(Németh Alexandra)

Lásd még 141, 156

Felhasználók és használat

Általános kérdések

161/2022

HARRIS, Kayla – BEIS, Christina A. – SHREFFLER, Stephanie: Citizen web archivists : applying web archiving as a pedagogical tool. – Bibliogr. In: Journal of electronic resources librarianship. – 33. (2021) 4., p. 262–272.

Közösségi webarchiválók: a webarchiválás alkalmazása pedagógiai eszközként

Állományalakítás; Felsőoktatási könyvtár; Használó; Használók képzése -felsőoktatásban; Megőrzés; Web

A webarchiválás kapcsán fontos felhívni a felsőoktatási alapképzésben részt vevők figyelmét is arra, hogy mennyire tűnékenyek a weben tárolt információk. Az Ohio államban működő Daytoni Egyetem könyvtárosai és levéltárosai egy tanterven kívüli programot indítottak *Állampolgári webarchiválás (Citizen Web Archiving)* címmel, melyben felhívják a hallgatók figyelmét a webarchiválás jelentőségére, bemutatják a számukra, hogy az intézmény keretei között milyen eredményei vannak a webarchiválási tevékenységnek, milyen etikai alapelveket kell szem előtt tartani az internetről származó információk gyűjtése köz-

ben, illetve miként tudnak ők maguk részt vállalni e tevékenységben.

Az intézményben a közjót és a helyi egyetemi közösséget szolgáló, szociális támogatásért is elszámolható projektek nagy hagyományokkal bírnak: ebbe a sorba illeszkedett be a webarchiválással kapcsolatos kezdeményezés is, amelyet a koronavírus-járvány miatt online formában valósítottak meg. A hallgatók egy *LibWizard* nevű oktatási felületen (https://udayton.libwizard.com/f/citizen_web_archiving) szöveges útmutatók, weboldalak és videoanyagok segítségével sajátíthatták el a webarchiválással kapcsolatos alapismereteket, melyek ellenőrzése is ugyanezen a felületen történt. Az interaktív tananyag fejlesztői aktuális társadalmi, politikai témák webes visszhangjának felvillantásával is érzékeltetni próbálták azt, hogy a történelem mennyire a saját szemünk előtt alakul, és mennyire sérülékenyek azok a webes források, melyeknek a mentéséről gondoskodni kell. Terítékre kerültek a webarchiválás során felmerülő etikai és szerzői jogi dilemmák is. Az oktatóanyag végén a résztvevők gyakorlati archiválási feladatot kaptak: le kellett menteniük egy általuk fontosnak tartott oldalt „a közjó érdekében” az *Internet Archive* számára a *Save Page Now* funkció segítségével. A programban szándékosan nem határozták meg a történeti jelentőség fogalmát, ehelyett a közösségek és az egyének egyedi nézőpontjaira helyezték a hangsúlyt. Az utolsó kérdéssorban a hallgatókat magukat biztatták arra, hogy indokolják választásaikat, illetve fejték ki véleményüket az állampolgári webarchiválásról. A 2020 őszi elérhető oktatóanyagot 1343 diák végezte el, rögtön az első napon 100-an. Ami a résztvevők által archivált weboldalakat illeti, az első három leggyakoribb kategória a „társadalmi aktivizmus”, a „vallás” és a „hírek” volt. (Az egyetem katolikus szellemiségben működik.) 97,5% válaszolta azt, hogy fontos, hogy a nagyközönség is aktívan részt vállaljon a webarchiválásból.

Az *Állampolgári webarchiválás* program ezáltal megfelelt az egyetem átfogó tantervi céljainak (közösségi gondolkodás, kritikai szemlélet), igazolva, hogy a webarchiválás pedagógiai eszközként is alkalmazható. Sikerült tudatosítani a hallgatókban, hogy a ma archivált anyagok a jövő fontos történeti forrásai, és amit ma feltesznek az internetre, az dokumentálja az egyén látásmódját a jövő számára, és mint ilyen, értékkel bír. Az állampolgári webarchiválás erősíti az egyéni szerepvállalást a kulturális örökség sokszínű megőrzésében. Ezen a tanterven kívüli programon keresztül a hallgatók megtanulhatták, hogy a

webarchiválás nem kizárólag közgyűjteményi feladat: a jelen webes lenyomatainak gyűjtése közös társadalmi felelősségünk, melybe önkéntesként bárki bekapcsolódhat.

A jövőben hasznos lenne célzottabban bevonni a hallgatókat az egyetemi könyvtár *Archive-It*-tel zajló webarchiválási tevékenységébe, amihez jobban meg kell őket ismertetni az egyes részgyűjtemények gyűjtőkörével.

(Németh Márton)

Lásd még 125

Használat- és igényvizsgálat

162/2022

BROWN, Jennifer A. Scott: Developing a needs assessment plan : a practical guide for public libraries. – Bibliogr. In: Public library quarterly. – 40. (2021) 6., p. 557–569.

Igényfelmérési terv kidolgozása: gyakorlati útmutató közkönyvtárak számára

Felmérés; Igény; Közművelődési könyvtár; Módszertani útmutató; Tervezés

Az amerikai Virginia államban működő *Suffolk Public Library*ben közösségi tanulási menedzserként tevékenykedő szerző cikkében a használói igényfelmérés megtervezésének és kidolgozásának hatlépéses folyamatát mutatja be. A közkönyvtárak szolgáltatásainak fejlesztésére nem létezik egy minden könyvtár számára érvényes megközelítés, hiszen a különböző adottságok, a szolgáltató közösség eltérő összetétele nagymértékben befolyásolja a folyamatot. Ezért a szolgáltatások fejlesztésekor a közösségre való odafigyelés, az adatok és információk gyűjtése, a társadalmi trendek figyelemmel kísérése szükséges ahhoz, hogy az erőforrásokat jobban kihasználó, a közösség általános jólétére is kiható projektek valósuljanak meg. Ehhez pedig fel kell mérni az igényeket.

Az idézett szakirodalom alapján az igényfelmérés az igények azonosításának, a prioritások meghatározásának, az igényeken alapuló döntések meghozatalának, az erőforrások elosztásának és a fontos igények mögött meghúzódó problémák megoldására irányuló szervezeti intézkedések végrehajtásának folyamata (Altschund & Kumar, 2010). A szakemberek a legtöbb tervezési alapú területen (pl. építészet, oktatás-tervezés) alkalmazzák az igényfelmérést. E tervezési

(*design*) modellek alapelvei a következő fázisokra vezethetők vissza: elemzés, tervezés, fejlesztés, megvalósítás, értékelés (*Analysis, Design, Development, Implementation, Evaluation – ADDIE*). Az igényfelmérések nemcsak az igényeket azonosítják, hanem azt a szakadékot is, amely a könyvtár jelenlegi és vágyott állapota között tátong. Ezt a szakadékot cselekvési tervekkel lehet áthidalni.

A szerző az igényfelmérés kidolgozására és elvégzésére ugyanazt a hat lépést ajánlja egy széles körű és egy szűkebb területet vizsgáló felmérés esetén is. A folyamat *első lépése* a probléma azonosítása, azaz a kérdésfeltevés. Mi az, amit meg akarunk tudni? Milyen információk lennének hasznosak a közösség jobb megismeréséhez? Az egyes területek feltérképezéséhez feltehetjük többek között az alábbi kérdéseket: Milyen a település jelenlegi demográfiai összetétele? Hogyan szeretnek a tizenévesek információt kapni? Milyenek a település gazdasági kilátásai? A felhasználók hogyan választanak olvasmányt? Milyen technológiát vásároljon a könyvtár a következő évben? Milyen hozzáférési akadályokkal kell szembenéznie a közösségnek? Ha egy kérdéskör túl tág, akkor érdemes több kérdésre bontani.

A kérdések azonosítása után *második lépésként* át kell gondolni, hogyan szerezzük meg a válaszokat, azaz milyen adatgyűjtő eszközöket használjunk. A szerző a teljesség igénye nélkül öt általánosan használt adatgyűjtési eszközt sorol fel (nyers adatok, felmérés, megfigyelés, interjú, fókuszcsoporthoz), kiegészítve azok meghatározásával és használati példákkal. Így a nyers adatok mindig mennyiségi (számszerű) adatok, amelyek segítenek meghatározni a közösség összetételét, célcsoportokat azonosítani, rámutatni olyan igényekre, amelyek megnöttek valamilyen létező szolgáltatás iránt, vagy azonosítani azokat a területeket, ahol a kínálat és a kereslet nem találkozik. Példa a nyers adatokra a kölcsönzési statisztika, a rendezvények látogatottsága, a demográfiai információk, valamint az iskolai eredmények.

Harmadik lépésként az adatgyűjtési terv kidolgozása javasolt. Végig kell gondolni, hogy az adatgyűjtés milyen célcsoportra irányul, annak érdekében, hogy az adatgyűjtő eszközöket megfelelő módon alkalmazzuk, és a felmérésre fordított idő és erőforrások a lehető legjobban megtérüljenek. Az adatgyűjtési terv az alábbi adatokat tartalmazhatja: a feltenni kívánt kérdések (pl. milyen eszközökre lenne szükség a kialakítandó *makerspace*-ben?); a kérdéshez kapcsolódó információs szükséglet (pl. a közösség véleménye arról, hogy mit használnának és mihez szeretnének

hozzáférni a *makerspace*-ben); a célközönség, vagyis hogy kiktől szerezhető be az információ (pl. a könyvtár jelenlegi használói, nem könyvtárhasználók); az alkalmazni kívánt adatgyűjtő eszközök (pl. igényfelmérés, interjú, fókuszcsoporthoz).

Miután definiáltuk, hogy milyen információra van szükség a meghatározott kérdések megválaszolásához, valamint azonosítottuk azt a célközönséget, amely alkalmas arra, hogy megválaszolja ezeket a kérdéseket, *negyedik lépésként* elérkezett az ideje a terv végrehajtásának és az adatgyűjtés elvégzésének. *Az ötödik lépés* az adatelemzés. Az adatgyűjtés után fontos, hogy megvizsgáljuk az adatokat, és meghatározzuk, hogy mit jelentenek. Ebben segítségünkre lehet, ha felteszünk magunknak bizonyos kérdéseket, többek között: Melyek azok a központi témák, amelyek végighúzódnak az adatokon? Mi jelenik meg leghangszúlyosabban? Mi jelenik meg legkevésbé? Mi hiányzik? Milyen következményekkel járnak a feltárt információk? Vannak-e további kérdések? Vannak-e kiugró értékek? Vajon mit árul el ez az összegyűjtött adatokról?

Végezetül – *hatodik lépésként* – át kell gondolni, hogy mit szeretnénk tenni az összegyűjtött adatokkal, információkkal. Hogyan tudjuk felhasználni azokat egy stratégiai vagy cselekvési terv kidolgozásához annak érdekében, hogy a szervezet az ideális állapot felé mozduljon el?

A szerző azzal a gondolattal zárja a tanulmányát, hogy szükséges lenne a könyvtárak által jelenleg használt módszerek azonosítása és hatékonyságuk vizsgálata, valamint a más területeken alkalmazott módszerek megismerése, majd ezek alapján a jelenlegi módszerek körének kiszélesítésével könyvtárspecifikus modell(ek) kialakítása. További kutatásoknak kell irányulniuk a megvalósíthatóság és a hatékonyság tesztelésére különböző közösségekben és különféle típusú könyvtárakban.

(Juhász Réka)

163/2022

CARLSSON, Håkan – TORNGREN, Tore: Understanding library users via surveys and other methods—best practices for evidence-based library development. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 60. (2020) 8., p. 925–944.

A könyvtárhasználók véleményének feltérképezése felmérésekkel egy egyéb módszerrel: jó gyakorlatok a bizonyítékalapú könyvtárfejlesztéshez

Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Hatékonyság; Könyvtártudományi kutatás; Nemzetközi helyzetkép

A cikk szerzői 2017-ben felmérést végeztek az Európai Tudományos Könyvtárak Szövetsége (LIBER) felsőoktatási könyvtárai körében. Arra keresték a választ, hogyan alkalmazzák a tagkönyvtárak az általános használói felméréseket és egyéb használói „input”-okat, az ezekből nyert információkból milyen tudásra tesznek szert, és a felméréseket milyen cselekvések követik a szolgáltatásfejlesztés érdekében. A könyvtártudományi szakirodalomban már az 1990-es években megjelent a minőségmenedzsment fogalma, továbbá a gyűjteményközpontú szemléletet felváltotta a használóközpontúság. A minőségbiztosításnak több eszköze lehet: használói felmérések, a statisztikák elemzése, etnográfiai módszerek (pl. megfigyelés, interjú, fókuszcsoport), valamint közgazdasági módszerek. A fentiek közül az általános használói felmérések olcsó, megbízható és hatékony eszközt jelentenek ahhoz, hogy megismerjük a használók nagyobb csoportjainak véleményét. A felmérések időbeli és térbeli összehasonlíthatóságát (*benchmarking*) szolgálja példának okáért a LibQUAL rendszere, amelyet számos európai könyvtár is átvett az amerikai Tudományos Könyvtárak Szövetségétől (ARL).

A cikkben ismertetett kutatáshoz 2017 májusa és júniusa között a LIBER-tagok közül az összes felsőoktatási könyvtárat megkeresték (308 db). 127-en töltötték ki az angol nyelvű online kérdőívet. (Reprezentativitás tekintetében Észak-Európa az arányosnál nagyobb súllyal szerepelt, amit Nyugat-Európa követett.) Arra a kérdésre, hogy az elmúlt négy évben végeztek-e általános használói felmérést a könyvtár egészében vagy egy részében, 77% válaszolt igennel. (A nagykönyvtárak körében ez az arány magasabb volt, ahogy a bölcsész- és társadalomtudományokat kiszolgáló könyvtárak körében is.) A használói felmérést nem végzők jellemzően a források hiányára hivatkoztak, valamint arra, hogy amúgy is napi kapcsolatban állnak a használóikkal. Azok közül, akik végeztek ilyen felmérést (98 könyvtár), az intézmények közel fele utoljára az előző évben tette, negyedük két évvel korábban, 10 könyvtár három éve, 13 pedig négy éve. 42% saját maga dolgozta ki a kérdőívet, 22% az egyetemmel közösen készítette el azt, 23% a LibQUAL platformját használta, 4% esetében más külső szervezet kérdőívét használták, 5% más belföldi könyvtárakkal működött együtt, 3% pedig a nemzeti könyvtár felmérésére támaszkodott.

(Régiók szerint vizsgálva: Észak-Európában volt a leggyakoribb a LibQUAL alkalmazása, míg Kelet-Európa válaszadó könyvtárai egyáltalán nem éltek ezzel a lehetőséggel.)

Ami a felmérések után tett lépéseket illeti, a 98 könyvtár 71%-a írt jelentést, 69% azonosított szükséges lépéseket a változashoz, 55% tartott prezentációt a vezetőségnek, és 54% eszközölt ténylegesen változtatásokat. (A LibQUAL-t alkalmazók és a nagykönyvtárak nagyobb arányban, az anyaegetem felméréseit használók és a kiskönyvtárak kisebb arányban hajtottak végre változtatásokat.) Ezek eredményeit 30% kísérte figyelemmel, míg mindössze 19% végzett követő vizsgálatot is.

Milyen fejlesztések történtek a könyvtárakban az általános használói felmérések nyomán? A leggyakoribb válaszok a következők voltak: több tanulohely elérhetővé tétele, új kommunikációs stratégiák kidolgozása sajátos célcsoportoknak, a webes jelenlét újratervezése, bővített dokumentumkínálat, az e-dokumentumok mennyiségének növelése, a nyitvatartási idő meghosszabbítása. Azaz a használói felmérések eredményei jellemzően valamely már létező szolgáltatás kiterjesztését tették lehetővé, új stratégiai területek kijelölésére ez a módszer kevésbé alkalmas. Azt is megkérdezték, hogy a könyvtárak használtak-e egyéb eszközöket a használók véleményének feltérképezésére. Azok a könyvtárak, amelyek készítették általános használói felmérést, hajlamosabbak voltak további módszerek alkalmazására. A legtöbben a könyvtár honlapján lévő „Javaslatok” menüpontot, valamint a fokozatos fejlesztést támogató rendszert jelölték meg; a legkevésbé választ a könyvtári minőségmenedzsment-rendszer és a *balanced scorecard* módszer kapta. A kiskönyvtárak előnyben részesítették a fizikai könyvtárpépületben végezhető eljárásokat, a nagyok ellenben gyakrabban alkalmaztak indikátorokat. Az is világossá vált, hogy a könyvtárosok megítélése szerint egyes célcsoportokat könnyebb elérni, mint másokat (a hallgatókat könnyebb elérni, mint az oktatókat).

A használói felmérések egyik lehetséges hozadéka a könyvtár erősségeinek azonosítása a bizonyítékalapú önkép részeként. A kutatók arra is kíváncsiak voltak, milyen erősségekre világítottak rá az egyes könyvtárak használói a felmérésekben. A leggyakoribb válaszok a következők voltak: tanulótér, nyitvatartási idő, információs műveltségi oktatás, kutatószolgálat, széles körű hozzáférés az e-tartalmakhoz, hatékony keresőrendszer, odafigyelés a közösségi médiára. Érdekes összefüggés, hogy azok a válaszadók, amelyek

a UX (*user experience*) vagy a folyamatfeltérképezés (*process mapping*) módszerét alkalmazták, több – használók által azonosított – erősséget soroltak fel. Mennyire voltak elégedettek a könyvtárak saját felmérési módszereikkel? A válaszok tanúsága szerint összességében minden módszert megfelelőnek találtak, a leghatékonyabbnak pedig a UX és a folyamatfeltérképezés módszereit (is) alkalmazók tartották saját választásukat.

Tanulásképpen megfogalmazható, hogy a használói „input” felmérésére és a cselekvés előkészítésére nem mindegyik módszer egyformán alkalmas. Más lehet „kézreálló” egy kisebb és egy nagyobb könyvtár számára, ahogy más alkalmas a fenntartó meggyőzésére vagy a szolgáltatásfejlesztés megalapozására. Az általános használói felmérések hatékonyak ugyan, de megvannak a maguk korlátai. Korábbi tanulmányokkal egyetértve a kutatás végkövetkeztetése azt javasolja, hogy a használók véleményét minél sokrétűbben tükröző összképhez érdemes először egy általános használói felmérést végezni, majd analízis és/vagy a használókkal való közeli interakción alapuló (etnográfiai) módszerek segítségével elmélyíteni a tudásunkat. Végezetül a jelentések írása kulcsfontosságú lépés a felmérések szolgáltatásfejlesztésre való váltása során.

(Szabó Piroska)

164/2022

UDARCEVA, Ol'ga Mihajlovna: Virtual'naâ geografiâ posetitelej bibliotečnyh sajtoj. – Bibliogr. In: Naučnye i tehničeskije biblioteki. – (2021) 12., p. 91–108.

Res. angol nyelven

A könyvtári honlapok látogatóinak virtuális földrajzi megoszlása

Felmérés; Használó; Honlap; Információtechnológia; Szolgáltatások használata

Az internetes térben folyó könyvtári munka értékelése a könyvtár honlapjának elemzésével kezdődik. Általában a honlap fogadja először a látogatót, tájékoztatja a forrásokról és a szolgáltatásokról. A *web analytics*-eszközök megjelenésével új lehetőségek nyíltak a látogatók virtuális földrajzának felmérésére. A honlap látogatottságának webanalitikai eszközökkel történő rendszeres vizsgálata lehetővé teszi a látogatók részletes megismerését és csoportosítását aktivitásuk, nemük és koruk, a területi különbségek és

egyéb paraméterek szerint. Ahhoz, hogy a könyvtár szolgáltatásai és a honlap tartalma megfeleljen a követelményeknek, ismerni kell a virtuális használókat. A szakirodalomban megjelent publikációk szerzői a látogatók földrajzi helyének meghatározásához általában hagyományos módszereket (megfigyelések, kérdőívek, interjúk) alkalmaznak. A használó viselkedésének megértéséhez és tevékenységének irányításához egyes kutatók a különböző nemzedékek (Z, Y, X stb.) tulajdonságait vizsgálták, mások a születési dátum szerint osztályozták a generációkat, vagy felhívták a figyelmet az új generációk (digitális bennszülöttek) információs igényeire.

A szerző kutatásának célja a különböző könyvtári honlapokat látogatók virtuális földrajzi megoszlásának felbecsülése és a célközönség meghatározása volt. Első lépésként 11 különböző típusú könyvtár honlapjainak (köztük a novoszibirszki akadémiai könyvtár, a GPNTB SO RAN) adatait gyűjtötte össze a *Ándeks.Metrika (Yandex.Metrica)* webanalitikai eszközével. A második lépésben a hangsúly a látogatottsági mutatókon volt (látogatások; felhasználók; új és visszatérő látogatók, összevetve a látogatásaik számával; a megtekintés mélysége; a honlapon való tartózkodás átlagos ideje; a látogatók földrajzi megoszlása világ- és regionális szinten, valamint nemek és korosztály szerint). A kutatási célok elérésére a következő módszerek szolgáltak: a látogatók felosztása újakra és visszatérőkre; a visszatérő oroszországi és regionális látogatók lojalitásának felbecsülése; a nemi és korosztálybeli hovatartozás elemzése; az aktív közönség meghatározása a lojalitási mutató magas értékei alapján; a célközönség összetételének meghatározása.

Az online felhasználók földrajzi megoszlását vizsgálva közvetlen kapcsolatot találtak a könyvtárak offline szolgáltatásaival. A GPNTB SO RAN honlapja orosz és angol nyelvű verziót tartalmaz, a honlapot 2019-ben 171 országból keresték fel; a többi honlap csak orosz nyelvű volt. A legtöbb látogató Oroszországból, 6 FÁK-tagországból, az USA-ból, Németországból és Hollandiából származott. A látogatások időbeli megoszlása: az oroszországi látogatók a nappali órákban, főleg 11 és 16 óra között aktívak, a GPNTB SO RAN esetében inkább délután; éjszaka általában külföldről keresik fel a honlapokat. Regionális szinten vizsgálva azok a régiók vezetnek, amelyekben az adott könyvtár található; ezeknek és a szomszédos régióknak a használói nagyon lojálisak, alacsony az abbahagyott keresések száma, hosszabb a honlapon töltött idő, és nagyobb a megtekintés mélysége.

A célközönség vizsgálata azt mutatta, hogy a honlapokat 90–99%-ban új látogatók keresik fel, ugyanakkor cél a visszatérő látogatók számának növelése is. Ez utóbbiak esetében is igazolódott, hogy arányuk 5–15%-kal magasabb azokban a régiókban, ahol a könyvtár offline tevékenységet folytat. A nemek szerinti megoszlás függ a könyvtár típusától: sokkal több nőnemű látogatója van a gyermekkönyvtárak honlapjainak (férfiak: 17–20%), kisebb a különbség a tudományos és a közkönyvtáraknál (férfiak: 24–31% és 29–39%). A látogatók 87,8%-a tölt 5 percnél kevesebb időt a honlapokon (ezen belül a nők többet). Korosztályt vizsgálva a legtöbben az Y és az X generációhoz tartoznak, lojalitásuk a regionális könyvtárak esetében a legmagasabb.

Összegezve: a könyvtári honlapok célközönségét főleg a könyvtár székhelyén élő nők képezik, kivétel a GPNTB SO RAN, ahol a helyi 18 és 34 év közötti férfiak jelentik ezt a csoportot. Ugyanakkor a könyvtárak honlapjai általában politematikusak, ezért a látogatók összetétele meglehetősen heterogén.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 134, 139, 144, 152

Olvasás

165/2022

GRIMES, Neil: Real Men Read – A library led reading initiative program. – Bibliogr. In: College & undergraduate libraries. – 28. (2021) 1., p. 105–118.

Az Igazi Férfiak Olvasnak: egy könyvtár által vezetett olvasásnépszerűsítő program

Általános iskolás; Együttműködés -helyi; Ifjúság nevelése olvasásra; Kapcsolat intézményekkel; Közművelődési könyvtár; Olvasás; Óvodás

Az Igazi Férfiak Olvasnak (*Real Men Read*) kezdeményezés célja az volt, hogy lehetőséget biztosítson a Pre-K-6 osztályos [4–12 éves] kisiskolásoknak, különösen a fiúknak arra, hogy olyan férfi mentorokkal találkozzanak a William Paterson Egyetem közösségéből, akik szeretik az olvasást és a tanulást. A mentorok életkoruknak megfelelő könyvekből olvasnak fel Észak-New Jersey iskolai körzeteiben a Pre-K-6 osztályosoknak [nagy csoportosoknak és 1–6. osztályosoknak]. A kezdeményezést a David és

Lorraine Cheng Könyvtár szervezte, és az egyetem pedagógiai főiskolájával együttműködve mentorokat kerestek és helyeztek el a közeli iskolákban. A sikeres projekt a mentorokat különböző iskolákba vitte, és pozitív visszhangot váltott ki az összes érintett általános iskolai osztályból.

(Autoref.)

Lásd még 166, 171, 175

Olvasáskutatás

166/2022

LIZUNOVA, Irina V. [et al.]: Reading on paper and screens: advantages, disadvantages, and digital divide. – Bibliogr. In: Annals of library and information studies. – 69. (2022) 1., p. 34–43.

Olvasás papíron és képernyőn: előnyök, hátrányok és a digitális szakadék

Elektronikus dokumentum; Információs műveltség; Információs társadalom; Nemzetközi helyzetkép; Olvasás; Olvasáskutatás

Az olvasás az emberek közti nyelvi kommunikáció egy speciális formája, amely különböző típusú (kézírásos, nyomtatott és elektronikus) szövegek közvetítésével zajlik. Az olvasás jelenségét mindig is nagy érdeklődés övezte, és a Covid19-járvány után, amely az elektronikus (képernyőről történő, online avagy digitális) olvasás elterjedésének felgyorsulását és a digitális szakadék mélyülését idézte elő, ez csak fokozódott.

A szakirodalom sokféle megközelítést és véleményt tükröz a digitális olvasással kapcsolatban. A kutatók általában úgy vélik, a képernyőről történő olvasás nem azonos minőségű a hagyományossal, nemcsak technológiai, hanem pszichológiai szempontból is eltér tőle. Az elektronikus olvasási szokásokra a szöveg „letapogatása”, kulcsszavak alapján történő keresések, szövegek párhuzamos és nem-lineáris, szelektív olvasása a jellemző. Az elmélyült, kitartó, koncentrált olvasás elenyészőnek mondható. A digitális olvasás pozitívuma az információk gyors megtalálása, a papírtakarékosság, a különböző eszközök egyidejű használatának és a figyelemmegosztás képességének kialakulása, valamint az olvasott szöveg lényegének gyors megragadása.

A cikk szerzőinek fő célja az olvasási szokások változásának vizsgálata volt. Megállapításaik szerint a digitális olvasás eszközévé a pásztázó olvasás (*scanning*) és a gyorsolvasás (*skimming*) vált. A digitális szövegek jellegzetessége a megfoghatatlanság, a fluiditás és az instabilitás, melyek minden valószínűség szerint hozzájárulnak a figyelem töredezetté válásához. A hagyományos, „mély” olvasás általában magányos tevékenység, amikor az elmélyülésre megfelelő időt szánunk, a digitális olvasás ezzel szemben valamilyen probléma vagy kérdés gyors megoldására, megválaszolására szolgál. Nagyon érdekes az a 2018-as vizsgálat, melyet az egész lakosság bevonásával több évig folytattak az igen magas internethasználatlal büszkélkedő Új-Zélandon az olvasási szokások változását figyelve. Az eredmények szerint az olvasás napjainkban főként az interneten zajlik, de ez nem szorította ki a hagyományos olvasási formákat. A szövegértést és a percepciót is számos kutatás vizsgálta. Pszichológusok és idegtudósok szerint is különböző a kétféle olvasásban a megértés mélysége. A digitális tartalmak, platformok nem hagynak időt a szövegek kritikai átgondolására, a kiegyensúlyozott reflexióra és a források objektív értékelésére. A több irányú problémamegoldás és a *multitasking* hiperaktivitással és figyelemzavarokkal járhat. Emellett a szövegben való elmélyedés képessége helyett a vizuális szimbólumok előnyben részesítése felé terelik a kortárs olvasót.

Különböző országban zajló kutatások metaanalízisei a következőket mutatták ki: egy történet megértésének és beépülésének szintje kedvezőtlenebb volt a képernyőről olvasók csoportjában, mint a papírról olvasókéban. A papíron történő olvasás ellenben növeli a megértést, és támogatja a komplikáltabb, összetettebb szövegek befogadását. Azok az iskolások és felsőoktatási hallgatók, akik elsősorban képernyőről olvasnak, hátrányba kerülnek a szövegértésben. Az információk áradatához való könnyű hozzáférés pedig végeredményben unottá teszi a diákokat.

A digitális kommunikáció erős hatással van a kognitív képességekre (például a türelemre és fegyelemre), a szociális megismerésre, valamint az olvasók személyes és kulturális jellemzőire. A 2019-es PISA-eredmények szoros kapcsolatot mutattak a fiatalok olvasási szokásai és a szövegértés romlása között. Hollandiai, németországi és oroszországi – könyvtári kölcsönzési számokra, könyvpiaci statisztikákra és önbevallásos felmérésekre alapozó – kutatások szerint jelentősen visszaesett a könyvolvasás aránya a társadalomban.

Egyes optimista hangvételű tanulmányok szerint a digitális környezet ösztönzően hat a rosszul teljesítő diákokra, mert az e-könyvek és az applikációk biztosította visszajelzések fontos szerepet játszanak érdeklődésük fenntartásában.

Úgy tűnik, a digitális technológia használatának felgyorsulása tovább mélyíti a globális digitális megosztottságot. A Covid19-járvány a korábbinál jobban előtérbe állította az internetelésben megnyilvánuló társadalmi szakadékokat. A közép-afrikai tanulók 90%-ának nem volt számítógép-elérése, 82%-uk pedig nem tudott az internethez kapcsolódni, de az Egyesült Államokban is felmerültek hasonló gondok. Létezik mentális/kognitív szakadék is, például az alacsonyabb jövedelmű családokból érkező tanulók esetében. Ők jellemzően több időt töltenek videójátékokkal, tévénézéssel, elektronikai eszközökkel, mint jobb anyagi helyzetben levő társaik, és ez részben magyarázhatja rosszabb tanulmányi eredményüket.

A tanárok és a könyvtárosok megpróbálnak új stratégiákat alkalmazni, hogy népszerűsítsék az elmélyült olvasást, illetve csökkentsék a szociális és kognitív digitális szakadékot az iskolások és felsőoktatási hallgatók körében. Sok jó ötlet felmerült az olvasók vonzására a digitális történetmeséléstől az online olvasókörök alakításáig, wiki-oldalak iskolai újságként való alkalmazásától online magazinok és blogok indításáig, mítoszok és mesék podcastben való megjelenítésétől a történelmi alakok és irodalmi karakterek nevében történő tweetelésig, a könyvtrailerektől a könyvajánló-sablonokig. Az ALA mindezek mellett különböző képzési modulokat ajánl angol és spanyol nyelven a *DigitalLearn.org* portálján, hogy segítsenek az embereknek a digitális kompetenciák elsajátításában.

A tudósok és a gyakorlati szakemberek véleménye a hagyományos és a digitális olvasás jövőjét illetően meglehetősen ellentmondásos. Annyi bizonyosnak látszik, hogy mindkét forma gyakorlására szükség van, méghozzá olyan módon, hogy kiegészítsék egymás pozitív tulajdonságait és hatásait.

(Fazokas Eszter)

Használók képzése

167/2022

LIU, Grace – GUTH, LuMarie – STONEBRAKER, Ilana: "Information Has Value" in business library instruction : approaching the frame three ways. – Bibliogr. In: Journal of business & finance librarianship. – 26. (2021) 1–2., p. 32–45.

„Az információk értéke van” az üzleti könyvtári oktatásban: a keretfogalom megközelítése három nézőpontból

Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség

A Felsőoktatási és Tudományos Könyvtárak Egyesülete (*Association of College and Research Libraries, ACRL*) „Az információk értéke van” / „Az információ érték” elnevezésű keretfogalmának három megközelítése lehetséges: az információk mint árunak van értéke; az információ érték mint a döntéshozatal eszköze; a különböző perspektívák értékkel bírnak. A cikk szerzői – három különböző egyetem munkatársa – mindezt információs műveltségi órák ismertetésén keresztül mutatják be, elsősorban üzleti könyvtárosi nézőpontból.

Az elsődleges megközelítés szerint az érték dimenzióihoz tartozik az információ mint áru fogalma, illetve az információ mint a hatás/befolyás elérésének az eszköze. Ide köthető az az állítás is, hogy aki információs írástudó, az értékelni tudja az információ előállításához szükséges készségeket, időt és erőfeszítést. Az ezt a megközelítést használó órán elsőéves üzleti tanulmányokat folytató hallgatóknak (egy másik változatban pedig egy piackutatási kurzuson) mutatták be a Western Michigan Egyetemen (Kalamazoo, MI) a könyvtári forrásokat. A különböző forrástípusokat (pl. sajtóforrások, iparági/piaci jelentések, kormányzati adatok) a hallgatóknak a *Nandakumar*-féle költség-hatás mátrixban kellett elhelyezniük, a költségek közé sorolva a pénzügyi és időbeli befektetéseket, illetve az elvárt szakértelem szintjét is. Az óra azt demonstrálta, hogy az információ kereskedelmi értékkel bír, továbbá hogy a könnyen beszerezhető információk mellett a költségesebb információk begyűjtése stratégiai versenyelőnyhöz vezethet.

A második megközelítés abból indul ki, hogy az információ a döntéshozatalt szolgálja társadalmi-gazdasági kontextusban. A kapcsolódó oktatási anyag a Purdue Egyetem (West Lafayette, IN) Krannert Menedzsment Iskolája egy bevezető menedzsmentkurzusának a ré-

szét képezte. A hallgatók azt a csoportfeladatot kapták, hogy vizsgáljanak meg három piaci szereplőt, és válasszák ki közülük a legjobbat az egyetemen való együttműködéshez méret, gazdasági kilátások, a projekthez való illeszkedés, valamint az információk transzparenciája szempontjából. A cégeket pontozniuk kellett az egyes szempontokból, továbbá rangsorolniuk kellett az egyes szempontok fontosságát is. A végső döntésnél meg kellett indokolniuk, melyik szempont(ka)t vették figyelembe. Tanulásként levonható, hogy az információs túlterhelés folytán olykor szem elől tévesztették, hogy miért is gyűjtik az információkat, mik a döntéshozatal kritériumai. A kurzus után mindegyik csoport azt állította, sokat javultak a döntéshozatali képességei.

Az utolsó megközelítés szerint az információt mint tudásgyakorlatot megcélözva arra is koncentrálnunk kell, hogy a jövő gazdasági szakemberei ne csak az információ fogyasztóinak, hanem az információs piac aktív résztvevőinek tekintsék magukat, megértve egyúttal, hogy egyes egyének vagy egyének csoportjai miért lehetnek az információt előállító és terjesztő rendszerekben alulreprezentálva vagy szisztematikusan marginalizált helyzetben. Az ehhez kapcsolódó óra egy elsőéves üzleti szakos hallgatóknak szóló bevezető kurzus könyvtári része volt a Pennsylvaniai West Chester Egyetemen (West Chester, PA). Egy szerepjáték keretében különböző egyetemi szereplők nézőpontjába helyezkedve vitatták meg a campus közösségi ügyeit (pl. fenntarthatóság, sokszínűség stb.), amihez el kellett gondolkodniuk azon is, hogyan teszik közzé, terjesztik és osztják meg az egyes szereplők az információkat, és hogy az egyes „hangoknak” különböző értékük van. A könyvtáros végül felhívta a figyelmet, hogyan lehet módszeresen keresni az alulreprezentált nézőpontokra a könyvtári adatbázisokban és a *Google* segítségével.

A fenti példák igazolják, hogy egy jól megtervezett képzéssel segíthetünk a hallgatóknak megérteni az (üzleti) információ való életbeli értékét.

(Koltay Tibor)

168/2022

MCGREW, Sarah – CHINOY, Ira: Fighting misinformation in college : students learn to search and evaluate online information through flexible modules. – Bibliogr. In: Information and learning sciences. – 123. (2022) 1/2., p. 45–64.

Harc a félretájékoztatás ellen a főiskolán: a hallgatók rugalmas modulok segítségével tanulják meg az online információk keresését és értékelését

Didaktika -felsőoktatási; Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség; Online információkeresés

A Marylandi Egyetem (College Park, MD) újságírás szakon tanuló hallgatóit két kurzus keretében aszinkron oktatóanyagok segítségével ismertették meg az információkeresési és -értékelési taktikákkal annak érdekében, hogy támogassák a digitális felretájékoztatással és dezinformációval szembeni védekezésüket.

Ehhez az ACRL információs műveltségi keretrendszerének (*Framework for Information Literacy for Higher Education*) a „szakmai tekintély konstruált természetű és kontextuális fogalom” és az „információkeresés stratégiai felfedezés” elnevezésű kereteit használták fel. Az első keretfogalomhoz kapcsolódóan megismertették a hallgatókkal az ún. laterális olvasás módszerét, amelynek lényege, hogy rövid időre hagyják el az adott oldalt, nyissanak új lapokat, és keressenek információt más, hiteles forrásokból. Ennek során elemezzék az információforrás tekintélyét, és vizsgálják meg a forrás szakszerűségét a nézőpontjára és megbízhatóságára vonatkozó nyomok elemzésével. A másik keretfogalom esetében figyelembe vették, hogy a kezdő tanulók általában kevés keresési stratégiát használnak, míg a szakértők az információigény forrásaitól, terjedelmétől és kontextusától függő keresési stratégiák közül választanak. A hatékony kereséshez a hallgatóknak először is a megfelelő keresőkifejezést kell megtalálniuk, amelyet operátorokkal és egyéb keresőeszközökkel szabhatnak testre. Másfelől tisztában kell lenniük azzal is, hogy miként épülnek fel a találati oldalak, ezért megtanították őket, hogy a találatok között az egyes weboldalak tekintélye alapján válogassanak. Az oktatóanyag moduljai eloszlatták azt a tévhitüket, hogy az első találat mindig a legmegbízhatóbb, bemutatva, hogy a tudáspanelet és a kiemeléseket algoritmikusan generálják, és hangsúlyozták, hogy a találati lista más részeihez hasonlóan az ezeken a helyeken található információkat is értékelnük kell. A „kattintási önuralom” gyakorlása azt jelenti, hogy áttekintjük legalább az első találati oldal elemeit, mielőtt a forrásokra kattintanánk.

A rugalmas, aszinkron képzés első moduljának témája a keresőmotorok működésének megértése, ideértve a találatok rangsorolását, megjelenítését és viszonyát információs igényeinkhez. A második modul a keresések testreszabását, valamint az operátoroknak és a keresési eszköztárnak a keresés átfogalmazásához,

szűkítéséhez vagy bővítéséhez történő felhasználását mutatja be. A harmadik modul a keresőmotorok találati oldalain való navigálásról és a megfelelő speciális keresőmotorok jellemzőiről és kiválasztásáról szól, míg a negyedik modul az online tartalmak értékelését tárgyalja. A modulok elvégzése egyenként kb. 30 percet igényel.

Az oktatás előtt és után is 10-10 kérdésből álló teszttel mérték fel a hallgatók készség szintjét. A képzés utáni tesztekben az előzetes tesztekhez képest kevesebben válaszolták tévesen, hogy a .org doménű weboldalak mindig megbízhatóbbak, mint a .com-os oldalak, és többen alkalmazták a laterális olvasást a weboldalak értékelésére. Szignifikánsan több hallgató használta helyesen az operátorokat a keresések finomítására. Végezetül a résztvevőknek a találati oldalak felépítésével és az egyes elemek értékelésével kapcsolatos jártassága is javult.

A vizsgálat igazolta, hogy egy viszonylag rövid képzéssel jelentős eredményeket lehet elérni a keresés és az értékelés (egymással szorosan összefüggő) készségének fejlesztésében.

(Koltay Tibor)

169/2022

TOMASZEWSKI, Robert: A STEM e-class in action : a case study for asynchronous one-shot library instruction. – Bibliogr. In: The journal of academic librarianship. – 47. (2021) 5., 102414

Egyszeri, aszinkron könyvtári oktatás a természettudomány, a technológia, a mérnöki tudományok és a matematika területéről

Didaktika -felsőoktatási; Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség; Távoktatás

Az egy alkalomra szorító információs műveltségi műhelymunkák vitathatatlanul a leggyakoribb oktatási módszerek közé tartoznak. A velük kapcsolatos kihívások főként ugyanannak a foglalkozásnak a megismétléséből fakadnak. Emellett kezelni kell a hallgatók nagy számát, valamint az időbeosztás és az időbeli korlátok okozta konfliktusokat. Az egyik stratégia e problémák egy részének leküzdésére az, hogy a jelenléti oktatás helyett online, aszinkron videókat alkalmazunk. Egy első szemeszteres, bevezető biológia szakos kurzus esetében a Kalifornia Állami Egyetemen (Fullerton, CA) a természettudományi-

műszaki (STEM) könyvtáros 2018 és 2020 között vizsgálatot végzett a jelenléti képzés, a laboratóriumi foglalkozásokon megnézett oktatóvideók és a foglalkozások előtt megnézendő videók módszereinek összehasonlítására az információs műveltségi képzésben. A hallgatók körében elvégzett felmérés azt mutatta, hogy az online oktatóvideóknak egyedülálló előnyeik vannak, amelyek túlmutatnak az Y és a Z generációs hallgatók preferenciáinak való megfelelésen.

Az aszinkron videók mindig ugyanazt az információt közvetítik, míg a jelenléti oktatás esetében problémát jelenthet, ha valamelyik hallgató hiányzik a személyes műhelymunkáról. Ezek a videók többször felhasználhatók, testreszabhatók, ráadásul felhasználásuk nyomon követhető és elemezhető. A tanulás ütemét a hallgatók maguk határozhatják meg, viszont az együttműködésen alapuló tanulás és a csoportmunka csak korlátozottan érvényesülhet.

Az aktív tanulást szolgáló, interaktív és vonzó videók készítése viszont időigényes és kihívásokkal jár. Az információk aktualitásának és relevanciájának rendszeres fenntartása és frissítése is jelentős terhet ró a könyvtárosra. Ráadásul nehéz ellenőrizni, hogy minden hallgató megnézte-e a teljes videót. Az sem biztos, hogy a könyvtár tényleges fizikai tárgyai, terei és egyéb fizikai előnyei megismerhetővé válnak a hallgatók számára, ráadásul a személyes interakció hiánya a könyvtáros és a hallgatók közötti kapcsolat megszakadásához vezethet.

Az esettanulmány tárgyát képező műhelymunka moduljainak tantervi céljai megjelölik az ACRL (*Association of College and Research Libraries*) információs műveltségi keretrendszeréből leginkább odaiálló kereteket is. Az első, 10 perces modul elvégzésével a hallgatók megismerik az ingyenes szoftvereket, a könyvtár kölcsönzési szabályzatát, a szakterületi adatbázisokat és online útmutatókat, továbbá a könyvtárközi kölcsönzés folyamatát. (Kap-

csolódó keretfogalmak: „Az információk értéke van”, „Az információkeresés stratégiai felfedezés” és „A kutatás kérdezés”). Az ugyancsak 10 perces, második modul a hiteles és megbízható weboldalak értékelésére szolgáló CRAAP-tesztek (*Currency, Relevance, Authority, Accuracy, Purpose* – aktualitás, relevancia, megbízhatóság, pontosság, cél) használatával foglalkozik. („A szakmai tekintély konstruált természetű és kontextuális fogalom”). A harmadik, 20 perces modul a keresési stratégiákról szól. („Az információkeresés stratégiai felfedezés”, „Az információ előállítása folyamat” és „A kutatás kérdezés”). Végezetül a negyedik modul a hiteles forrásokat és az APA hivatkozási stílust mutatja be 5 percben. („A tudomány párbeszéd” és „Az információ előállítása folyamat”).

A hallgatói felmérés tanúsága szerint a résztvevők mindhárom oktatási módszert (jelenléti képzés, az órán megtekintett oktatóvideó, az óra előtt megtekintett oktatóvideó) „jónak” vagy „kiválóan” értékelték, emellett mindegyik esetén hasonló mértékben érezték úgy, hogy nőtt a magabiztoságuk az irodalomkutatás terén: közel egynegyedük „viszonylag magabiztosnak”, közel háromnegyedük pedig „magabiztosnak” érezte magát a képzés után. A szabad szöveges válaszok pedig azt mutatták, hogy a hallgatók mindegyik oktatási formának értékelték az előnyeit; változtatásként a jelenléti oktatásnál a videók bevezetését javasolták, míg az aszinkron online képzésnél csak kisebb módosításokat tartottak indokoltnak. A jövőre nézve arra számíthatunk, hogy az egyszeri, aszinkron műhelymunkák iránti preferencia nőni fog, mivel a Z generáció és a fiatalabbak számára a videók számítanak a leggyakrabban használt információforrásnak.

(Koltay Tibor)

Lásd még 125, 138, 151, 157, 161

Információelőállítás, -megjelenítés és -terjesztés

Digitalizálás

170/2022

CEYNOWA, Klaus [et al.]: Wie digitalisiert man 15 Millionen Pressefotos? Das analoge stern-Fotoarchiv der Bayerischen Staatsbibliothek und seine digitale Transformation. – Bibliogr. In: Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. – 68. (2021) 6., p. 328–337.

Res. angol nyelven

Hogyan lehet digitalizálni 15 millió sajtófotót? A Bajor Állami Könyvtárba került Stern-fotóarchívum digitalizálása

Általános tudományos könyvtár; Digitalizálás; Fénykép; Fotoarchívum; Munkafolyamat

A *Stern* hetilap sokáig képriportjairól volt igazán híres; 1948-ban alapították, és az 1960-as, '70-es években lett jelentős világlap. Fotóarchívuma a Német Szövetségi Köztársaság képes történetét adja, illetve az újságírás jelentős dokumentumtára. Az ezredfordulón már digitális képek készültek, csökkent az archívum használata, mígnem 2016-ban Hamburgban két nagy raktárba került az 1948 és 2001 közötti anyag. 2019-ben – a magazin kiadójával folytatott tárgyalások után – ajándékként Münchenbe, a Bajor Állami Könyvtárba (*Bayerische Staatsbibliothek*, BSB) szállították a nyolc kamionnyi anyagot: több mint 15 millió negatívot, diaképet és papírképet (kópiát).

A BSB a '80-as évek közepétől épít képparchívumot; ennek magva a portrégyűjtemény, amely mára 33 ezer lapot számlál, és folyamatosan gyarapodik. A helyi fotós, *Felicitas Timpe* (1923–2006) fényképparchívumának és *Hitler* fényképésze, *Heinrich Hoffman* (1885–1957) anyagának megszerzésével a gyűjtemény az évek során történetivé, dokumentumjellegűvé vált. (Gyűjtik a weimari köztársaság, a nemzetiszocialista rezsim és a háború utáni időszak éveit dokumentáló fotókat, de fotóművészek alkotásait is.) A *Stern* anyagával a képparchívum megnyolcszorozódott, 18 millióra nőtt. A hetilap archívumának képeit

a sokféleség jellemzi: témái a német és nemzetközi politika, kultúra és tudomány, bűntények, katasztrófák, híres emberek, divat, autók stb.

A tömeges digitalizálási projekt célja az volt, hogy a *Stern* fotóanyagát feldolgozzák és digitálisan elérhetővé tegyék mind kereskedelmi, mind tudományos célra. A digitalizálás a gyűjtemény egészére kiterjed, melynek nagysága már az elején több akadályt állított a könyvtárosok elé. Az archívum heterogén volta és eltérő feldolgozottsága jelenti az első problémát. Az anyag alapvetően három részből áll: 12 millió (túlnyomórészt 35 mm-es) negatívból a hozzájuk tartozó kontaktmásolatokkal, valamint 3 millió papír- és diaképből. Feltártsága is különböző mélységű és formájú (cédulakatalógus, jegyzékek, táblázatok). Tisztázni kellett a fotók szerzői jogi vonatkozásait is – csak a negatívek becslések szerint 80–100 különböző szerzőtől származnak. Végeterül fontos volt a projekt személyzeti és időbeli feltételeinek meghatározása is: a kép- és térképosztály vezetője, öt könyvtáros és nyolc diák-segéderő alkotja a csapatot.

A munkát egy jól körülhatárolható állományrész, az 1973 és 2001 között készült, 35 mm-es negatívek digitalizálásával kívánták kezdeni, mivel ezek részletes leírással rendelkeznek a kontaktmásolatok hátoldalán. Kulcsfontosságú volt a szerzői jogokról való megállapodás is: a könyvtárnak 2021 őszére 30 fotóssal sikerült szerződést kötnie, közülük 15 volt érintett az 1973 utáni negatívek esetében. (A BSB a képeket digitalizálhatja és szolgáltathatja, de felhasználásuk díjköteles, az alkotók pedig a bevétel 50%-át kapják.) Az időkeret, a formátum, a kontaktmásolat általi feltártság és a szerzői jogi megállapodás feltételeinek kombinálásával végül 3 millió kép digitalizálása alkotta a projekt első szakaszát.

A negatívek digitalizálására nemzetközi tendert írtak ki; három külső szolgáltatót választottak, akik négy év alatt szkennelik az anyagot (TIFF- és JPG-formátumban), és új védőtasakban szállítják vissza. A 15 ezer kontaktmásolat szkennelését eközben a BSB csapata végzi, akik a negatívek szállításra való előkészítéséért, a metaadatok rögzítéséért és a minőség-ellenőrzéséért is felelnek.

A részletes munkafolyamat – melyet a cikk egy folyamatábrán szemléltet – magában foglalja egyebek mellett a kontaktmásolatok OCR-ezését, a TIFF-formátumban való archiválást, továbbá a gyermekeket ábrázoló vagy potenciálisan becsületsértő képek letiltását a felhasználói képadatbázisból.

Ami a képek további feldolgozását és szolgáltatását illeti, két részből álló adatbázist hoztak létre: a belső felület a *Canto* cég *Cumulus* tartalomkezelő szoftverével működik, erre épül a felhasználói portál az *Attention Web Platform* szoftver alkalmazásával. (A digitális másolatokat és a metaadatokat kizárólag a müncheni Leibniz Számítóközpont szerverein tárolják.) A feldolgozás alapja nem az egyes kép, hanem a *riport*, mégpedig a kontaktmásolatok hátlapjáról származó adatok (fotós, hely, idő, téma megnevezése) alapján, melyeket az egyes fotók automatikusan „megörökölnek”. A 2022-ben induló nyilvános portálon – amelyen a keresés és a megrendelés lesz lehetséges – meg lehet tekinteni a kontaktmásolatokat is, de a hátlap felirataihoz csak a könyvtárosok férhetnek hozzá. Tervezik a metaadatok összekapcsolását a szabványosított besorolási adatokkal (GND) is. A projekt következő ütemének meghirdetésére várhatóan 2025-ben kerül majd sor. Hosszú időbe telik, mire a munka végére érnek, hiszen még 3 millió dia- és papírkép, továbbá 9 millió 1973 előtti negatív vár digitalizálásra, és több fotóssal kell még szerződést kötni.

(Murányi Lajos)

Lásd még 127, 128, 151, 175, 176

Adatbázisok

Lásd 123, 124

Nyomtatott dokumentumtípusok

Lásd 122

Audiovizuális, elektronikus, optikai információhordozók

Lásd 132, 147, 166, 175, 178

Információ- és kommunikációs technológia

171/2022

VIVARELLI, Maurizio: La scelta di lettura nella biblioteca pubblica : fisionomia, spazi e contesti del progetto Reading(&)Machine. – Bibliogr. In: AIB studi. – 62. (2022) 1., p. 27–55.

Res. angol nyelven

Olvasmányválasztás a közkönyvtárakban: a Reading(&) Machine projekt jellemzői, terei és kontextusai

Információtechnológia; Közművelődési könyvtár; Mesterséges intelligencia; Olvasás

A cikk központi témája az olvasmányválasztás a közkönyvtárakban, és azt a célt tűzi ki, hogy felvázolja a Torinói Műszaki Egyetem *SmartData@PoliTO* és *VR@PoliTO* központjai, valamint a Torinói Egyetem Történeti Tanulmányok Tanszéke által támogatott és fejlesztett *Reading(&)Machine* projekt jellemzőit és összefüggéseit. A *Reading(&)Machine* a következőket foglalja magában: a) a mesterséges intelligencia eszközein alapuló ajánlórendszer; b) egy magával ragadó, kiterjesztett és továbbfejlesztett felület a rendszer javaslatainak eléréséhez; c) egy hibrid, fizikai és digitális környezet, amelynek révén az R(&)M a könyvtár információs ökoszisztémájának szerves részévé válik.

A könyvtár szemiotikai terében megvalósuló olvasási tipológiákba illesztett olvasmányválasztást a szerző a közkönyvtárak, a könyvtárosság és az olvasási gyakorlatok közötti kapcsolatok keretein belül tárgyalja, melyeket *Paul Ricoeur* fogalmi szókészlete, illetve a „prefiguráció”, „konfiguráció” és „refiguráció” kifejezések és fogalmak felhasználásával elemez.

A hivatkozott irodalomtörténeti területén az 1960-as évektől kezdve keletkezett olasz és nemzetközi szakirodalom képezi, amely tartalmazza azon ajánlórendszerek néhány legfontosabb jellemzőjének leírását, melyekben az olvasmányok kiválasztását nem emberek, hanem gépek javasolják. Végezetül a cikk összefoglalva számba veszi a főbb felmerülő következményeket.

(Autoref.)

Lásd még 130, 146, 151, 155, 156, 161, 164, 180

Könyvtárgépesítés, könyvtárépület

Könyvtárépítés, -berendezés

172/2022

EIGENBRODT, Olaf: Sanierung oder Upcycling statt Neubau? Möglichkeitsräume in der baulichen Entwicklung von Bibliotheken. – Bibliogr. In: BuB. – 74. (2022) 1., p. 24–27.

Res. angol és francia nyelven

Felújítás vagy átépítés új épület helyett? A könyvtárépítéssel lehetőségeiről

Átépítés; Könyvtárépítés, berendezés; Könyvtárügy; Tervezés

Már régóta nem csak gazdasági, várostervezési vagy funkcionális kérdés, hogy a felújítás, egy más funkciójú épület átalakítása vagy egy új könyvtár építése lenne-e a legjobb megoldás a könyvtárügy számára. Néhány éve már a fenntarthatóságról és a klímavédelemről is folyik a vita, s egyre fontosabb a *szürke* [egy termék előállításához szükséges – a Ref.] *energia* és az erőforrások felhasználásának a kérdése. Mit jelent mindez a jelenre és a jövőre nézve, és érdemes-e ezekkel foglalkozni? (Feltéve, hogy a könyvtárak befolyásolni tudják majd ezeket a folyamatokat.) Az olyan nagy felújítások mellett, mint a *Konstanzi* és *Bielefeldi Egyetemi* vagy a *Berlini Állami Könyvtáré*, vannak kisebbek a köz- és tudományos könyvtárakban, de nagyon sok épületet kell renoválni az új kihívások figyelembevételével. *Hamburgban*, *Utrechtben*, *Düsseldorfbán* egykori belvárosi postaépületekben, *Chemnitzben*, *Wildauban*, *Winterthurban*, *Tilburgban* pedig ipari csarnokokban létesültek könyvtárak, de akad több néhai áruházban vagy vasútállomáson is. Az üres épületek könyvtári újrahasznosítása nem új fejlemény – az *upcycling* vagy *reuse* értelmében –, de az épületfelújítás vagy az új funkció melletti érvek ma már az ökológiai fenntarthatóságról is szólnak.

Ha egy üres épületet át kell alakítani, felmerül, mennyire nehéz üzemeltetni, milyen beavatkozásra van szükség, és milyen megoldás jöhet szóba. Régebben az épület állapota és az állomány mérete volt a meghatározó. (A reprezentáció és a városkép ma is

fontos tényező.) A XX. század második feléből származó épületeknél azonban már a műszaki szerkezet, a káros anyagok jelenléte, a légkondicionálás és a világítás problémája, illetve ezzel összefüggésben az energiafelhasználás is fontos lett. A költségvetési megszorítások gyakran megnehezítették a helyzetet a fenntartáshoz szükséges források hiánya és a felújítások elmaradása miatt. (A *Hamburgi Tartományi és Egyetemi Könyvtár* – a szerző munkahelye – a példára, hogy részleges felújítással lehet ugyan az olvasói tereket és az irodákat modernizálni, de az előregező tetőszerkezetet, a szigetelés nélküli homlokzatot, az elavult műszaki rendszert nem.)

A tervezőket sokáig alig érdekelték a könyvtárhasználat új követelményei, melyeket a digitális átalakulás és a társadalmi, kulturális változások hoztak magukkal. Jócskán a XXI. században jártunk már, amikor az állomány nagysága és a munkaállomások száma már nem játszott főszerepet a döntéshozók szemében, és előtérbe került a tanulási és munkakultúra, a műszaki infrastruktúra vagy a társadalmi környezet, többek között az olyan sikeres marketing-hívószavak nyomán, mint a „*harmadik hely*” vagy a *tanulóhely*. A könyvtárépítés, tatarozás vagy egy meglévő épület átalakítása során fontos tényező a helyszín kérdése: például amikor egy könyvtár a város- vagy a campusfejlesztési projekt része lesz, és új vagy átalakítandó épületbe kell költöznie, vagy ha kiderül, hogy korábbi helye – demográfiai vagy szociokulturális okokból – nem alkalmas céljaira. Speciális esetet képeznek a centralizációs folyamatok a (felsőoktatási) könyvtári rendszereken belül.

Amikor a *szürke energia* kerül szóba az építés során, gyakran csak a betont értik alatta, pedig ez az építkezéshez szükséges összes energiát jelenti. Tehát a felújítás és az átépítés is *szürke energiát* fogyaszt, amivel számolni kell. A megújuló energia alkalmazása és az újrahasznosítás még nem terjedt el az építőiparban. Ökológiai probléma a cementgyártás magas szén-dioxid-kibocsátása, illetve a folyamatához felhasznált nagy mennyiségű homok, ami szintén megterheli a természeti erőforrásokat. Mindez amellettt szól, hogy az építőiparban a lehető legtöbb már meglévő anyagot kellene használni. Amíg az árak alacsonyak voltak, az újrahasznosítás nem volt gazdaságosabb (főleg nagy építkezéseken), mint az új

alapanyagok beszerzése, de az emelkedő árak miatt megváltozott a helyzet. Azt is figyelembe kell venni, hogy az új építésű könyvtárak közvetlenül hatnak a környezetre – a szabad földfelület elfoglalása révén, s ez a mikroklímára is befolyással van, emiatt felerősödhet az éghajlatváltozás (hőhullámok, heves esőzések). A fenntarthatóságnak vannak társadalmi és kulturális dimenziói is, amelyek kölcsönhatásban vannak az ökológiai és gazdasági tényezőkkel. A könyvtárak általában könnyen meg tudják határozni és be tudják mutatni, hogyan járulnak hozzá a társadalmi-kulturális és gazdasági fenntarthatósághoz; ezt ökológiai megfontolásokkal kell kombinálni, többek között az építészeti területén, így el tudjuk érni, hogy a fenntarthatóság holisztikus megközelítésmód, és ne pusztán hívószó legyen.

Összefoglalásul elmondható, hogy a könyvtárak kevés befolyással bírnak épületeik fejlődésére. A cél inkább a lehetőségek mérlegelése a „*Mi lenne, ha ...?*” értelmében: egy nyílt közösségi innovációs stratégia, vagyis a használók, a könyvtárosok és az egyéb érdekelt bevonása a tervezés folyamatába. (Milyen hozzáadott értéket jelent az ökológiai és gazdasági tényezőkön túl a meglévő épületnek vagy annak egy részének az újrahasznosítása? Újragondolható-e a térbeli elrendezés? Mit lehet, és mit kell eltávolítani, mert akadályozza a hozzáférést, vagy nem fenntartható?) Ez nem szavatolja, hogy a lehetőségek meg is valósíthatók, de önbizalmat ad. Végső soron nem arról van szó, hogy a felújítás, az új létesítmény építése vagy az újrahasznosítás kérdésében önállóan dönthetünk, de a tér kialakításáról, a fenntarthatóság elvei szerinti lehetőségeken belül, igen. (A szürke energia, az erőforrás-felhasználás és a klímaproblémák diskurzusában az ökológiai érvek a könyvtár önképében tükröződő értékrendet is erősítik, feltéve, ha *zöld könyvtárnak* valljuk magunkat.)

(Murányi Lajos)

173/2022

FANSA, Jonas: Experimentieren und Co-Working in die Remise : die Zentral- und Landesbibliothek Berlin plant einen temporären Erweiterungsbau für ihren Standort Amerika-Gedenkbibliothek In: BuB. – 74. (2022) 1., p. 32–34.

Kísérletezés és közösségi iroda a kocsiszínbén: a ZLB bővíti az Amerika-Emlékkönyvtárat

Könyvtárépítés, berendezés; Könyvtárépület -közművelődési; Támogatás -pénzügyi -állami, hatósági; Tervezés; Városi könyvtár

A Berlieni Központi és Tartományi Könyvtár (*Zentral- und Landesbibliothek Berlin, ZLB*) már több mint tíz éve szeretné gyűjteményét egy fedél alatt tudni. Ha a jövőben le is zajlik az építészeti pályázat, még legalább egy évtizedbe telik, mire beköltözhetnek egy új központi telephelyre. Addig is a terv az Amerika-Emlékkönyvtár (*Amerika-Gedenkbibliothek, AGB*) kreuzbergi épületének a bővítése, amely a járvány előtt napi 4000 fővel a ZLB látogatóinak 80%-át adta. A ZLB telephelyei a jelenlegi körülmények között is nagy népszerűségnek örvendenek mint közösségi irodák (*co-working space*) és nyilvános nappalik. A közösségi projektek terén végzett kísérletek után a könyvtárban 2018 óta szisztematikusan dolgoznak a kínálat bővítésén: szükség van olyan régi kedvencekre is, mint a közösségi iroda, és olyan kísérleti területekre, mint az új részvételi programformátumok. Sokat tettek azért, hogy megoldják helyiségeik minél több funkciójú használatát, de az új épület még évtizednyire van, így több helyre van szükségük. A ZLB úgy döntött, hogy egy berlieni infrastruktúra-finanszírozási program részeként pályázik egy kisebb építési projektre, amely segítene az AGB helyszűkén, és kísérleti fórumot is jelenthetne. A sikeres pályázat biztosította, hogy az AGB mellett egy 850 m² hasznos alapterületű ideiglenes épület készülhessen el. A tervezést a ZLB által alkalmazott építész végezte. Az ideiglenes épület elhelyezéséről korábban már egyeztettek az illetékes hatóságokkal. A *Berliner Immobilienmanagement GmbH* (a ZLB bérbeadó ingatlankezelője) a KCDAI építészirodát bízta meg a megvalósítással, amely 2022 végére várható. (Az építőanyag-helyzet miatt nem lehet tudni, elkészül-e.) Az ideiglenes épület egyemeletes, hossza 80 méter – ez nyugat-kelet irányban megegyezik az AGB olvasótermének hosszával –, szélessége 13 méter. Moduláris felépítésű, megjelenését áttetsző polikarbonát elemek és a homlokzaton farácsok és -lécek jellemzik. Az épület nyugati részén egy 290 m²-es, 199 látogató befogadására alkalmas rendezvényterem található, amely a könyvtár nyitvatartása alatt nyilvános dolgozószobaként funkcionál. Ez a koncepció szerint „programozatlan tér”, hogy minél sokoldalúbban lehessen használni. (Egy kis konyha is kapcsolódik hozzá a terem felé nyíló pulttal, és több helyiség is rendelkezésre áll a rendezvényekhez szükséges felszerelések, bútorok tárolására.) A léte-

sítmény középső részén – a főbejáratként szolgáló előtér mellett – a vizesblokk és a műszaki helyiségek kaptak helyet. A keleti szárny vegyes hasznosítású: a folyosóról az egyik oldalon négy, egyenként 40 m² körüli csoportszoba nyílik (ezek mobil válaszfalakkal összekapcsolhatók), a másikon négy kisebb, egyenként 17 m²-es csoportszoba található. A folyosó végén egy nyitott, 30 m²-es szemináriumi helyiség is van. A tervek szerint az *Open Media Lab* nevű alkotóműhely az egyik csoportmunkaszobába kerül, és digitális zene- és videókészítésre és -vágásra szolgál.

Az ideiglenes épület belső kialakítását egy másik projektből fedezik, amelyre forrást az Európai Regionális Fejlesztési Alap finanszírozta *Bibliotheken im Stadtteil* (BIST) programból kaptak; a támogatást bútorok és rendezvénytechnika tervezésére és készítésére, beszerzésére fordítják. A nagyteremben *Agora* bútorok és a különböző rendezvények lebonyolítására alkalmas széksorok, valamint a szükséges fény-, kép- és hangtechnikai eszközök lesznek. A csoportmunkaszobák berendezésekor figyeltek arra, hogy a bútorok a lehető legrugalmasabbak legyenek, támogatva a különböző munkamódokat (munka ülve, állva, a padlón), továbbá az egyes helyiségek összekapcsolása is megoldható legyen. A berendezést mobil és fix rögzítésű médiatechnológiai eszközök egészítik ki. (A tervezés során arra törekszenek, hogy legyen mozgáster a módosításokhoz az építkezés befejezése után is.)

Egy másik, szintén a BIST által finanszírozott projekt a külső területet érinti: a két épület közötti udvart rekreációs és zöldövezetté alakítják. Az AGB-t az ideiglenes épülettel ösvény köti össze, kétoldalt kültéri bútorokkal és növényzettel. A tervezésért a Kreuzbergben működő *Schmidt-Seifert Landschaftsarchitekten* iroda felel.

Az ideiglenes épület az összes alprojektjével együtt a ZLB és a használói számára is egyfajta újgyakorlat, amely által felkészülhetnek a leendő új épület nagyszabású projektjére.

(Murányi Lajos)

Lásd még 135

Számítógépes könyvtári rendszerek

174/2022

BREEDING, Marshall: 2022 library systems report : an industry disrupted In: *American libraries*. – 53. (2022) 5., p. 24–35.

Könyvtári rendszerek 2022: zilált állapotok

Integrált gépi rendszer; Nemzetközi helyzetkép; Szoftver; Szoftverválasztás

A könyvtári rendszerek piacának dinamikáját jelentősen átírta a könyvtári műszaki fejlesztésekben élen járó *ProQuest* cég *Clarivate* általi felvásárlása. Utóbbi vállalat a tudományos kommunikáció és a szellemi tulajdon területén érdekelt. A szektorban minden eddiginél nagyobb értékű felvásárlás tényét 2021 májusában jelentették be. A középmezőnyhöz tartozó cégek közül többen további felvásárlásokkal reagáltak, így ebben a szegmensben konszolidáció volt tapasztalható. Kérdés, hogy a piac ilyen alakulása hogyan hat a versenyképességre: a kisebb cégek innovatív próbálkozásai olykor a forráshiány áldozataivá válnak, velük szemben állnak a nagyobb beruházások és az azokkal járó profitmaximalizálási hajszák. Ezek a faktorok jelölik ki azt a dinamikát, amely nagyban befolyásolhatja a könyvtárak jövőjét. A 2021-es év trendjeihez tartozik a FOLIO előretérése a felsőoktatási szektorban. Az EBSCO-háttérrel terjeszkedő nyílt forráskódú platformot már több könyvtár – részben vagy egészben – implementálta. Az EBSCO 50 db FOLIO-t használó könyvtárnak nyújt hoszt- és szupportszolgáltatást, mindez ugyanakkor – a többi FOLIO-használót is beleértve – továbbra is töredéke a *ProQuest Alma* vagy az *OCLC WorldShare Management Services* (WMS) platformját használó intézményeknek. Az EBSCO igazi erőssége a tudományos irodalom tekintetében leginkább átfogó, indexalapú *discovery*-szolgáltatása (*EBSCO Discovery Service*), amelynek ez évben is 1669 új előfizetőt szerzett.

Ami a nyílt forráskódú megoldásokat illeti, mindenképp meg kell említeni a *Koha* terjedését. Az ennek fejlesztői közösségével szorosan együttműködő *ByWater Solutions* hoszt- és szupportszolgáltatásának hála az USA-ban – főként a felsőoktatási környezetben – hódít a rendszer. A cég emellett három éve megvásárolta a *VuFind* kódjára épülő *Aspon*

Discovery katalógusfelületet, amelyből eddig 590-et telepítettek.

Míndközben az ProQuestbe betagolódtott *Ex Libris* által fejlesztett Alma platform is tovább erősítette pozícióját. A szabályozott digitális kölcsönzési (*controlled digital lending*) funkcióval és új metaadat-szerkesztővel kiegészült rendszerhez egy *Clouds Apps* keretrendszert is létrehozta, amelyben az ügyfelek az Almában futtatható alkalmazásokat fejleszthetnek. A platformot eddig 2261 helyen telepítették, a cég *Primo* discovery-szolgáltatását pedig 2910 helyen.

A nem csupán fejlesztésekkel és rendszerek forgalmazásával foglalkozó OCLC vezető terméke a már említett WMS, amely a *WorldCat* rekordállományára épít, és, hasonlóan az Almához, átfogó megoldást kínál a könyvtárak nyomtatott és elektronikus gyűjteményeinek kezeléséhez. A könyvtári szolgáltatási platformot jelenleg 700 könyvtár használja. Az elmúlt évben 200 fejlesztést eszközöltek, 70%-ukat felhasználói visszajelzés alapján. Az OCLC discovery-szolgáltatása a WMS-től függetlenül is használható *WorldCat Discovery*, amely jelenleg 377 tartalom-szolgáltató anyagát indexeli.

Összefoglalóan elmondható, hogy a tulajdonviszonyok közelmúltbeli átrendeződéséből kifolyólag a nagy részvénytársaságok minden korábbinál nagyobb részesedést képviselnek ebben a szektorban. A kisebb magáncégek sokszor maguk választják a stratégiai felvásárlás nyújtotta menekülési útvonalat, ugyanakkor továbbra is többségben vannak az egy-egy család vagy a cégalapítók tulajdonában lévő kisvállalkozások: hogy ezek kitaranak, vagy az alapítók visszavonulásával nagyobb entitások tulajdonába kerülnek, továbbra is kérdés marad. Mindenesetre a következő években várhatóan további stratégiai felvásárlásoknak leszünk a tanúi.

(Dancs Szabolcs)

Számítógép-szoftver

Lásd 148, 171, 174

Elektronikus könyvtár

175/2022

HANZLÍKOVÁ, Lenka – NEJEZCHLEBOVÁ, Aneta – VOJTÍŠEK, Vojtěch: E-knihovna Městské knihovny v Praze v několika kapitolách In: *Knižnica*. – 22. (2021) 4., p. 33–40.

Res. angol nyelven

A Prágai Városi Könyvtár e-könyvtáráról néhány fejezetben

Digitalizálás; Elektronikus könyv; Elektronikus könyvtár; Kiadói tevékenység -könyvtárban; Olvasás; Városi könyvtár

A Prága városa által fenntartott közkönyvtár nagy múltra tekint vissza, történeti gyűjteményében a legrégibb ősnymtatvány az 1488-as *Prágai Biblia*. A 2002-es árvíz jelentős károkat okozott a gyűjteményben, ezért saját digitalizáló műhelyt állítottak fel. Az állományvédelmi célú digitalizálás azonban csak egy része volt a városi könyvtár e-könyvtárat létrehozó tevékenységének.

2005-ben európai uniós és norvég forrásokból a könyvtár egyedülálló lehetőséget kapott egy digitalizációs projekt (HISPRÁ) megvalósítására, a történeti és helytörténeti ritkaságok megmentésére. A műhely és a technikai felszerelés biztosítása után 2008-ban kezdődött a munka, melynek során 10 ezer címet digitalizáltak és tettek közzé a *Kramerius* rendszerben. A műhelyt felszerelték képek (*Adobe Photoshop, Illustrator, IrfanView*), szövegek (*Adobe InDesign, Adobe InCopy, MS Office*) és metaadatok (*ProArc, Sigil, Calibre*) szerkesztésére alkalmas szoftverekkel és optikai szövegfelismerővel (*ABBY Recognition Server 4*). Három félautomata szkenneren dolgoznak (*Suprascan, Bookeye, CopiBook*), jelenleg tíz munkatárssal. Az együttműködő nagy cseh könyvtárakkal együtt törekszenek a nemzeti kulturális örökség digitális átmentésére és közzétételére a *Kramerius* digitális könyvtárában (www.digitalniknihovna.cz). A Prágai Városi Könyvtár csatlakozott a kereskedelmi forgalomban nem kapható könyvek online elérését biztosító DNNT projekthez is. Regisztrációt követően a használók távolról is hozzáférhetnek az adatbázishoz, és saját digitalizálási kéréseket is leadhatnak közvetlenül a katalógusból. A tényleges digitalizálás előtt a munkatársak felveszik a kapcsolatot a kérel-

mezővel, és tisztazzák a szerzői jogokat. A szolgáltatás térítésköteles, oldalanként 4,2 korona a díja. 2009 mérőföldkövet jelentett a digitális könyvtár életében, ekkor vált hozzáférhetővé Karel Čapek életműve, a Čapek on-line projektet pedig az *Év könyvtára* címmel díjazták. A nagy sikerre való tekintettel ezután a cseh klasszikusok digitalizálását tűzték ki célul. (A pandémia alatt ezek a művek keresettek voltak a cseh olvasók körében, világirodalmi társaikkal együtt.) A történeti gyűjtemények digitalizálását követően szükségessé vált a kortárs irodalom elérhetővé tétele is. Az e-könyvek közreadása a gyarapítási tevékenység része lett, a licencek megvásárlásával együtt, amelyeket közvetlenül a szerzőktől, a kiadóktól vagy a kiadási ügynökségtől (DILIA) szereznek be. A kínálatban a népszerű *Hrabal* és *Páral* művei mellett a kereskedelmi forgalomban már nem kapható, 5 évnél régebbi kortárs művek is szerepelnek.

Az e-könyvek kiadását a könyvtár stratégiai terve is tartalmazza; az e-könyves kiadói terveket a honlapon közlik, a kapcsolódó módszertani anyagokkal együtt. Az e-könyvek kiadásának folyamatát a következő főbb lépésekben fektették le: kiválasztás, licencelés; a forrásszöveg beszerzése és formázása; lektorálás, tipográfia, tördelés; borító; jogi információs oldal; különböző formátumok létrehozása; közzététel.

A könyvtár régóta figyelemmel kíséri az olvasói igényeket. A 18 éven felüli olvasók körében végzett legutóbbi felmérés eredményei megerősítették, hogy a legtöbben még mindig a papíralapú könyveket részesítik előnyben, 31%-uk azonban nem zárja ki, hogy a jövőben kipróbálja az e-könyv-olvasást. A pandémia miatt a 2020-as évben a korábbiakhoz képest 400%-kal nőtt az e-könyvek iránti érdeklődés.

A www.e-knihovna.cz domén a látogatókat az online katalógus egy olyan oldalára irányítja, amely az összes cím böngészése mellett rendszeresen frissített tematikus válogatást is nyújt. (Az e-könyveket a szokásos módon katalogizálják, a rekordok és a teljes szövegre mutató linkek a könyves portálokkal és adatbázisokkal is integrálhatók.) A szabadon elérhető e-könyvek mellett a BOOKPORT platformot csak regisztrált használók vehetik igénybe; ennek aktuális kínálatában közel 900 kortárs szépirodalmi és ismeretterjesztő művet, valamint gyermekkönyveket szolgáltatnak online vagy offline olvasásra, mobileszközökön vagy a kiválasztott e-olvasó-típuson. A könyvtár a Brnói Masaryk Egyetem Információtudományi és Könyvtártudományi Tanszékének közreműködésével folyamatosan fejleszti szolgáltatásait: új formátumú, applikáció nélküli e-könyvüket

next-book néven lehet elérni, tesztüzeműdban két Čapek-mű olvasható. A 2010 óta működő *Knihdokaps [Zsebkönyv]* szolgáltatásuk e-könyv-olvasó eszközök kölcsönzését jelenti, főként idősebbeknek. A Prágai Városi Könyvtár arra törekszik, hogy e-könyvtári szolgáltatásai a szerzők, a kiadók, a könyvtár és az olvasók számára is hosszú távon fenntarthatóak legyenek.

(Prókai Margit)

176/2022

LANDES, Lisa: Das Deutsche Zeitungsportal – Der neue zentrale Zugang zu digitalisierten historischen Zeitungen. – Bibliogr. In: Dialog mit Bibliotheken. – 34. (2022) 1., p. 18–20.

A Német Hírlapportál – új központi hozzáférés a régi újságokhoz

Digitalizálás; Együttműködés -belföldi; Elektronikus könyvtár; Hírlap; Közgyűjtemény; Központi szolgáltatások; Portál; Támogatás -pénzügyi -állami, hatósági

A német könyvtárak már évek óta digitalizálják régi újságjaikat, és egyre inkább teljes szöveggént is elérhetővé teszik azokat. Régóta óhaj egy olyan portál megléte, amely egyesíti a digitalizálás eredményeit, és lehetővé teszi a felhasználó számára, hogy egy kattintással a teljes anyagban keressen. A Német Hírlapportál (<https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper>) 2021. október 28-i indulásával megtörtént az első lépés. A Német Digitális Könyvtár (*Deutsche Digitale Bibliothek*, DDB) új alportálja ingyenes hozzáférést biztosít több mint 600 000 digitalizált, 1671 és 1950 között megjelent újsághoz. A portálon elérhető lapszámok 252 különböző címet képviselnek, és 9 intézménytől származnak. Ezek a *Badische Landesbibliothek* (BLB), a *Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz* (SBB), a *Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden* (SLUB), a *Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky*, az *Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf*, a *Landesbibliothek Oldenburg*, az *Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt*, a *Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung* és a *Deutsches Exilarchiv 1933–1945*. A portál fejlesztését a Német Kutatási Alap (DFG) finanszírozza és négy projektpartner valósítja meg: a Német Nemzeti Könyvtár (DNB) projektvezetőként, valamint a SLUB,

az SBB és a *FIZ Karlsruhe – Leibniz-Institut für Informationsinfrastruktur*.

A hírlapportal központi funkciója a teljes szövegű keresés: a lapok 83%-a teljes szöveggé válhat, így kereshetünk bennük nevekre, helyszínekre vagy egyéb kifejezésekre. A keresés három szinten alkalmazható: a portal teljes anyagában, egy újság összes számában vagy egy adott lapszámban. A találatok mind a szkennelt oldalon, mind a teljes szövegű átiratban színessel kiemelve jelennek meg.

A különböző könyvtárak állományai közötti teljes szövegű keresés előnyei nyilvánvalók: a használók ahelyett, hogy az egyes könyvtárak katalógusait vagy weboldalait keresnék fel, egyetlen portálon keresztül érhetnek el nagyszámú újságkiadást. Az integrált megjelenítőnek köszönhetően a keresési eredmények közvetlenül a portálon jelennek meg, mindig ugyanabban a formátumban.

A hírlapportal tartalma, azaz a régi újságok képanyaga, teljes szövege és metaadatai DDB-API nyilvános interfészen át is elérhetők. Ez különösen azoknak a tudósoknak fontos, akik nagy adatmennyiségek (*big data*) elemzésével foglalkoznak. A portal által kínált új lehetőségeket a felhasználók hálásan fogadták, indulása pedig visszhangot keltett mind a közösségi médiában, mind a hagyományos sajtóban.

A portal sikeres elindításával a projekt első szakasza lezárult, de maga a projekt még nem ért véget: a második szakaszban, melyet szintén a DFG finanszíroz és a négy projektpartner valósít meg, a portal bővíté-

sére, optimalizálására kerül sor. (Be kívánnak például vezetni egy funkciót az egyes újságok korpuszainak létrehozására, leírására és exportálására.) A portálon található adatok disszeminációjának és újrafelhasználhatóságának javítása érdekében a meglévő hozzáférési lehetőségeket is ki kell terjeszteni (keresést és aratást szolgáló új interfészekkel). Lényeges cél a portal címkínálatának a bővítése is; elsősorban a DFG finanszírozása keretében digitalizált könyvtári állományok kerülnek be, de mások is, amennyiben megfelelnek a szükséges követelményeknek. Azok a könyvtárak, amelyek szeretnék újságállományukat szerepeltetni a portálon, a *DDBpro* oldalán találnak információkat ehhez (<https://pro.deutsche-digitale-bibliothek.de/node/1164>).

A levéltárakban is található hírlapanyag, főleg regionális és helyi lapok. Mivel ők más leírási szabványokat és metaadat-formátumokat használnak, mint a könyvtárak, a projekt második szakaszában külön feladatot jelent az ő anyaguk feldolgozása. A második szakaszt két évesre tervezik, ezután lejár a DFG-finanszírozás, de a portal Német Digitális Könyvtár alá rendelésének köszönhetően a működés és a további fejlesztés ezután is biztosított. Így a portal egyre közelebb juthat hosszú távú céljához, azaz a kulturális és a tudásintézményekben őrzött digitalizált régi újságok feltáráshoz, kereshetővé és hozzáférhetővé tételéhez.

(Murányi Lajos)

Lásd még 127, 156, 160

Kapcsolódó területek

Múzeumok, levéltárak

177/2022

PASQUAL, Valentina – TOMASI, Francesca: Linked open data per la valorizzazione di collezioni culturali : il dataset mythLOD. – Bibliogr. In: AIB studi. – 62. (2022) 1., p. 149–168.

Res. angol nyelven

Nyílt kapcsolt adatok a kulturális örökséget őrző gyűjtemények hasznosítására: a mythLOD adategyüttes

Besorolási adatok egységesítése; Feldolgozó munka; Interdiszciplináris problémák; Kép; Közgyűjtemény; Munkafolyamat

Immár számos kulturális intézmény látta meg a szemantikus webben rejlő lehetőségeket a kulturális örökség jobb kiaknázására és a gyűjtemények felhasználási lehetőségeinek gazdagítására. Azáltal, hogy a relációs adatbázisokról gráfstruktúrára, illetve tudásbázisra váltanak, ezzel összefüggésben pedig ontológiát és kontrollált szótárakat alkalmaznak, a közgyűjtemények képessé válhatnak visszaadni az adatok közötti (tipizált) kapcsolatok hálózatát, ami

– kiegészülve az új adatok, kontextusok és kapcsolatok hozzáadásával – elősegítheti az új tudás létrejöttét, egyúttal javítja a felhasználói élményt is. Jelen tanulmány a Bolognai Egyetem Digitális Bölcsészeti Kutatóközpontjának (*Digital Humanities Advanced Research Center*) projektjét mutatja be, amely az egyetem Kulturális Örökség Tanszékének keretében működő *FrameLAB multimedia & digital storytelling* kutatóműhely *Mythologiae* nevű digitális gyűjteményére építve hozott létre egy nyílt kapcsolt adatokat (*linked open data*, LOD) alkalmazó platformot *mythLOD* néven (<https://dharc-org.github.io/mythlod/index.html>).

A projekt kiindulópontjául szolgáló *Mythologiae* maga is interdiszciplináris műhelymunka keretében született: mitológiai jeleneteket ábrázoló műalkotásokat gyűjtöttek, osztályoztak és lokalizáltak, majd az ikonográfiai (képi) forrásokat az általuk hivatkozott (és a témát feldolgozó egyéb) szöveges forrásokkal kapcsolták össze. A *Mythologiae* adatbázis tehát egyfelől magába foglalta az egyes művek faktuális információt hordozó metaadatait, másfelől annotációként szakértői interpretációkat: a meghatározott témát (pl. *Médeia* megöli gyermekeit) és az azt feldolgozó irodalmi alkotásokkal kapcsolatos információkat.

A *Mythologiae* kapcsolattal-platformmá konvertálásának érdekében a következő munkafolyamatokra volt szükség:

1. a kiinduló adatok elemzése, ez alapján a követelmények felállítása;
2. adatfeldolgozás: modellezés, majd adattisztítás és az adatok összekapcsolása, végül az RDF-adatkészlet automatikus előállítása;
3. ellenőrzés SPARQL-lekérdezésekkel és vizualizációs eszközök létrehozása.

Első lépésként tehát elemezték a leírások adattartalmát és az ezzel kapcsolatos problémákat, amelyek leggyakrabban a karakterláncként reprezentált adatok formalizálási lehetőségeivel függtek össze (pl. évszázad megadása időtartományként stb.).

Ezt követte az adatmodellezés fázisa, amelynek során a leíró és a kontextuális metaadatok kapcsolatait állították a középpontba („X mű Y témát ábrázolja”; „Y téma jelen van W irodalmi műben is”) a *Digital Hermeneutics* (ld. *Daquino, Pasqual & Tomasi*, 2020, <https://doi.org/10.4403/jlis.it-12642>) adatmodelljét követve (faktuális adatok – állítások – proveniencia/interpretáció adatai – publikációs/dokumentációs információk). A muzeológiai és a bibliográfiai metaadatok leírására az FRBRoo-t választották, kiegészítve a *Dublin Core*-ral és a

Schema.org-gal. A műtárgyakat a kifejezési forma (*efrbroo:F2_Expression*), illetve a megjelenési forma (*efrbroo:F4_Manifestation_Singleton*) szintjén, az irodalmi műveket a mű (*efrbroo:F1_Work*) szintjén modellezték. Az ókori klasszikus művekre, illetve ha lehet, azok pontos passzusaira a *HuCit* ontológiája és kanonikus idézési formája (*hucit:CanonicalCitation*), valamint az URN-CTS (*Canonical Text Services Universal Resource Names*) alkalmazásával tudtak hivatkozni. Végezetül a „mi?”-n kívül a „ki?” (alkotó, értelmező), a „mikor?” (datálás) és a „hol?” (lelőhely) dimenziókkal egészítették ki a *mythLOD* adatstruktúráját.

Az adattisztítás során a *Mythologiae* adatmezőit automatikus, félautomata és ha szükséges, kézi eljárással egységesítették (központosítás javítása, egyes adatmezők részekre bontása, URI-val történő ellátás stb.). Ezzel párhuzamosan az *OpenRefine* félautomata használatával egyértelműsítést és adattisztítást végeztek, valamint a *Wikidata*, a *VIAF* és a *HuCit* megfelelő azonosítóhoz, illetve a *Perseus* klasszika-filológiai adatbázis szöveghelyeihez kapcsolták az entitásokat.

Az így felépülő tudásbázist, illetőleg RDF-adatkészletet ezt követően ellenőrzésnek vetették alá, nem feledkezve meg a szakterület kutatóival való egyeztetésekről sem. Igazolták, hogy a természetes nyelven megfogalmazott lehetséges kérdések (pl. „Mely irodalmi művekben jelenik meg *Dido* témája?”) lefordíthatók SPARQL-lekérdezésekké, és ezek érvényes válaszokat eredményeznek. Annak érdekében, hogy a kutatók az SPARQL-nyelv ismerete nélkül is használni tudják a *mythLOD*-ot, kétféle felületet hoztak létre. Az első a katalógus, amelyben a műtárgyakat és adatlapjaikat lehet böngészni meghatározott fazetták (pl. lelőhely, időszak, téma, hivatkozott mű) alapján. Az adatlapok a már említett felosztásban részletezik az információkat (faktuális adatok; állítások: témák és utalások; az interpretáció típusa és az értelmező neve), emellett külső forrásokra (*VIAF*, *Perseus*) mutató hivatkozásokat is tartalmaznak. A második felület egy vizualizált „adattörténet” (*data storytelling*), amely az *Aeneisen* keresztül mutatja be az egyes témák és művek közötti kapcsolatokat (pl. az *Aeneis* valamely témáját feldolgozó képzőművészeti alkotások idővonalára; ugyanezen alkotások lelőhelyei térképen; az *Aeneis* énekeinek hőtérképe idézettség szerint; a leggyakrabban ábrázolt mitológiai témák az *Aeneis*ből; irodalmi művek, amelyekre való hivatkozások az *Aeneis*-utalásokkal együttesen fordulnak elő; az egyes szerzők és a feldolgozott *Aeneis*-rész-

témák kapcsolati hálója stb.). A vizualizációkhoz a *Knight Lab*, a *Leaflet.markercluster*, a *Bokeh* és a *D3.js* eszközeit használták.

A *mythLOD* a *Mythologiae* 2020. júniusi állapotát tükrözi, összesen 4260 műtárgy adataival. A létrehozott RDF-adatkészletet a projekt honlapjáról többféle szerializációs formátumban (*TriG*, *Json LD*, *NQ*) le lehet tölteni (<https://dharc-org.github.io/mythlod/static/dataset.html>), ezenfelül az oldalon az adatmodellt is közzéteszik (<https://dharc-org.github.io/mythlod/static/datamodel.html>). A bemutatott munkafolyamat alkalmas arra, hogy más intézmények is használják. A kapcsolattal-platform a remények szerint nem pusztán az adatok közzétételének újszerű módja, hanem a kulturális örökséghez való hozzáférés gazdagításának, a jelentésképzésnek és a tudásszervezésnek az eszköze is lesz, új felismeréseknek nyitva utat a bölcsészettudományi kutatás területén.

(Szabó Piroska)

Lásd még 125, 160, 176

Kiadói tevékenység

178/2022

FATHALLAH, Judith: Open access monographs : myths, truths and implications in the wake of UKRI Open Access Policy. – Bibliogr. In: LIBER quarterly. – 32. (2022) 1., p. 1–22.

Nyílt hozzáférésű monográfiák: mítoszok, igazságok és következmények az UKRI Nyílt Hozzáférési Politikája után

Elektronikus könyv; Hozzáférhetőség; Könyvkiadás; Könyvtárügy

Az Egyesült Királyság kutatási és innovációs finanszírozási tanácsa (*UK Research and Innovation*, UKRI) 2021. augusztus 6-án jelentette be legújabb Nyílt Hozzáférési Politikáját. Ez az eljárásrend minden UKRI által finanszírozott kutatásra vonatkozik, és így jelentős előrelépést jelent a nyílt hozzáférés (*open access*, OA) mint tudományos sztenderd felé. Az Egyesült Királyságban most először kötelezővé teszik a nyílt hozzáférést a tudományos könyvek esetében – ez azt jelenti, hogy 2024 januárjától mind a monográfiákat, mind a szerkesztett tanulmányköteteket nyílt hozzáféréssel kell közzétenni, mindazonáltal 1 éves embargó megengedett. Mivel a nyílt hozzá-

férésű könyvkiadást támogató infrastruktúrák, üzleti modellek és munkafolyamatok jelenleg le vannak maradva a folyóiratokhoz képest, különösen a művészetek és a bölcsészettudományok területén, sok kutató és intézmény némi megdöbbenéssel reagált az eljárásrendre, még akkor is, ha támogatja a nyílt hozzáférésű könyvkiadás céljait és etikáját.

Jelen cikk az intézmények, a tudósok és a könyvtárosok által az Egyesült Királyság kontextusában az OA könyvkiadás kapcsán felvetett ezen aggályok és kérdések némelyikét vizsgálja, főként a finanszírozást és a fenntarthatóságot illetően. Célja, hogy eloszlasson bizonyos mítoszokat a nyílt hozzáférésű könyvkiadással kapcsolatban, különösen azt a felfogást, hogy a könyvfeldolgozási díjak (*Book Processing Charges*) szükséges vagy akár kívánatos elemet jelentenek. A cikk ezután bemutat néhány változatos, jelenleg használatban lévő és fejlesztés alatt álló modellt és rendszert, különös tekintettel az UKRI/*Research England* által finanszírozott COPIM projekt (*Community-Led Open Access Infrastructures for Monographs* [kb. Közösségi Nyílt Hozzáférésű Infrastruktúrák Monográfiáknak]) munkájára, amelynek egyik célja, hogy megteremtse annak lehetőségeit, hogy fenntarthatóbb bevételi forrásokat biztosítsanak az OA-kiadók számára. A cikk kiemelten foglalkozik a projekt egyik legfontosabb és működését hamarosan megkezdő eredménytermékével, az *Open Book Collective*-vel [Nyílt Könyv Kollektíva].

(Autoref.)

179/2022

HEITMEIER, Irmtraut–RITTENAUER, Daniel–SCHNUPP, Stefan: 15 Jahre Historisches Lexikon Bayerns : eine Erfolgsgeschichte In: Bibliotheksforum Bayern. – 16. (2022) 1., p. 24–27.

15 éves a Bajor történeti lexikon – egy sikertörténet

Általános tudományos könyvtár; Együttműködés -regionális; Enciklopédia, lexikon; Kiadói tevékenység -könyvtárban

A szerzők – a szerkesztő és két tudományos munkatárs – tizenöt év elteltével végzik el a *Historisches Lexikon Bayerns* (HLB), az első bajor (kizárólag) online szaklexikon értékelését (<https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Startseite>). A gondolat már az 1990-es években felmerült, de csak 2005-ben kezdődtek el a munkálatok, és az online lexikon 2006 óta áll a széles olvasóközönség rendelkezésére. Ma már 1280 szócikket tartalmaz – néhány már angol nyelven

is olvasható. A mű három együttműködő partner, a Bajor Állami Könyvtár (*Bayerische Staatsbibliothek*), a Bajor Tudományos Akadémia Helytörténeti Bizottsága (*Kommission für Bayerische Landesgeschichte bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*) és a Bajor Egyetemek Helytörténetisének Konferenciája (*Konferenz der Landeshistoriker an den bayerischen Universitäten*) támogatásával készül.

Napjainkra jelentősen bővültek a történeti korszakok átfogó szócikkei (pl. a korai középkor, a nemzetiszocializmus évei, a XIX. század), illetve egyéb szócikkek is készültek (személyek, városok, intézmények stb.). Fontos technikai újdonság, hogy a képanyagot 2010 óta külön szerkesztőség gondozza, és 2016-tól már videók is szerepelnek a képek mellett a szócikkekben, a *Semantic MediaWiki System* rendszerének köszönhetően pedig tetszőleges elhelyezésükre is lehetőség nyílt. A HLB médiaanyaga 2016 óta 4000-ról 8200-ra bővült. 2019-től a képek, audiofájlok, PDF-ek stb. külön menüpontban (*Media*) is kereshetők és letölthetők. Sikerült megoldani, hogy immár a képaláírások is tartalmazhatnak külső linkeket, melyek révén a szabad felhasználású képek mellett engedélyezett felhasználású anyagok is láthatók.

A munkálatokban nagyszámú tudós vesz részt, az egyes szócikkeket bibliográfia, forrásjegyzék és továbbvezető irodalom egészíti ki. Az online lexikont egyre többen használják, a következő években pedig remélhetőleg folytatódni fog a HLB sikertörténete.

(Murányi Lajos)

Lásd még 175

Közművelődés

Lásd 126

Határtudományok

180/2022

GUL, Sumeer – BANO, Bano – SHAH, Taseen: Exploring data mining : facets and emerging trends. – Bibliogr. In: Digital library perspectives. – 37. (2021) 4., p. 429–448.

Az adatbányászat: szempontok és új trendek

Adatfeldolgozás; Információtechnológia; Interdiszciplináris problémák; Kutatás információellátása; Oktatás információellátása; Termelés információellátása

Az indiai szerzők alapos szakirodalmi szemléjükben áttekintést adnak az adatbányászat (*data mining*) aktuális helyzetéről és jelentősebb trendjeiről. Meghatározásuk szerint az adatbányászat olyan tevékenység, amely adatokat gyűjt, tisztít, dolgoz fel és elemez, majd ezekből hasznos következtetéseket von le tudás-reprezentáció formájában. A jelenlegi, automatizált rendszerekkel teli digitális világban rengeteg nyers adat keletkezik, így az adatbányászat is számos célra és sokféle módon kamatoztatható.

A napjainkban megfigyelhető adatbányászat-trendek egyik formája az *információbányászat* (*information mining*). Ez a tevékenység különböző forrásokból származó nem triviális tudásanyagok (számadatok, szövegek és multimédia) hasznosítását jelenti. Mindig informatív jellegű, és érthető eredményeket nyújt az adatforrásokból nyert tudással. Az információbányászat alkalmazási területe lehet például a weboldal-statisztika, a politikai felmérések, az orvosi diagnózis, a felhasználói magatartás vizsgálata vagy az üzleti elemzés (*business intelligence*).

A *bigdata-bányászat* az óriási mennyiségű, többnyire folyamatosan áramló adatok bányászatát jelenti. Az adatok forrásai az azokat gyűjtő és továbbító szolgáltatások, eszközök és érzékelőtechnológiák. A keletkező *big data* (nagy adatok) mérete exponenciálisan növekszik, egyes becslések szerint 2025-re eléri a 175 zettabájtot (175 trillió gigabájt). A big data feldolgozása számos adatelemzési eljárással lehetséges. A *szövegelemzés* vagy *szöveg bányászat* (*textual analytics/text mining*) különböző szövegforrásokból (e-mailek, teljes szövegű dokumentumok, jelentések, hivatalos iratanyagok, HTML-fájlok, közösségimédia-posztok stb.) nyer ki többletértéket hordozó információt. A technológia olyan területeken hasznosítható, mint a természetes nyelvi gépi szövegfeldolgozás, az információ-visszakeresés vagy a szövegek osztályozása és csoportképzése (klaszterezése). A *hangelemzés* (*audio analytics*) hasonló tevékenységet takar különböző formátumú hanganyagokra vonatkoztatva, amelynek végtermékeként a hanganyag szövegesen kereshetővé válik. Kétféle bevett megközelítésről ír a szakirodalom: az első az átiraton alapuló elemzés, ahol egy automatikus szövegfelismerő algoritmus átiratot és kereshető indexfájlt készít a hanganyagból egy előre definiált szótár segítségével, az eredmény pedig egyszerű szöveges

kereséssel válik kutathatóvá. A másik megközelítés kijelölésalapú: ennek során a hanganyagot nem szavakká, hanem fonémákká (beszédhangokká) alakítják, és ennek eredménye válik kereshetővé. A *videóelemzés* (*video analytics*) digitális videojeleket dolgoz fel célirányos algoritmusokkal, és von ki belőlük tovább hasznosítható információt. Elsősorban megfigyelő és biztonsági kamerarendszerek adatait elemzik ilyen módon. Szintén bigdata-bányászatnak tekinthető a *közösségi média elemzése* (*social media analytics*), amely a kortárs marketing egyik alapvetésévé vált. Az internet leggyakrabban használt felületeit jelentő közösségi oldalak heterogén multimédiás tartalmait elemezve a cégvezetők az üzleti döntéshozatalhoz fontos információk birtokába jutnak. Alapvetően vagy az oldalak tartalmát, vagy a közösségi háló elemeit és az egyes entitások közötti kapcsolatokat vizsgálják. Típusai: a szentimentanalízis (*sentiment analytics*) az emberek interneten kifejtett véleményét vizsgálja; a témamodellzés (*topic modeling*) olyan gépi tanulási technika, amely dokumentumokat kategorizál a bennük található szavak és kifejezések elemzésével; a trendelemzés (*trend analysis*) múltbeli adatok birtokában következtet jövőbeli dolgokra; a közösségi-hálózat-elemzés (*social network analysis*) pedig az egyes közösségimédia-plattformokon tapasztalható mintákat és trendeket vizsgálja, elsősorban üzleti és marketingcéloktól vezérelve. Hasonló célt szolgál a big data egészére vonatkoztatva a *prediktív analitika* (*predictive analytics*), amely szintén múltbeli

mintázatok, (elsősorban statisztikai) adatok alapján következtet potenciális jövőbeli trendekre.

A big data összetételében – az 5G-hálózat terjedésének köszönhetően – egyre nagyobb szerephez jutnak a hálózatba kapcsolt okoseszközök (*IoT – Internet of Things*) által gyűjtött adatok, amelyek többek között környezeti, mezőgazdasági, ipari, városfejlesztési, forgalomirányítási és egészségügyi területen használhatók. Az orvosi dolgok internete (*IoMT*) az IoT sajátos „műfaja”, amely a Covid19-járvány idején támogatta a diagnózis felállítását, a betegek állapotának monitorozását, a karantén végrehajtásának biztosítását és a járvány terjedésének nyomon követését. Az adatbányászat kamatoztatható az *oktatás* területén is (*educational data mining*), mégpedig az egyre bővülő kínálatú online kurzusok generálta nyers adatok elemzésével és újrahasznosításával. Az ezek biztosította tudás birtokában növelhető az oktatás hatékonysága és minősége, illetve azonosíthatók a tanulók viselkedési mintái. E területen a leggyakoribb adatbányászati módszerek közé tartozik a *klaszterezés* a hasonló adatok összegyűjtésével, a predikciókat kínáló *regresszió*, a felügyelt tanulás részeként a létfontosságú adatsztyályokból adatmodelleket kivonó *osztályozás*, illetve az egyazon tranzakcióban az adatok közötti asszociációt vagy kapcsolatot meghatározó *asszociációs szabályok elemzése*.

(Bódog András)

Lásd még 136, 177

Az ismertett cikkek forrásai

AIB studi (IT)	62. (2022) 1.
American libraries (US)	53. (2022) 3/4., 5.
Annals of library and information studies (IN)	69. (2022) 1.
Bibliothek (DE)	46. (2022) 1.
Bibliotheksforum Bayern (DE)	16. (2022) 1.
Bibliotheksmagazin (DE)	(2022) 1.
BuB (DE)	73. (2021) 11.; 74. (2022) 1., 2–3.
Cataloging & classification quarterly (US)	59. (2021) 4.
Collection management (US)	46. (2021) 2.
College & undergraduate libraries (US)	27. (2020) 2–4.; 28. (2021) 1.
Čtenář (CZ)	73. (2021) 10.

Dialog mit Bibliotheken (DE)	34. (2022) 1.
Digital library perspectives (GB)	37. (2021) 4.
IFLA journal (I)	48. (2022) 1.
Information and learning sciences (GB)	123. (2022) 1/2.
Information technology and libraries (US)	41. (2022) 1.
ITlib (SK)	25. (2021) 3–4.; 26. (2022) 1–2.
The journal of academic librarianship (I)	47. (2021) 3., 5.
Journal of business & finance librarianship (US)	26. (2021) 1–2.
Journal of documentation (GB)	78. (2022) 2.
Journal of education for library and information science (GB)	62. (2021) 1., 4.; 63. (2022) 1.
Journal of electronic resources librarianship (US)	33. (2021) 4.
Journal of library administration (US)	60. (2020) 8.; 61. (2021) 3., 5., 6.
Journal of web librarianship (US)	15. (2021) 4.
Knižnica (SK)	22. (2021) 4.; 23. (2022) 1.
LIBER quarterly (I)	31. (2021) 1.; 32. (2022) 1.
Library management (GB)	43. (2022) 1/2.
Libri (I)	71. (2021) 3.; 72. (2022) 1.
Naučnye i tehničeskie biblioteki (RU)	(2021) 10., 11., 12.; (2022) 1., 2.
New review of academic librarianship (GB)	27. (2021) 1.
Public library quarterly (US)	40. (2021) 6.
The serials librarian (US)	81. (2021) 3–4.
Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie (DE)	68. (2021) 6.; 69. (2022) 1–2.